Seria „Biografii romanţate” este coordonată de Adrian Botez.

ō 22022 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Pe copertă: ilustraţie de Radu Răileanu
www˙polirom˙ro
Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266,700505
București, Splaiul Unirii nr. 6, al. B3A, se 1, el. 1, sector 4,040031, O.P. 53
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:
FULAȘ, CRISTIAN
Celan: Am trăit, da / Cristian Fulaș. — Iași: Polirom, 2022
Conţine bibliografie
ISBN 978 – 973 – 46 – 8991 – 1
929
Printed în ROMÂNIA

Cristian FULAŞ

Celan

Am trăit, da

POLIROM
2022

„Unde ˇs-a mers, dacă nicăieri nu ˇs-a mers?”

*Roza nimănui*rintoarsă către ușă, partea dreaptă a feţei V îmi arde. Simt cum din ochi îmi izvorăsc lacrimi, urechea parcă mi-a luat foc, buzele mi-au amorţit, mâinile-mi atârnă pe lângă corp și pumnii mei strânși ar vrea să lovească ceva, să se răzbune, îmi vine să ţip, aș vrea să devin tot un ţipăt și nu fac decât să rămân tăcere, să privesc printre lacrimi și să vreau să fug. Nu fug. Privesc farfuria în care au mai rămas câteva linguri de mâncare, vocea lui îmi spune: „Mănâncă tot, său”. Ridic lingura, scormonesc atent în farfurie, mestec încet, înghit cu noduri, înghit lacrimi, înghit tăcere. Ochii lui mă fixează, știu că nu va renunţa până când nu mănânc tot și mă va lovi din nou. Mama stă plânsă la locul ei, aș vrea să mă duc să o îmbrăţișez, să o sărut, aş vrea să mă tină în braţe, nu îndrăznesc. Mătușile mele mă privesc și ele, ar vrea să zică ceva, nu îndrăznesc. Nimeni nu îndrăznește să miște în faţa lui, e Tata. Și spune că îmi vrea binele, spune că vrea

să mă vadă un om realizat și asta nu se poate face fără disciplină.

Cu noi au locuit de la început mulţi oameni, în casa de pe Wassilkogasse erau bunicul Teitler, mătușile Minna și Regina, verișoarele Emma și Klara și sora mamei, mătușa Blanca. Spaţiul meu era limitat, nu aveam voie să ies din casă fără să fiu însoţit de un adult și graniţele erau gardul, rezerva de lemne pentru iarnă și ușa de la intrare. Dincolo de castani era lumea.

Printre acele zile, după ele și înainte de ele, printre acele zile în care atât de des eram pedepsit mama mi-a dat prima mea carte de literatură. Nu am înţeles mare lucru din ea atunci, dar pentru mine acea carte a fost sprijinul întregii copilării. O ţineam la capătul patului, legătura ei din piele îmi era cel mai bun prieten, paginile ei gălbui, scrise cu atât de frumoasele caractere germane de tipăritură îmi erau cei mai buni prieteni. încă de la început limba germană mi-a fost un soi de limbă maternă, spun „un soi de „pentru că am învăţat în același timp ebraica și româna, pe aceasta din urmă aproape obligat. Am citit în limba germană și am citit în limba ebraică şi am citit în limba română şi firește că foarte mulţi

— ani nici nu am bănuit că tocmai germana, limba poeziei mele, avea să-mi devină dușman, nu am știut că limba germană avea să devină limba călăilor mei și eu aveam să continui să scriu în ea pentru că în ea am gândit, celelalte limbi fiind pentru mine – totuși – limbi străine, învăţate mai târziu. Germana a fost dintotdeauna limba în care visez, limba sufletului meu, singura limbă în care mă pot exprima poetic și-n același timp limba în care am scris mereu despre catastrofa cea mai recentă, da, are dreptate îndepărtatul meu prieten, singurul lucru despre care *merită să scrii poezie.*

M-am născut la Cernăuţi, parte pe atunci din România. Părinţii mei, Leo Antschel-Teitler, agent comercial în industria lemnului, și Friedericke Schrager (zisă Fritzi), născută la Sadagora, se căsătoriseră în același an. La început, au locuit pe strada Wassilkogasse numărul

5, am mai spus asta, și acolo m-am născut eu. Numele meu evreiesc a fost Pessach, chiar dacă nu a figurat niciodată în actele de identitate, iar mai târziu, mult mai târziu, când fiul meu Eric m-a întrebat cu privire la prenumele mele, i-am răspuns: „Mă cheamă Paul Paul Paul”. Am fost înscris la grădiniţa Meisler; și acolo, de la început, am vorbit germana și româna și pe atunci am început să învăţ ebraica. În Cernăuţi, vechi oraș al Imp˘eriului Austro-ungar, se vorbeau româna, ucraineana, germana și idiș. La noi în casă mama ţinea neapărat să vorbim germana cultă, era într-un fel limba noastră de acasă. După grădiniţă am intrat la Meisler Schule, o școală privată. Spre 1930 (nu-mi amintesc exact) eram deja înscris și la Ssafa-Ijriwa, școală evreiască sionistă. Dar tot pe atunci, româna devenind limbă oficială obligatorie, am început să o învăţ serios.

Mai târziu părinţii m-au înscris la Liceul Ortodox de Băieţi – numit pe vremea Imp˘eriului Griechisch-Orientalisches Oberrealgymnasium școala la care mergeau cei mai buni elevi, dar și un refugiu al naţionalismului românesc, în care evreii erau totuși primiţi. Am devenit pasionat de franceză, una dintre limbile mele de mai târziu, și de botanică.

Dar tot pe atunci, iată, încep să uit lucruri atât de importante pentru aceste însemnări pe care voiesc să le las în urmă, tot pe atunci, straniu, doar puţin mai târziu, chiar când eu începeam școala ebraică și intram în lumea învăţăturii, tot pe atunci, când îmi iubeam părinţii chiar și când nu aveam niciun motiv să-i iubesc, mai ales pe tata, ˘s-a întâmplat un lucru despre care trebuie să scriu aici. La Iași, nu atât de departe de Cernăuţi, nu atât de departe de locul în care copilul care eram făcea primii pași în lume și începea să înţeleagă că limba, deși nu pare, e corp și călău, fără să știe că mai târziu tocmai limba aceea avea să fie blestemul şi binecuvântarea lui, la Iași, deci, Corneliu Zelea Codreanu înființa Legiunea Arhanghelul Mihail, urmând să devină apoi Garda de Fier. Pe urmele lui Hitler, care avea să acapareze puterea în Germania, acest om fondase în România o mișcare naţionalistă şi antisemită

care, așa cum vom vedea, avea să însemne foarte mult în viaţa mea de mai târziu.

Dar anticipez și poate că lucrurile trebuie povestite în ordinea în care ˟s-au petrecut. Poate că trebuie să îţi las spre lectură nu atât un rezumat al vieţii mele, cât o cronologie a faptelor care ˟s-au întâmplat și în care eu, de multe ori fără să vreau, am jucat un rol sau altul. Aici, pe strada Zola numărul 6, așezat la masa mea de lucru, vreau să îţi las scrise evenimentele în urma cărora se va întâmpla ce se va întâmpla. Eu la un moment dat voi merge pe podul Mirabeau și acolo știu ce am de făcut. Asemeni atâtor altora. Dar să nu anticipăm, sunt multe lucruri de povestit și vom ajunge și la ce urmează să se întâmple în noaptea de 19 aprilie. Am în buzunar biletele pentru spectacolul atât de așteptat după piesa lui Beckett, însă m-am întâlnit cu Eric și l-am anunţat că nu mai merg, lucruri presante mă împiedică să merg – de fapt, am greșit, lucrul cel mai presant mă împiedică să merg să văd piesa împreună cu el.

Să revenim la poveste: Zelea Codreanu a înființat Legiunea Arhanghelul Mihail, repet asta, e o dată importantă, iar câţiva ani mai încolo numele acestei Legiuni avea să devină Garda de Fier. Numele lor e Legiune, așa e, și încă cum! în Germania, Hitler deja o luase razna, pregătea Legile antisemite de la Niirn˛berg încă de pe atunci, iadul avea să se dezlănţuie asupra întregii lumi și nimeni nu părea să bănuiască nimic. Când eu aveam 10 ani, ba chiar până când am împlinit 13 ani, toţi marii conducători ai lumii îl tratau pe Hitler cu mănuși și încercau să nu-l provoace. I-au lăsat cale liberă deși ar fi putut fi ˟învins foarte ușor, ar fi putut să-l dea la o parte și lumea ar fi arătat altfel. Nu au făcut-o și pentru asta, pentru că ei l-au lăsat în pace, au murit zeci de milioane de oameni. Istoria e o bestie care uneori ia faţă umană, Hitler, Zelea Codreanu, Mussolini, alţii, alţii, alţii sunt exemple. Și întotdeauna m-am gândit la un lucru despre care azi nu se mai vorbește decât în treacăt, în cărţi stufoase de istorie pe care nu le citește mai nimeni şi în universităţi, dar

nicidecum în lumea largă: Bine-bine, hai să zicem că Hitler, Zelea Codreanu, alţii, alţii, alţii, generalii și miniștrii din jurul lor, cei puternici, aveau un scop. Dar nu ei ne-au omorât. Ne-au omorât oameni ca noi. Oameni simpli ne-au omorât, oameni cu care cu câţiva ani înainte ne-am fi salutat respectuos și am fi schimbat o vorbă pe stradă, oameni cu care am fi mâncat la aceeași masă și cu care poate ne-am fi ˇîmprietenit, oameni ca noi. ˇS-au transformat în ucigași și ne-au deportat și ne-au pus la muncă silnică și ne-au schingiuit și ne-au omorât și erau oameni ca noi, unii încă trăiesc liberi în lume și poate că nimeni nu i-a întrebat niciodată de ce. Nimeni nu i-a pedepsit, niciodată. Și dacă au fost antisemiţi, ei bine, să nu crezi că ˇs-a schimbat ceva în sufletul lor în ziua când Hitler a fost în sfârșit învins și ˇs-a sinucis împreună cu proaspăta lui soţie sau în ziua când Goebbels ˇs-a sinucis împreună cu toată familia sau în ziua când prea puţinii oameni condamnaţi la Nuˇrn˛berg au fost spânzuraţi ori, cum bine știm, ˇs-au sinucis, nu, au rămas antisemiţi și vor fi antisemiţi și îi vor învăţa și pe alţii să fie așa și povestea asta îngrozitoare nu se va termina niciodată. Cert că în 1933 eram din ce în ce mai conştienţi de antisemitismul din Cernăuţi şi unchiul meu David Teitler, refugiat din Germania lui Hitler și venit să stea la noi câteva săptămâni înainte de a pleca să se stabilească la București, ne-a povestit ce se întâmpla în Germania. Nenorocirea urma să vină și peste noi, doar că nu știam.

În aceiași ani am mers pentru prima dată la București, tocmai la acest unchi. Am vizitat orașul, mi-a plăcut Micul Paris și am început să-mi doresc să trăiesc şi eu acolo. Când m-am întors acasă însă, m-am lovit de realitate şi visurile mele n-au mai fost atât de importante. Din cauza antisemitismului, am fost nevoit să abandonez școala foarte bună la care învăţam. Am fost mutat la Liceul Marele >

Voievod Mihai, mai liberal, unde parcă nu eram atât de năpăstuit. Ca toată lumea, am încercat să-mi văd de viaţă. Să uit, deși știam. Profesorul meu de română a fost

poetul Aurel Vasiliu, cu care puteam totuși să discut și chesţiuni literare independente de cursurile obligatorii de la școală. Studiam intens latina, franceza, italiana, greaca veche. Sub presiunea revendicărilor, ministrul a permis ca elevii care aveau ca limbă maternă germana – și printre care mă număram – să urmeze vechea programă de învăţământ austriacă.

Tot atunci a început să mă pasioneze desenul. Printre alte lucruri care trebuiau învăţate pentru a putea transpune lumea pe o coală de hârtie, pentru a face ca o imagine să treacă din ceea ce e viu în ceea ce rămâne și poate că nu doar rămâne, ci se face altceva, eu desenam lumânări care ardeau. Desenam lumânări care ardeau, desenam arderea, combustia, într-un fel desenam moartea, chiar dacă nu știam. Şi, chiar dacă la scoală eram îndemnat să învăţ altceva, începeam să mă pasionez de poeţi, de fraţii mei poeţi, de oamenii cu care dintotdeauna am vorbit aceeași limbă, limba poeziei. Pentru că, vezi tu, poezia nu se scrie în mai multe limbi, așa cum ˝s-ar putea crede. Poezia are o limbă universală în care se scrie și pe toate meridianele ea se spune la fel, de aceea poate fi tradusă. Altfel nu ˝s-ar putea. îi citeam cu pasiune pe Rimbaud, Verlaine, Hbiderlin și Rilke și aveam să-i citesc cu pasiune întotdeauna, pentru că ei au fost primii poeţi a căror limbă cu adevărat am iubit-o.

Câţiva ani mai târziu ne-am mutat, părinţii mei au cumpărat un apartament pe strada Masaryk numărul 10, aproape de liceu. Influenţat de unchiul meu Ezriel Schrager, am început să mă interesez de mediile socialiste și chiar să manifest un oarecare interes pentru ideile de stânga. Nu e întâmplător deci că în vara aceluiași an am participat la o reuniune clandestină a Tinerilor Antifasciști. Am citit pe atunci și primele scrieri politice: *Capitalul* lui Karl Marx și *Manifestul Partidului Comunist* de Karl Marx și Friedrich Engels, dar m-am pasionat mai ales de scrierile prinţului anarhist Piotr Kropotkin. Tot în același an, vara, au fost promulgate Legile rasiale de la Niiṛn̦berg, despre care ţi-am mai vorbit. Coșmarul începea.

Uit să scriu aici despre prietenia mea cu Edith Horowitz. Uit și mă tem să nu închei acest mic capitol fără să spun că în casa tatălui ei l-am descoperit pe Trakl, geamănul meu în poezie. într-un fel ciudat, erau vremuri frumoase. Nu știam ce avea să se abată asupra mea. Acasă la familia Horowitz, în biblioteca uriașă, atât de bogată și impresionantă a tatălui ei, lise Goldmann conducea un mic cerc de discuţii economice și politice. Citeam poezie în limba germană și discutam politică. La ei acasă i-am citit cu voce tare pe Karl Marx și Rosa Luxemburg. Eu îi preferam pe Gustav Landauer și Piotr Kropotkin. Acolo discutam, cântam cântece revoluţionare şi un cântec medieval despre ciuma din Flandra, „Flandern în Not/ În Flandern reitet der Tod”[1].

În aceeași iarnă am învăţat engleza aproape de unul singur pentru a-l citi pe Shakespeare, l-am descoperit pe Nietzsche, mi-am făcut curaj și le-am citit prietenilor mei primele poeme scrise de mine. Pentru lise Goldmann am jucat scena nebuniei Ofeliei şi scena Julietei la balcon. Viaţa era frumoasă şi eu»» eram Ofelia și Julieta.

Înainte, dar și după ce am dat bacalaureatul, în casa noastră au avut loc tot felul de ședinţe cu privire la viitorul meu. Eu eram înclinat spre biologie și ştiinţele naturii, dar natura mai practică a tatălui meu susţinea să merg totuși la o școală de medicină, așa mi-aș fi asigurat un viitor mai bun, căci un cabinet medical era, desigur, mai bănos decât orice post aș fi putut ocupa după studiile de biologie. Am cedat până la urmă, tata avea dreptate, medic însemna altceva. Aș fi devenit cineva, poate că viitorul ar fi fost mai simplu cu o diplomă de medicină în buzunar. Cum în Cernăuţi nu era facultate de medicină, iar la București, în Austria sau în Germania, evreu fiind, nu aveam voie să studiez la facultate, privirile noastre ˇs-au îndreptat către Franţa. Nu Paris, căci viaţa acolo părea scumpă, dar Școala de Medicină din Tours era cât se poate de atrăgătoare pentru un venetic venit din îndepărtata

1 în traducere aproximativă în limba română, „Flandra-n primejdie, moartea călare-o străbate"

Bucovină. Sigur că în paralel citeam și începusem să scriu poeme, dar trebuia neapărat să mă ocup și de partea practică a vieţii.

Am scris deci în Franţa și am fost acceptat în anul preparator. Emoţionat peste măsură, am luat drumul Europei. Coincidenţă sau nu, dar aș înclina să cred că nu, am trecut prin Berlin în Noaptea de Cristal. Nu am știut atunci ce se întâmpla, nu aș fi avut de unde să știu, dar am aflat imediat ce am ajuns la Paris. Sinagogi arse, distruse, oameni bătuţi sau chiar omorâţi pe străzi și în case, o lume care se destrăma sub ochii noștri și nimeni nu părea dispus să facă aproape nimic. Sigur că mă gândeam cu frică la toate acele lucruri, oricând îmi putea veni rândul, ne putea veni rândul tuturor, nimeni dintre ai noștri nu mai era în siguranţă, și nu doar în Germania, așa cum aveam să vedem în foarte scurt timp. Cu toate acestea, mi-am vizitat unchiul din Paris și am profitat de ultimele zile de vacanţă pentru a mă plimba prin Cartierul Latin, Montmartre, Mont˘parnasse, pentru a vizita Luvrul și Muzeul Rodin. Poate că din Luvru n-am înţeles mare lucru atunci, nu e un loc pe care să îl vizitezi într-o zi sau în câteva ore, deși mai toţi oamenii așa fac, dar pot spune că l-am văzut și mi-a plăcut. Mai mult m-a impresionat Muzeul Rodin, ca să spun drept. Și poate nu atât muzeul în sine, cât personalitatea lui Rodin și sculptura care tronează parcă în centrul vilei, Catedrala. Şi azi văd în ea un soi de perfecţiune greu de atins, un fel de a spune esenţa cu alte instrumente decât cuvintele, un fel de a atinge absolutul. întotdeauna când mă refer la absolut îmi amintesc şi de acea Catedrală în faţa căreia am stat și am tăcut prea puţină vreme, dar se pare că ceva din ea a rămas şi m-a marcat. Arta există

sub toate formele ei. Accesul la absolut, la esenţele tari nu e rezervat vreuneia, chiar dacă omului nu cred că îi va fi ˘îngăduit vreodată pe de-a-ntregul. Rămân însă cei care-l zăresc, care-l intuiesc, care-l văd într-un mic sau mare eveniment și îl transpun în opera de artă, îl datează

și prin asta ei înșiși devin nemuritori.

Dar vizita la Paris a fost scurtă și a trebuit să mă îndrept spre Tours, oraș anost de provincie, asemănător celui din care veneam, poate prea asemănător, nu atât prin arhitectură și peisagistică – dealurile din jurul orașului meu natal sunt cele mai frumoase din lume și așa vor rămâne întotdeauna –, cât prin monotonia vieţii, prin senzaţia că niciodată nu se va întâmpla ceva important, că timpul ˇs-a oprit în loc chiar acolo și nu mai vrea să se clintească. Am mai făcut o scurtă vizită la Paris, reţin că am văzut două spectacole de teatru, n-aș putea spune exact care, dar în general mi-am împărţit anul între studiile de medicină și lecturi din Heine, La Rochefoucauld, Thomas Mann, Montaigne, Pascal, Peguy, bineînţeles Rilke, alţii, alţii, alţii.

Când am primit certificatul de absolvire a primului an nu bănuiam că viaţa mea avea să se schimbe definitiv în foarte scurtă vreme. De Paște fusesem la Londra în vizită la mătușa mea Berta Anschel, apoi mă întorsesem și-mi continuasem pregătirile pentru examene. După ele am pornit spre casă printr-o Europă care, în ciuda ameninţării războiului, părea destul de liniștită și am ajuns într-un Cernăuţi în care lucrurile acestea, tensiunile dintre state, fricţiunile, 7,7 negocierile, tot ce ˇs-a întâmplat înainte de al Doilea Război, aproape că nici nu se simţeau. Am schimbat monotonia din Tours pe monotonia de acasă și într-un fel viaţa mea era aceeași, doar că scenele ei se desfășurau la două mii cinci sute de kilometri >

distanţă unele de altele. Citeam, învăţam, mă pregăteam să devin medic și poate, într-o zi, poet.

Și apoi ˇs-a întâmplat. Dar nu, ar fi prea ușor să zic „s-a întâmplat” și în aceste câteva cuvinte să pun ce ˇs-a petrecut. ˇS-a întâmplat, dar ˇs-a întâmplat în timp ce viaţa încetinea până când uneori părea să se oprească, viaţa abia zvâcnea și doar din când în când câte un eveniment o făcea să o ia din loc vertiginos pentru ca după câteva clipe să se oprească din nou, câte o decizie cu totul străină de voinţa oamenilor obișnuiţi ne schimba în

întregime și aflam abia mai târziu; aflam când circuitul birocratic care e lumea binevoia să ne anunţe și pe noi despre deciziile celorlalţi, uneori prea târziu, uneori prea devreme, parcă niciodată chiar la timp. Atunci am început să bănuiesc ceea ce mai târziu avea să-mi devină crez, anume faptul că poemul e întotdeauna legat de o dată, de un eveniment, de ceva cât se poate de palpabil, de lucruri fizice și de întâmplări ale lumii reale. Că nu poţi scrie poezie în afara datei și în afara evenimentului și că de fiecare dată, măcar în cazul meu, catastrofa cea mai recentă despre care acum încerc să îţi povestesc avea să joace un rol mai mare sau mai mic în poem. Numește-mă obsedat sau visător, însă asta cred, asta trebuie să cred.

Dar divaghez. Poate că și azi îmi e frică să scriu despre lucrurile care ˟s-au întâmplat, poate că undeva în mintea mea un văl al uitării joacă un rol mai important decât aș vrea să cred sau, pur și simplu, mi-e greu să scriu despre aceste lucruri.

După un revelion cât se poate de normal, după un an în care am mers la școală și am scris poeme și am început să traduc și am început să iubesc cu adevărat, într-o lume pentru noi normală deci, războiul ˟s-a dezlănţuit cu adevărat. Dar nu în modul în care te-ai aștepta, nu cu gloanţe, baionete, obuze, tancuri, măcel, nu cu morţi și lupte pe străzi, nu cu victorii și înfrângeri. Pentru că în altă parte armatele se luptau între ele, Cernăuţiul a ieșit de sub tutela României şi a trecut sub cea a Uniunii Sovie

tice. Pur și simplu. Nimeni nu ne-a întrebat, peste noapte am devenit – toţi cei care locuiam într-un anume areal desenat pe o hartă de puternicii lumii – cetăţeni ai URSS. ɻn acea vară am învăţat rusa şi – nici azi nu pot să spun exact de ce – am devenit interpret pentru trupele sovietice. Nu pentru multă vreme, doar preţ de câteva zile, dar am lucrat pentru trupele sovietice și cred, nu sunt foarte sigur, că m-au și plătit.

Sigur că nu am scris întâmplător rândurile de mai sus. Într-un fel, viaţa era normală. Cât se poate de normală

în condiţiile date, atât de normală, într-un fel, încât m-am îndrăgostit de o actriţă de la teatrul idiș și îi scriam poeme, ba chiar purtam cu ea discuţii despre – îmi aduc aminte foarte precis – atât de numeroasele mele lecturi. Despre Andersen, Celine (mai târziu, când am aflat că fusese un atât de înfocat antisemit, în inima mea ˇs-a rupt ceva), Dostoievski, Gogol, dar și despre Joyce, Kafka, Proust, Trakl, mai ales despre Shakespeare. Pentru că lumea e un loc ciudat și niciodată pe de-a-ntregul explicabil, eu în acea perioadă, în acei ani, îmi formam o cultură și deveneam ceea ce sunt și azi, un îndrăgostit de lectură și de literatură. De ce? N-aș putea să-ţi spun, poate că nu totul trebuie explicat, poate că noi oamenii suntem în aşa fel făcuţi încât neno-»

rocirea care se abate asupra semenilor trece pe lângă noi și nu știm, nu vrem să aflăm ce ni se va întâmpla decât în clipa în care chiar ni se întâmplă și nouă, când destinul ne smulge din obișnuinţă și ne transformă în jucărele lipsite de orice putere cu care va face ce vrea. Poate că asta ar fi o explicaţie pentru faptul că ɕu și atâţia alţii ne trăiam vieţile în moduri cât se poate de obișnuite în Cernăuţi sau aiurea în timp ce în alte părţi, poate nu atât de departe de noi, în timp ce știam, dar, cum spuneam mai sus, alegeam să nu știm, oamenii mureau cum aveam să murim şi noi nu mult mai târziu, dar nu chiar atunci, nu chiar în acea clipă. Poate ne era suficient să știm asta, poate atunci când am aflat că în România intraseră în vigoare legile antisemite am știut în sufletul nostru că avea să ni se întâmple și nouă, dar ce puteam face? întotdeauna m-am întrebat ce puteam face, dacă am fi putut cu adevărat să facem ceva sau era deja scris în destinul nostru nu numai să nu putem face nimic pentru ceilalţi, dar și să ajungem în situaţia în care să nu putem face nimic pentru noi înșine. Dintotdeauna jucării ale unui copil distrat care e istoria, priveam lumea și nu puteam face nimic. Eu îmi continuam cursurile la universitate, studiam obligatoriu limba și literatura rusă și încă puteam să-mi apăr un prieten, pe David Seidmann, reușind să-l scap de

deportarea în Siberia la care ar fi putut fi supus dacă acuzaţiile privind trecutul lui sionist ˇs-ar fi concretizat.

Și iubeam. Atunci am cunoscut-o pe Rosa, Rosa Leibovici, frumoasa Rosa de care m-am îndrăgostit până peste cap și împreună cu care am trăit – chiar şi de la distanţă, dar totul la un moment dat ˇs-a mutat la distanţă – ceea ce avea să se întâmple. Devenise un tipar în viaţa mea, mă îndrăgosteam, scriam poeme, îmi trăiam viaţa mea izolată și atât de literară cu fetele şi femeile de care mă îndrăgosteam. Ca să uit războiul, mă îndrăgosteam. Ca să nu mă învinovăţesc, mă îndrăgosteam. Dragostea e un bun mijloc de a trece peste istorie, ar trebui să scriu asta pe o pagină separată.

Dacă acum îţi povestesc viaţa mea, nu înseamnă că știu tot ce ˇs-a întâmplat. Poate tu știi alte lucruri mai bine decât mine, poate că vezi lucrurile altfel, nu-ţi port pică. Eu îţi spun lucrurile așa cum mi le amintesc acum, poate uit, poate îmi scapă anumite aspecte pe care le vei considera cât se poate de importante, ba chiar cruciale pentru lume, esenţiale. Eu îţi povestesc ceea ce știu în momentul ăsta, poate adăugând de la mine, poate uitând, dar încercând să mă ţin de firul aproape cronologic al întâmplărilor și să nu divaghez prea mult.

Dar să reluăm, timpul e scurt și povestea e încă înainte, suntem abia la început. În vieţile noastre (dar poate ar trebui să spun „în viaţa mea”, da, de acum înainte voi încerca să spun doar „în viaţa mea”, chiar dacă greșesc, tu să citești așa, oricum), lucrurile aveau să se precipite în continuare. Chiar dacă eu eram încă student, chiar dacă în general toţi încercam să ne trăim vieţile cât mai feriţi, cât mai în siguranţă, războiul mergea înainte. Mașinăriile de război nu aveau să se oprească foarte curând, nici gând. Au început deportările. Știu, în cărţile de istorie se poate să fi citit că deportările le făceau numai germanii sau aliaţii lor, dar la noi la Cernăuţi deportările le-au făcut mai întâi rușii. înainte de celelalte deportări, mii de oameni, majoritatea evrei, din Cernăuţi și din împrejurimi au fost trimiși în Siberia. Iar după aceea,

parcă imediat după aceea (în memoria mea, cel puţin), a început adevăratul coşmar. Am intrat cu toţii dintr-odată în hora istoriei și ne pregăteam fără să știm de fuga morţii, dar încă nu e timpul să-ţi vorbesc despre asta, anticipez, să lăsăm pentru mai târziu fuga mor ţii.

Când Germania a atacat pe neașteptate URSS, lucrurile au căpătat o viteză extraordinară. România ˇs-a aliat imediat cu Reich-ul german și ce ˇs-a întâmplat la Iași în acele zile e de nedescris, e de neînchipuit, de nevăzut chiar și cu ochii minţii. Ce avea să se întâmple peste tot încă nu e de înţeles, iată, au trecut atâţia ani și nimic nu pare de înţeles, iar întrebarea „De ce?” încă planează asupra tuturor acelor lucruri. Uite, divaghez puţin pentru a-ţi povesti ceva ce am aflat mai târziu, ceva ce nu credeam să aflu vreodată și nu pare să facă parte din umanitate. Puţin mai târziu, la București, un număr de evrei au fost ridicaţi de pe străzi și închiși. Ce nu ˇs-a aflat, ce poate nu ˇs-a vrut să se afle, ceea ce atâţia ani a rămas oarecum ascuns că acești) oameni au fost hăcuiţi cu topoarele. Semeni de-ai lor, oameni de-aceeaşi limbă şi același neam au ales să execute ordinele și să-i taie în bucăţi cu topoarele într-o noapte când erau de gardă în închisoarea în care lucrau. Aceste lucruri nu pot fi explicate. îmi pot imagina de ce Hitler și Goebbels și Heydrich și atâţia alţii au făcut ceea ce au făcut, îmi pot imagina și-mi pot înfăţișa destul de clar de ce au încercat și aproape au reușit să extermine rasa evreiască în Europa, dar îmi va rămâne pentru totdeauna de neînţeles motivul pentru care oameni obișnuiţi au luat într-o noapte topoarele și i-au tăiat și i-au sfârtecat și i-au dezmembrat pe niște semeni de-ai lor care nu le făcuseră absolut nimic, singura lor vină fiind aceea că existau.

Sigur că și la Cernăuţi am văzut cu ochii noștri lucrurile care se întâmplau la Iași, la București și în aproape toată Europa ocupată. Sigur că atunci am început cu adevărat să știm și să ne temem pentru vieţile noastre și alor noștri, sigur că istoria a venit și peste noi – privind azi, la atâţia ani distanţă, pare inevitabil. în acel an, mai

bine de două mii de evrei din Cernăuţi au fost masacraţi la ordi-»

nele generalului Ohlendorf. Asta ˇs-a întâmplat, stă scris în cărţile de istorie, iar eu şi ai mei am fost acolo şi am asistat. Ni ˇs-a luat cetăţenia, brusc am devenit ai nimănui în locul în care trăiserăm dintotdeauna. Rușinea rușinii și frica fricii, ne-au obligat să ne coasem pe haine steaua galbenă și să o purtăm tot timpul, ne-au însemnat, au făcut din noi ceva ce se vedea cu ochiul liber și prin asta ne-au anunţat că urma să murim. Au construit apoi ghetoul din Cernăuţi. Un primar mai milos a reușit să oprească deportările, în schimb ne-au pus la muncă silnică; am reparat drumurile și podurile, dar cel puţin n-am murit. Am trăit, da. Am trăit cu steaua galbenă în piept și am muncit și am iubit și unii dintre noi ˇs-au rugat și am sperat până în ultima clipă că aveam să rămânem acolo şi într-o bună zi aveam să fim liberi

din nou. Poate îndoliaţi, dar liberi. Poate marcaţi, dar liberi. Poate răniţi şi vindecaţi. Liberi, însă, n-am mai reușit să fim niciodată. Poate pentru că într-un 20 ianuarie ca orice alt 20 ianuarie din istorie, doar puţin diferit, dar întâmplător în data de 20 ianuarie, la Wannsee niște oameni au hotărât că trebuia totuși să murim toţi. Au numit asta „Soluţia finală”. Noi o numim *Shoah,* „Catastrofa” E o chesţiune de nume, e o glumă amară a istoriei, nu toţi numim lucrurile cu aceleași cuvinte, unii, de partea ucigașilor, le spun într-un fel, alţii, cei uciși, le spun într-un alt fel. E același lucru? E oare același lucru să spui „Soluţia finală” sau „Catastrofa”, numim cu toţii același lucru? Mă îndoiesc. Iată, de asta chiar mă îndoiesc. Am evocat această zi și în *Meridianul.* Am evocat-o întotdeauna, e o dată pe care trebuie să ne-o amintim, e data care poate în mod esenţial mi-a schimbat viaţa, o anumită zi din istorie mi-a schimbat destinul și ea trebuie întotdeauna evocată, căci poate că atunci ˇs-a decis ce avea să se întâmple în anii următori.

Negru lapte-al zorilor îl bem seara îl bem la amiază și

dimineaţa noi îl bem noaptea bem şi tot bem săpăm o groapă-n văzduh acolo se zace nu strâmt Un bărbat locuieşte în casă el se joacă ſu şerpii el scrie

El scrie când beznă se face peste Ţara Germană de aur al tău păr Margarete o scrie şi-n faţa casei păşeşte şi fulgeră stelele îşi fluieră dulăii aici îşi fluieră iudeii în faţă săpaţi o groapă-n pământ poruncă ne dă cântaţi acum pentru dans, am scris mai apoi, am scris cu sângele meu și cu corpul meu și niciodată altfel decât în vederea acelei date, dar anticipez, iar anticipez și mă tem ca nu cumva să mi-o iei în nume de rău, să crezi că intenţionat încurc cronologia ca să te încurc pe tine, cel care citești.

În nopţile de la sfârșit de săptămână loveau cu bocancii în uși și intrau în case. Luau pe toată lumea, bărbaţi, femei, copii, bătrâni, nu mai aveam sex, vârstă, nu mai aveam nimic, eram evrei şi ei ne deportau în lagăre de muncă. Au procedat la fel în toată Europa: ne puneau să ne luăm bagaje cu noi, strictul necesar, iar noi aproape că ne doream să-i credem că ne duc la muncă şi într-o zi aveam să

ne întoarcem acasă.

În orice caz, la sfârșitul lui iunie, în acel an fatidic au lovit cu bocancii şi în uşa casei noastre. Eu nu eram, dintr-un motiv oarecare nu eram acasă, și i-au luat doar pe mama și pe tata. Nu am mai povestit niciodată aceste lucruri, am încercat mereu să le ţin sub tăcere și să nu rostesc nici măcar un cuvânt despre cele ce ˟s-au întâmplat atunci. Doar Giselei i-am povestit câte ceva, doar ei i-am spus cum a fost, cum am văzut eu lucrurile. O fac acum, în aceste zile ultime, nu pentru că vreau să se știe, poate că ce vreau eu nu contează, nu mai contează, ci pentru că trebuie să se știe. în fond, ceea ce scapă Istoriei e faptul că acea Catastrofă despre care întotdeauna se vorbește a fost, da, cea mai mare nedreptate din istorie, dar în același timp ea a fost compusă din peste șase milioane de catastrofe cât se poate de personale și de reale. Sigur că ar fi aproape imposibil să le notăm pe toate,

înţeleg asta, dar pot să scriu despre ce mi ˇs-a întâmplat mie și în felul acesta las în lume o urmă, o urmă scrisă a suferinţei unei familii și a unui om.

La început părinţii mei au fost deportaţi împreună într-un lagăr de muncă fără nume, Cariera de Piatră, cariera. O carieră pe care și sovieticii o folosiseră drept lagăr, un loc oarecare de pe Bug. La scurt timp după aceea au fost mutaţi la Ladezin, în apropiere. Nici eu n-am scăpat, la câteva zile de la arestarea lor am fost deportat și eu, mai întâi la Rădăzani. Aș fi vrut să pot să-mi iau la revedere. în ziua când au fost deportaţi am plecat de acasă ca de obicei și când m-am întors nu mai erau. Lucruri răscolite, în rest aproape nicio urmă, era ca și cum ar fi plecat într-o vizită sau într-o călătorie, casa era de fapt în bună ordine și doar în dreptul dulapului din dormitorul lor erau niște haine care rămăseseră pe jos. Și eu, așezat lângă ele, știind ce se întâmplase și dorindu-mi să fi fost acolo, să fi plecat împreună cu ei, să fi rămas uniţi chiar și când. Dar n-a fost să fie, așa ˇs-a întâmplat. Iar când m-au ridicat și pe mine deja îmi închipuiam cum tata spărgea pietre și mama le căra în coșuri, desculţă, cu picioarele sângerându-i în pietrișul carierei. îmi închipuiam, niciodată n-am putut face altceva decât să-mi imaginez acele lucruri. Când eu însumi am plecat spre Rădăzani, am aflat. Vagonul de vite în care am stat zile întregi înghesuiţi ca animalele, doar cu apă, doar cu valizele pe care le luaserăm cu noi și pe care ne așezam pe rând, cu schimbul. Cerul albastru al verii printre scândurile vagonului. Uruitul și trăncănitul care aveau să mă însoţească toată viaţa. Ca-n„ ima→)

ginea clasică a sosirii la Auschwitz, pe noi ne-au coborât într-o gară și trenul a mers mai departe. Ne-au încolonat și ne-au mânat ca pe vite între ţevile puștilor.

Negru lapte-al zorilor noi te bem noaptea te bem dimineaţa şi la amiază noi te bem seara

bem şi tot bem >

Un bărbat locuiește în casă el se joacă [u șerpii el scrie el scrie când beznă se face peste Ţara Germană al

tău păr Margarete

De cenușă-al tău păr Sulamith noi săpăm o groapă-n văzduh acolo se zace nu strâmt

Vagonul de vite în care și ei au stat înghesuiţi ca animalele, doar cu apă, doar cu valizele pe care le luaseră cu ei. într-un fel, la câteva zile distantă, *1 1* eu și ei am făcut același drum. Doar că separaţi și spre locuri diferite, dar același drum. Tu citește ca și cum am fi făcut același drum, ca și cum până la un punct ceea ce mi ˇs-a întâmplat mie li ˇs-a întâmplat și lor și ceea ce li ˇs-a întâmplat lor mi ˇs-a întâmplat și mie, ca și cum am fi plecat împreună, ca și cum distanţa de la carieră la locul în care mă aflam eu n-ar fi existat niciodată. Pentru că un lagăr e un lagăr, niciodată nu va fi altceva, iar istoria e plină de lagăre. Pentru cei care au fost în lagăr lumea va fi ˇîntotdeauna un lagăr, chiar dacă ceilalţi nu-și dau seama. Pentru mine istoria e un lagăr. Lagărul e o stare de spirit, iar cel din lagăr e identic întotdeauna cu acea stare de spirit. Am muncit. Dincolo de sârma ghimpată a gardului era lumea și lumii nu-i păsa de noi, eram ca și morţi. Câţiva soldaţi ne păzeau pe noi, cei care munceam. Săpam, săpam, săpam, unii dintre noi curăţau camerele și latrinele, mai târziu colibele de pământ în care eram ţinuţi, cum ˇs-ar spune ne întreţineam singuri, orice o mai însemna şi asta. Ne trezeau dimineaţa devreme, ne scoteau afară, ne aliniau în curte și ne puneau să ne numărăm. Dacă lipsea vreunul, alegeau câţiva și îi băteau sau îi împușcau de faţă cu noi – spre luare aminte. Mâneam terci. Dimineaţa, la prânz și seara mâneam un terci de cereale și atât. Poate și o coajă de pâine, câteodată. îmi imaginez că viaţa părinţilor mei va fi fost la fel, din scrisorile pe care le primeam clandestin din partea mamei ea nu lăsa să se vadă nimic, încerca să mă protejeze chiar și acolo, chiar și în lagărul în care eram amândoi, deși despărţiţi. N-o să-ţi vină să crezi, dar din acel lagăr eu chiar reușeam să îmi scriu cu Ruth Kraft, pe care o iubeam pe atunci, reușeam să-i trimit cărţi poștale și poeme. Viaţa de lagăr era o ciudăţenie. Cu totul închiși, cu totul separaţi de lume, reușeam totuși să comunicăm.

Mama și tata au fost apoi mutaţi în Ucraina, în lagărul german Mihailovka, lângă Haisân. Firește că nu știam pe atunci unde se aflau, doar îmi închipuiam, și niciodată nu am fost să văd locurile. Lagărul e o stare de spirit, lagărele sunt toate la fel, ce aș fi avut de văzut? Probabil aceleași bărăci așezate în paralel ca peste tot unde m-au mutat și pe mine, din nou în vagonul de vite, din nou cu valiza mea – viaţa mea –, din nou în semiîntuneric, zărind lumina soarelui prin crăpăturile dintre scânduri, la Fălticeni și apoi la Tăbărăști, lângă Buzău. Atât de aproape de Bucureștiul în care îmi doream să ajung, și totuși atât de departe, la un gard de sârmă ghimpată distanţă, aceeași distanţă care separă orice lagăr de restul lumii.

El strigă înfigeţi mai adânc în pământ voi unii voi ceilalţi cântaţi și jucaţi caută fierul la brâu îl avântă ochii săi sunt albaștri mai adânc cazmalele-nfigeţi voi unii voi ceilalţi mai departe cântaţi pentru dans

Negru lapte-al zorilor noi te bem noaptea te bem la amiază şi dimineaţa noi te bem seara) bem şi tot bem)

un bărbat locuiește în casă de aur al tău păr Margarete de cenușă-al tău păr Sulamith el se joacă [u șerpii

Dintr-o altă scrisoare clandestină a mamei am aflat de moartea tatii. De tifos, nu de glonţ. Tata ˇs-a îmbolnăvit în lagăr și a murit, noi trei am murit atunci pentru prima dată și am rămas doi. în baraca întunecată, pe un prici din lemn ca orice alt prici din lemn din orice alt lagăr, încă un fiu, eu de astă dată, afla că tatăl lui murise. Că tatăl lui murise şi asta se întâmplase fără ca el să apuce să îşi ia la revedere, fără să apuce măcar să-l privească, fără o strângere de mână, fără o îmbrăţișare. Izolat de lume printr-un gard de sârmă ghimpată, am aflat că tata murise izolat de lume printr-un gard de sârmă ghimpată. Tot ce mai aveam erau amintirile și plânsul. Deznădăjduit, parcă cineva încerca să îmi fure și deznădejdea. Simţeam cum lumea mi se destrăma și nu puteam face absolut nimic, nu puteam nici măcar privi, dincoace de gardul meu de sârmă

ghimpată absenţele se făceau și mai absenţe și totul se înceţoșa, lumea îşi pierdea consistenţa și se preschimba în înstrăinare, în ruptură deplină de orice. N-am putut face nimic, am îngăimat două vorbe pe *o* coală de hârtie care speram să ajungă la mama și a doua zi am ieșit din nou la apelul de dimineaţă și la corvezi, ca și cum nimic nu ˇs-ar fi ˇîntâmplat, eu şi doliul meu am ieșit la muncă şi am muncit şi am», >» sperat ca scrisoarea mea să ajungă la mama și atât.

Nu mai aveam speranţe, nu mai vedeam niciun viitor pentru mine. Una dintre trăsăturile principale ale lagărului e tocmai asta, capacitatea de a șterge timpul, de a-l transforma în ceva static și a anula posibilitatea oricărui viitor. Sigur că eram om, sigur că în sinea mea speram, dar acolo, atunci, în acele împrejurări nu mai vedeam niciun viitor. Mă vedeam mort de vreo boală sau în vreun accident sau cu un glonte în ceafă și asta avea să fie tot, așa avea să arate sfârșitul, sfârșitul lui Paul Antschel. în zori mă trezeam gata mort, mă pipăiam și mă ciupeam ca să-mi dau seama dacă mai trăiam și în acea zi, dacă încă mai eram.

Negru lapte-al zorilor noi te bem noaptea te bem la amiază moartea-i un meșter din Ţara Germană te bem seara şi dimineaţa noi bem şi tot bem 9 9 9

moartea-i un meșter din Ţara Germană ochiul său e albastru-deschis te lovește cu glonte de plumb te lovește precis un bărbat locuiește în casă de aur al tău păr

Margarete el și-asmute dulăii pe noi ne dăruie-o groapă-n văzduh se joacă ſu șerpi și visează moartea-i un meșter din Ţara Germană de aur al tău păr Margarete de cenușă-al tău păr Sulamith

Vărul meu Benno Teitler mi-a povestit. De fapt, nu mi-a povestit, niciun cuvânt nu a trecut vreodată de o parte sau de alta a sârmei ghimpate, dar prin același sistem de scrisori clandestine mi-a dat de știre și odată cu asta mi-a ars inima și a îngropat-o într-un colţ al încăperii în care citeam. Mama a murit în lagărul de la Mihailovka. Noi trei am murit atunci pentru a doua oară și am rămas

singur în aerul prăfuit al unei barăci cu ferestrele murdare. Poate că locul fusese înainte un grajd. Poate fusese o magazie, poate altceva. Ca un animal hăituit, m-am ghemuit pe prici și am încercat să nu mai respir, să nu mai fiu. Pentru prima dată cineva îmi înfigea un cuţit drept în inimă și nu mai eram, murisem împreună cu ea.

Mi ˇs-a povestit. Se pare că îi încolonau și le puneau muzică, de preferinţă tango. Uneori îi puneau să cânte. Șefului lagărului îi plăceau tangourile și pentru el asta era încă o distracţie macabră, să îi încoloneze pe muzică, să îi pună să-și sape o groapă comună, să îi alinieze la marginea ei și să pună să fie pe rând împușcaţi în ceafă și apoi aruncaţi de-a valma, unul peste altul, bărbaţi și femei, în șanţul de pământ. Un buldozer venea apoi și împingea taluzul peste ei, atât. Niciun semn, nicio rugăciune, nici măcar vreun gând bun din partea cuiva. Lagărul e în felul lui un abator de oameni, să notez asta undeva.

Când am aflat de soarta mamei, puţinele mele speranţe ˇs-au împuţinat și ele, am murit împreună cu ea, m-am oprit din a mai trăi. Eram doar un automat care se încolona pentru numărătoare, muncea, dormea. Redus la cele mai simple funcţii ale omului care fusesem, încercam să nici nu gândesc măcar, încercam să mă șterg din lume și să nu scot niciun cuvânt, să fiu, în puţinele clipe când îmi mai permiteam să fiu, doar copilul pe care ea îl strângea cândva la piept și îl apăra de orice rele. Eram doar Paul, un Paul împuţinat și pierdut în sine. Din fiinţa mea de dinainte parcă nu rămăsese nimic, doar lecturile, cărţile și sentimentul că îmi era tot timpul dor de mama și nu mai puteam suporta.

Poate că atunci a început totul, poate că toate aceste tristeţi, toată melancolia de care doctorul Starobinski spune că sufăr acolo au început, dincolo de gardul de sârmă ghimpată, în lagăr, nicăieri. Poate că din acea tristeţe nu mi-am mai revenit niciodată, chiar dacă de cele mai multe ori reușesc să mă comport normal și să nu le dau nimic de bănuit celor din jur. Nu voi ști niciodată adevărul. Adevărul nu poate fi cunoscut: nici despre tine,

nici despre ceilalţi, nici despre cel mai simplu obiect înconjurător. Poţi cunoaşte adevărul unui om sau al unui obiect»

implicat într-un eveniment anume, îl poţi scrie, îl poţi data, dar nu poţi cunoaşte tot adevărul unui om sau unui eveniment, asta rămâne pentru totdeauna imposibil.

Dacă am plâns în acele zile? Nu știu. Plânsul e și el o stare de spirit, poate că plâng mai intens cei care în realitate nu par să plângă, poate că aceia care suferă în tăcere și aparent netulburaţi sunt adevăratele victime ale plânsului, căci pe ei asta îi schimbă definitiv, îi transformă în alţi oameni. Mai târziu, mult mai târziu, când de mult îmi revenise darul vorbirii și deja eram pe drumul poeziei, am scris:

Sufletul mamei tale plutește-naintea-ţi.

Sufletul mamei tale te-ajută pe apă să-n[ˇonjuri noaptea, recif cu recif

Şi într-o zi totul ˇs-a terminat. Într-o zi, mereu într-o zi, o etapă din viaţa noastră se termină și începe alta. Istoria nu ne explică nimic, suntem invitaţi să mergem mai departe. O dată oarecare pare să schimbe totul și ceva continuă, sclipirea care e viaţa îşi găsește un alt drum și noi suntem invitaţii ei la marea masă a destinului. ˇS-a terminat și din lagăr am plecat înapoi la Cernăuţi. Aveam în buzunar o hârtie pe care erau mâzgălite câteva cuvinte, pasămite îmi ispășisem pedeapsa pentru ceva ce nu comisesem niciodată, oricum nu fusesem acuzat de nimic, iar acum? Acum mă îndreptam spre orașul meu. Noi zece cântând duceam pe umeri sicriul, doar că sicriul, sicriele nu existau. Trăiam de doi ani un doliu care niciodată nu se întrupase în nimic, un soi de doliu imaginar în care nu credeam și pe care mi-l asumam doar pentru că așa mi se spusese că arăta realitatea, dar eu îl trăiam ca pe o realitate cât se poate de palpabilă chiar și în lipsă. Sigur, undeva în sufletul meu se ascundea speranţa că odată ajuns acasă aveam să descopăr că nimic din toate acele lucruri pe care le aflasem nu era adevărat, că părinţii mei fuseseră eliberaţi ca și mine, că viaţa putea continua și

totul nu fusese decât un vis urât. Nu-i poţi lua omului speranţa, știm asta încă de la clasicii greci și e poate singura explicaţie pentru faptul că noi, câţiva, am supravieţuit. Nu-i poţi lua omului speranţa, căci ea apare doar în momentul când i se întâmplă o nenorocire. Rupţi de tot ce fusese viaţa noastră dinainte, înstrăinaţi, deportaţi (ce cuvânt odios!), aflând de la unii și de la alţii prin cele mai stranii mijloace că ai noștri mureau, că vieţile noastre nu mai puteau fi ceea ce fuseseră, continuam să sperăm. De parcă un demon ne stăpânea minţile și nu puteam accepta realitatea – dar cine ar fi fost dispus să accepte o asemenea realitate, mai ales fără niciun fel de dovadă palpabilă că lucrurile se petrecuseră într-un fel sau în altul? Când morţii noștri pur și simplu nu existau, nu aveau morminte, nicăieri în lume nu era scris deasupra unei bucăţele de pământ numele lor, cum am fi acceptat pe deplin realitatea? Una e dispariţia, alta e moartea. Una e speranţa, alta e siguranţa care ucide orice speranţă.

Şi totuși m-am întors în Cernăuţi, iar realitatea nu părea să fie cea din speranţele mele. Ba chiar părea să fie una destul de rea, la început n-am avut voie să locuiesc acasă și am stat la bunicul, abia după câteva luni mi ˇs-a permis să mă stabilesc din nou în apartamentul de pe strada Masaryk. Acolo, în acea perioadă, ajutat de Jacob și Hersch, am pus la punct o primă selecţie de poeme. N-aveam un titlu pentru ele, nu mi se părea că ar fi fost nevoie de un titlu, *Poeme* era suficient.

Şi totuși, ce stranie e viaţa! Trăiam ca şi cum nimic nu ˇs-ar fi ˇîntâmplat. Neexistând morminte, un loc al doliului, nici în mintea mea nu existau. O plângeam pe mama ca pe o fiinţă care pe jumătate dispăruse și pe jumătate murise și multă vreme nu am putut cu niciun chip să-i accept moartea pe de-a-ntregul. Mama devenise în mintea mea o prezenţă diafană a cărei întoarcere totuși o așteptam, cu care conversam în momentele triste, cu care din când în când chiar mă întâlneam, deși numai imaginar. Și poate că așa e, iată, după douăzeci și cinci de ani încă pot spune că poate că așa e: unii oameni nu ne părăsesc

niciodată, dispariţia lor fizică nu e pentru noi un motiv să încetăm să îi iubim și să fim împreună cu ei, subliniez, simpla lor dispariţie fizică nu e un motiv să nu mai fie. Dialogul nostru cu ei e așa de profund, în așa de mare măsură face parte din ceea ce suntem în mod esenţial, încât nimic, absolut nimic din lumea asta n-ar putea să-i facă să nu mai fie. Nu am putea să ne comportăm ca și cum ei ar fi absenţi, eu nu mă puteam comporta ca și cum mama sau tata n-ar mai fi existat, ei – într-un mod desigur straniu – încă erau și catastrofa care era scrisă în acte devenea uneori numai închipuire, o istorie alternativă pe care mintea mea o refuza. Sigur, doar pentru a o recunoaşte în secunda următoare ca pe o realitate cu atât mai apăsătoare, dar există în lume secunde și secunde și nu toate sunt la fel.

Mi-am continuat drumul prin literatură, am trăit, da. Am tradus în acea perioadă chiar și din ebraică, am continuat să-mi scriu poemele și, chiar când în același an evenimentele au luat-o din nou razna, eu am continuat să trăiesc oarecum normal. De ce? Pentru că deja mă omorâseră, ne omorâseră nu o dată, ci de două ori, și poate că nu mai aveau ce să-mi facă. Dacă peste casa mea sau peste strada pe care mergeam ar fi căzut dintr-odată o bombă, asta n-ar fi făcut decât să consfinţească o realitate pe care deja o trăiam, eu deja fusesem parţial șters din lume, deja fusesem deportat, înstrăinat, tot timpul la un pas de moarte, ce-mi mai puteau face? Sigur, puteam muri, dar putem muri oricând și în atâtea feluri.

Am fost recrutat pentru o vreme ca sanitar într-o clinică de psihiatrie, am muncit acolo, aș fi putut munci oriunde și aș fi putut face orice, decizia mea era luată, urma să plec din Cernăuţi spre Occident, oricât de greu ar fi fost să fac asta. O iubisem o vreme pe Ruth Kraft, apoi n-am mai iubit-o. Nu pot să spun cum acest sine absent al meu se îndrăgostea de femei și apoi tot el se răcea în relaţiile cu ele, lucrurile pur și simplu așa se întâmplau, nu aveam explicaţii, nu le am nici acum. Când ˇs-a deschis din nou Universitatea, mi-am reluat studiile. învăţam engleza,

ca să mă întreţin făceam traduceri pentru ziarul local, dar sigur că am făcut primele demersuri în vederea plecării la Viena. Locul lui Ruth Kraft a fost luat de Rosa Leibovici. O iubeam oare? N-aş şti să spun. Totul ˟s-a terminat repede, prea repede ca să apuc să-mi dau seama.

Iarăşi ˟s-a terminat. De astă dată viaţa mea la Cernăuţi ˟s-a terminat. Am primit autorizaţia de a pleca la Bucureşti, deşi drumul meu se îndrepta spre Viena. Fără paşaport, în camioane militare de-ale rușilor, am străbătut distanţa de la Cernăuţi la Bucureşti ca pe distanţa dintre o casă şi un lagăr. Nu se schimba nimic, deportările încă existau, doar că ɕu – dintr-o întâmplare, poate, din capriciul vreunui ofiţer sau funcţionar căruia-i eram simpatic –, în loc să fiu deportat în Siberia sau cine ştie unde, primisem permisiunea să mă duc la Bucureşti şi să-mi continui viaţa. A fost a doua oară când soarta – care atât de crunt mă lovise în anii din urmă – mi se arăta binevoitoare şi mă lăsa să trăiesc, ba chiar să-mi fac oarece speranţe cu privire la posibilitatea unui viitor încă îndepărtat, încă înceţoşat, încă departe de a lua vreo formă palpabilă pe care să mă sprijin şi de care să pot să mă agăţ în momentele mele de deznădejde care, ar trebui poate ˟s-o spun, nu erau puţine.

Şi totuşi, în ciuda gândurilor negre pe care avusesem timp să mi le fac în camionul ce mă ducea spre Bucureşti ca un vagon de marfă printre ale cărui scânduri se vedea cerul – doar că de data asta cerul se vedea prin praful stârnit de goana maşinii –, la Bucureşti am fost primit cu căldură. M-am simţit acasă, orice ar putea însemna acest cuvânt. încă de la sosire Alfred Margul-Sperber, el însuşi venit din altă parte la Bucureşti din 1940, m-a primit cu braţele deschise şi o vreme chiar m-a găzduit în casa lui. Am locuit din nou într-o casă de oameni, sigur, cu fantomele mele cât se poate de reale, cu coşmarurile mele, cu îndoielile şi fricile mele, dar am locuit înconjurat de oameni care în măsura în care mă lăsam iubit mă iubeau, în măsura în care mă lăsam protejat mă protejau, care-mi erau alături ca *o* familie pe care în realitate nu o mai

aveam. Soţiei lui Alfred îi datorez numele sub care mă cunoști. Inversând în joacă și simplificând în limba română silabele numelui meu, tschel-an, ea a obţinut numele Celan. Numele meu. Numele pe care îl port de atunci și sub care tu îmi cunoști opera.

La București am avut o viaţă adevărată. Am devenit artist, am continuat să-mi desăvârșesc cultura, m-am împrietenit cu atâţia oameni, cu care am rămas în legătură. Chiar dacă avusese de suferit de pe urma războiului, orașul îşi păstra ceva din farmecul interbelic care-l făcuse vestit în toată Europa, era frumos și elegant, cu Calea Victoriei străjuită de vile care de care mai somptuoase, cu parcurile și grădinile lui de vară, cu restaurantele și cafenelele atât de vesele, cu viaţa lui culturală înfloritoare chiar şi în condiţiile în care, aşa cum știm, România se pregătea să intre pe orbita sovietică și viaţa se schimba imperceptibil, îndreptându-se către ani și ani de întuneric.

După o perioadă petrecută la soţii Margul-Sperber, m-am instalat într-o cameră de pe strada Roma, într-un minunat cartier de vile din centru. Pentru că vorbeam și scriam în rusă, din întâmplare aveam drumul deschis spre tot felul de slujbe utile politicii de atunci. Mai întâi am fost recrutat la ziarul *Scânteia,* unde pe o sumă oarecare făceam revista presei sovietice. Pentru că mă descurcam mulţumitor și în același timp eram sprijinit de atâţia oameni de cultură, am primit apoi o slujbă la Editura Cartea Rusă. Eram redactor și mai apoi am devenit traducător, primele cărţi pe care le-am tradus vreodată au fost din limba rusă în limba română, zâmbește, sunt limbi pe care probabil nu le vei ști niciodată, dar pe care eu le cunoșteam pe atunci destul de bine încât să pot face traduceri și să mă întreţin. Prima carte care a apărut în traducerea mea a fost o culegere de nuvele de Cehov ce purta titlul *Ţăranii. Schiţe.* A doua carte care mi-a apărut a fost traducerea după Lermontov, *Un erou al timpului nostru:* Așa a început lungul șir de cărţi pe care le-am tradus, așa a început o călătorie prin operele altora care,

n-am ˇs-o ascund niciodată, m-a ajutat enorm în drumul meu de scriitor. Știu, poate părea un truism, dar cărţile de cele mai multe ori se fac din cărţi și e foarte greu să devii om de cultură dacă nu-ţi vei fi format o cultură. Se poate să fie adevărat că geniul există, nu contest asta. Se poate să existe oameni (eu nu i-am întâlnit, dar poate asta e doar problema mea) care să scrie frumos și să poată imagina un drum al culturii fără să aibă cunoștinţă de ce au făcut ceilalţi oameni de cultură, dar eu mă îndoiesc. Ca să poţi continua un drum trebuie să știi pe unde a trecut el înainte, nu poţi pleca de la zero, istoria e într-un anume sens inevitabilă. Eu mi-am format o cultură citind și traducând, fiind mereu atent la ceilalţi, încercând să înţeleg ce au făcut ei și să-mi croiesc printre lucrurile făcute de ei un drum al meu și numai al meu pe care să pot continua lucruri care ˇs-au făcut înainte. Nu am desţelenit nimic, pământul era deja pregătit pentru ceea ce am semănat şi am cules, aşa funcţionează cultura, după părerea mea.

Atunci, la București, i-am citit pe clasicii ruși. Dostoievski, Tolstoi, Cehov, Turgheniev, alţii. Iar printre aceste lecturi (și altele) am continuat să scriu eu însumi poeme, poeme dintre care unele aveau să facă parte din primul meu volum, dar să nu anticipăm.

Acolo am trăit în lume. Am fost, cum să spun, boem, monden, poet. O listă de nume ale oamenilor pe care i-am cunoscut, citit și preţuit e aproape imposibil de făcut, dar am să încerc, e bine ca istoria aceasta să poarte urma lor, ea a fost mai apoi foarte importantă pentru drumul meu prin poezie. În primul rând Gellu Naum, Nina Cassian, Margareta Dorian. Acasă la Nina Cassian și la soţul ei, Vladimir Colin, mergeam la adevărate serate muzicale, unde-mi aduceam prietenele. Printre ele, Lia Fingerhut, pe care am iubit-o mult. Important, foarte important printre aceștia a fost Petre Solomon, venit de curând din Palestina, poet bun el însuși, traducătorul în limba română al poemului *Todesfuge,* scris în luna mai a acelui an. Virgil Teodorescu, Paul Păun, Dolfi Trost, Gherasim Luca, alţii,

alţii, alţii: în București am trăit înconjurat de o lume întreagă de poeţi și scriitori și artiști și a fost, știu, sună ciudat, cu adevărat o viaţă minunată.

Trebuie să înţelegi că, deși mă străduiesc să păstrez o ordine cronologică pentru lucrurile pe care le scriu aici, există în ele o ordine afectivă care e poate mai importantă. Ordinea aceasta afectivă o mai putem numi și atenţie, punctul focal spre care se îndreaptă povestirea ghidată de memorie. Vei ierta deci faptul că unele lucruri par a le trece sub tăcere, este posibil ca pur și simplu, în fuga aceasta smintită care e scrisul meu, să nu mi le amintesc. Și apoi trec mai departe și chiar dacă mi le amintesc și aș vrea să le scriu mă abţin, căci ar însemna să ne întoarcem prea des din drum în povestirea aceasta și ea ˇs-ar transforma dintr-o spunere ordonată a lucrurilor (chiar și cu lipsuri) într-un șuvoi dezordonat de gânduri fără cap și fără coadă în care, te asigur, te-ai pierde foarte repede. Scrisul e memorie și prin aceasta el nu se supune cu totul legilor timpului, dar, în măsura în care pot, eu încerc să îmblânzesc timpul și să îl așez în forma lui cea mai recognoscibilă, anume cea a ordinii așa-zis adevărate a întâmplărilor, ordinea dată de calendar, cronologia. Sigur că aș fi putut face altfel, aș fi putut, de exemplu, să îţi descriu aceste lucruri pe teme și subteme, în capitole care să respecte la rândul lor o cronologie separată a temei. Aș fi putut să scriu despre dragoste (nu că n-o fac sau nu o voi face mai departe).

Aș fi putut să mă limitez la câteva rânduri lăsate pe colţul acestui birou, poate ar fi fost cea mai bună alegere. Dar am decis așa și așa voi face, am decis ca totul să fie ordonat cronologic sub forma unei fugi care reia temele principale și le adaugă motive, am decis asta fără să mă întreb de ce, sub impˇeriul unui impuls de moment, poate nici nu-ł așa de important cum mi-am luat decizia, pentru că oricum sfârșitul e cunoscut și poate fi unul singur. Și pentru că, iată, în povestea mea a apărut cuvântul „fugă”, trebuie să spun aici că la București am publicat primul poem din viaţa mea.

Am spus poate mai sus că scrisesem *Todesfuge.* Scrisesem *Todesfuge* în germană, blestemul vieţii mele era deja în desfășurare, scriam în limba călăilor. Pentru că încă din copilărie limba mea maternă era totuși germana, pentru că era limba mamei mele, pentru că în limba germană vorbeam cu ea și, într-un fel, puteam vorbi și cu mine, pentru o mie de alte motive, soarta a vrut ca eu, deși cunoșteam atâtea alte limbi, deși traduceam uneori din alte limbi către alte limbi, să devin un poet de limba germană. Iar primul poem publicat vreodată mi-a apărut în traducere, sub titlul *Tangoul morţii.* Îi povestisem lui Petre Solomon ce știam despre muzica pe care deţinuţii din lagăre mergeau la moarte, el a înţeles foarte bine ce voiam să spun cu acel titlu și în loc de *Fuga morţii,* cum avea să fie numit mai târziu, am ales împreună pentru titlu tânguirea tangoului, brusca ruptură de ritm care implică dansul și moartea. E pentru mine un moment important, atunci am devenit poet publicat.

Dar iată că memoria afectivă a acestor rânduri, nu, nicidecum a mea, ea aparţine aproape în totalitate textului și în orice caz deloc mie, mă poartă în excursiile pe care în acei ani le-am făcut prin România. Am văzut munţii și am văzut marea, am văzut câmpurile și am văzut podișurile înconjurate de dealuri atât de asemănătoare celor din jurul Cernăuţiului, pentru prima dată, poate, oarecum liniștit, am stat şi am admirat creste muntoase şi în rupturile lor atât de contraintuitive și totuși atât de armonioase am început să văd anumite ritmuri care aveau să mă urmărească o viaţă și care, într-un mod oarecum similar structurii de fugă pe care am scris poemul redat mai devreme în întregime, am întrevăzut structura esenţială a Poemului, a unicului poem care nu se poate scrie, dar care tocmai prin absenţa lui generează toate celelalte poeme. Cât despre poeme, același Margul-Sperber se îngrijise ca o selecţie din ele să ajungă la Viena înaintea mea și, într-un fel, să-mi anunţe sosirea. Mă pregăteam să plec, planul meu de a ajunge în Occident nu dispăruse nicicum și Bucureștiul nu fusese decât o etapă în drumul pe care

aveam să-l parcurg.

Dar nu vreau să închei încă acest mic capitol. Nu vreau până nu spun că păstrez și azi din București, din România, poate nu atât amintiri precise ale lucrurilor, memoria cu putinţă să mă trădeze, cât o stare de spirit. Starea de spirit a celui care, deși mort, e încă viu. Chiar dacă nu cu mulţi ani în urmă ne uciseseră, eu în București am început din nou să trăiesc și am intrat hotărât pe drumul poeziei, iar asta nu e puţin lucru. Doar că mă pregăteam în continuare de plecare. Știam în sinea mea că toate acele zile frumoase, toate acele prietenii, tot tumultul artistic, toate iubirile mele nu erau decât un interludiu și eu aveam să ajung în Occident și aveam să trăiesc acolo, acolo era locul meu şi nimic nu mă putea opri să fac asta. Nimic. Nici durerea prietenilor care dintr-odată aveau să afle de dispariţia mea, pentru ei cu totul neașteptată, nici suferinţele iubitei pe care într-un moment oarecare o lăsam în urmă, nimic. Urma să plec și nimic nu putea opri asta.

Şi avea să se termine. în același an în care am publicat *Fuga* (sau *Tangoul,* spune-i cum vrei, e același lucru, același poem), după mai multe tentative ratate de a trece graniţa cu Ungaria, după ce de mai multe ori grănicerii ne întorseseră din drum privindu-ne cu milă – eram în ochii lor încă niște studenţi care încercau să ajungă în Occident –, am reușit. Câţi după aceea, ca mine, nu aveau să facă același lucru? În urma războiului, România nu devenise o ţară liberă, din contra, intrase în sfera de influenţă sovietică și lucrurile mergeau din rău în mai rău. Ministerul de Externe era condus de Ana Pauker, o figură sinistră a stalinismului, libertatea exista în măsura în care te supuneai regimului deja comunist. Aveam să aflu mai târziu că acea estetică în care credeau cu tărie oamenii pe care îi cunoscusem și alţii și sub semnul căreia îşi publică până și azi cărţile este de fapt metoda prin care regimul comunist îi face să nu se opună. Totul e un troc acolo, așa-zisa autonomie a esteticului e de fapt tot un soi de politică, politica pumnului în gură, politica unei

literaturi în care nu ai voie să te revolţi. Dar divaghez, iarăși divaghez, și iată cum memoria se așază – nici eu nu mă așteptam la asta – direct în prezent, devenind judecată a lumii înconjurătoare. Eu am fost acolo, am trăit, da, am trăit și împreună cu cei care azi sunt scriitori în Lagărul Comunist și îi cunosc, dar în același timp știu că poate operele lor ar însemna cu totul altceva dacă ar fi liberi să scrie ce vor. Pe de altă parte, iată cum mă întreb zâmbind: dacă ar fi liberi să scrie ce vor, atunci n-ar însemna că dictatura nu mai există şi toată

revolta lor pur și simplu nu ar exista? Sigur că mă întreb cum ar arăta operele lor în afara acestei autonomii a esteticului, dar în același timp nu pot să nu mă întreb exact opusul: cum am spus, dacă ar fi liberi, cu adevărat liberi, cum ar mai putea scrie o literatură a protestului și a strigătului de libertate? Nimeni nu va putea vreodată să răspundă acestei întrebări. Se pare că oricum se scrie despre libertate, doar că regimul refuză să publice cărţile. Ce vedem, istoria, arată așa cum vedem.

Dar am divagat destul și timpul e scurt, timpul mă grăbește, se apropie seara și iată că cu mai am de povestit și trebuie să continuăm. Într-un sfârșit am reușit să trec graniţa în Ungaria. Se terminase. Pe de o parte am răsuflat ușurat, scăpasem, pe de alta eram trist. Un ochi plângea și unul râdea, cum se spune în română.

Drumul meu spre Viena a trecut prin Budapesta, loc nicidecum lipsit de pericole. Pe scurt, dacă mă găsea poliţia, aș fi fost trimis înapoi în România. Printr-un noroc l-am întâlnit pe Isac Chiva și acesta m-a ajutat să mă ascund o vreme, dar felul în care m-a ajutat mă face și azi să zâmbesc. Ciudat, cel mai bun loc în care să mă ascund i ˇs-a părut a fi cartierul prostituatelor. Ajunsesem în Ungaria la sfârșitul lui noiembrie și până la jumătatea lui decembrie am stat cu chirie într-un hotel din cartierul acela, într-unul din hotelurile în care se petreceau acele lucruri, și iată cum simt nevoia să inventez și să îţi spun că și eu m-am bucurat de serviciile lor, dar nu o voi face,

pentru că nu e adevărat. Dar tot nu mă puteam opri să mă gândesc că în același an scrisesem un poem în limba română care suna așa: „PARTIZAN AL ABSOLUTISMULUI EROTIC, megaloman reticent chiar și între scafandri, mesager, totodată, al haloului Paul Celan...”, era ceva umor amar în toată povestea, poate că nu era nimic întâmplător în faptul că mă ascundeam tocmai într-un hotel din cartierul prostituatelor, printre ele, confirmând destinul unui poem. însă eu doar am stat două săptămâni în acea cameră de hotel și am așteptat o ocazie potrivită pentru a trece graniţa austriacă, am stat și am gândit și am scris, și nu pot spune că închis în acea cameră am fost cu totul nefericit, pentru că undeva dincolo de ea era speranţa mea de a ajunge într-o lume mai bună și asta mă entuziasma de-a dreptul.

Iar în 17 decembrie mi-am văzut visul cu ochii, am ajuns la Viena. Pentru a doua oară, căci mai fusesem. Mă îndreptam spre viaţa mea de student, aveam să continui ceea ce începusem, exista o speranţă reală în sufletul meu, aveam un scop. După o scurtă ședere într-o tabără de refugiaţi (înţeleg că acele tabere există și azi și printre emigranţii din Europa de Est sunt numite „lagăre”), am devenit din nou liber. Nu mai fusesem asta, liber, de la începutul războiului. Mi-am petrecut șase ani din viaţă nefiind nicio clipă liber, în mare parte din această perioadă nu am avut voie să am pașaport. Spun aceste lucruri mai ales pentru tine, Eric, știu că vei citi rândurile pe care le las azi în urmă și vreau ca și tu să știi ce ˇs-a întâmplat.

Și aș vrea să-ţi mai spun ceva, Eric, numai ţie, chiar dacă vor citi şi alţii. Am scris cândva un vers

În *Ce ˇs-a întâmplat,* poate că știi poemul. L-am scris și el, într-un anume sens, e un credo pentru mine, ce ˇs-a întâmplat e important, e nespus de important, ceea ce nu înseamnă totuși că prin asta putem găsi un sens lucrurilor, Sensul. Am scris şi-n *Roza vânturilor*: „Unde ˇs-a mers, dacă nicăieri nu ˇs-a mers?”. Eric. Cu câtă tristeţe şi cu câtă bucurie îţi scriu» >

numele, tu mâine încă vei fi. Iată, ţie mă adresez acum, ţie încerc să îţi spun. Poate că în afara acelei date care pentru mine e 20 ianuarie nu trebuie căutat niciun sens, poate că viaţa în sine nu are sens și doar nouă ni se pare că ar avea, nouă, fiecare cu micile lui întâmplări care prin faptul că sunt ale noastre devin centrul lumii, fiecare cu micile lui îngrijorări, cu bucuriile și fricile lui, nouă ni se pare uneori că viaţa are sens, dar, repet, poate că Sensul, sensul ultim, nu e nicăieri. Poate că ne naștem, trăim și murim fără niciun scop. Poate că așa ar suna adevărul, dacă vreodată am avea curajul să-l privim drept în faţă și să-i spunem pe nume.

Dar să ne oprim acum, nu vreau să spun mai mult, nu am voie să spun mai mult. Am ajuns în Viena, încă o dată se terminase. Poate pentru ultima dată, poate pentru penultima dată, de fapt. Nu am stat mult în orașul de pe Dunăre, doar cât să-mi adun puterile și să pornesc mai departe spre Paris, unde voiam să mă stabilesc pentru totdeauna și de unde scriu de altfel aceste rânduri. Găzduit mai întâi de niște prieteni ai părinţilor mei, mi-am găsit mai pe urmă diverse camere în care am stat cu chirie. În Viena am avut o adevărată viaţă de artist. I-am cunoscut pe Ingeborg Bachmann și Edgar Jene, am devenit prieten cu ei și Edgar chiar m-a invitat la o lectură publică în cadrul unei expoziţii organizate de el și de prietenii lui suprarealiști. îmi apăruseră în revista *Derplan* cele șaptesprezece poeme trimise de Margul-Sperber și eram – în felul meu – destul de încântat. Am citit mult în cele șase-șapte luni cât am stat în Viena, de acolo mi-am cumpărat operele complete ale lui Jean-Paul, care m-au însoţit peste tot pe unde am locuit mai apoi. Cu Ingeborg m-am iubit, era un suflet sensibil și nu aveam cum să nu o iubesc, ar fi fost imposibil. Dar să tăcem despre asta, poate, așa cum am scris mai sus, despre unele lucruri trebuie să tac.

Era cât pe ce să uit poate cel mai important lucru care ˇs-a întâmplat în acel an. În drum spre Paris, la Innsbruck, în așteptarea vizei pentru Franţa, l-am vizitat. Cu un buchet de flori în mâinile-mi tremurânde, cu

Poemele lui tunându-mi în urechi, scandând la fiecare pas versul lui liniștitor: „Ce mult e de când ai murit!”, amintindu-mi atâtea și-atâtea versuri, atâtea poeme, am ajuns la mormântul lui Trakl. Pe lespedea de piatră, cufundat într-un gând trist pentru tânărul mort atât de curând, am citit:

Blândul cântă în havuz. Albi nori
Cu gratii stau în clar albastru.

Știu cât de ciudat sună pentru tine, îmi apăruseră pentru prima dată poeme în limba germană, pornisem spre Parisul în care voiam să redevin student și să-mi iau viaţa de la capăt, dar pentru mine faptul de a fi vizitat acel mormânt a rămas și azi cel mai important, faptul de a mă fi aflat (chiar și pentru câteva fulgurante clipe) în preajma locului unde se afla trupul lui a însemnat enorm. Stând acolo, mi-a răsărit în minte versul lui Rilke, celălalt erou al orizontului meu poetic: „Cel care n-a avut casă…” Am stat acolo drept și tăcut și în tăcerea mea am pus toată admiraţia pentru versurile lui Trakl. Geamănul meu în poem, am mai spus, sufletul cel mai apropiat de mine. Pot vedea cu ochii lui și pot scrie cu mâna lui și sunt el și el este eu și eu suntem și el sunt și eu e și toate aceste lucruri contează nespus și trebuie spuse, căci poezia, ca și cultura întreagă, e de multe ori făcută din admiraţia pentru alţi artiști dinaintea noastră, cărora le închinăm versul nostru ca pe un prea tăcut omagiu.

Într-o scrisoare adresată în acel an unei rude din Israel am scris: „Sunt poate unul dintre ultimii oameni care trebuie să trăiască până la capăt destinul spiritualităţii evreiești în Europa”. Rătăcitor, aşadar, pentru totdeauna, porneam spre Parisul visurilor mele.

Lăsasem la Viena manuscrisul primului meu volum de poeme. întunericul din sufletul meu era din când în când străbătut de o rază de speranţă, de gânduri luminoase și mai ales de sentimentul că într-o zi putea să fie bine, că într-o zi aveam să pot zâmbi din nou cu adevărat, că aveam să redevin om. Căci întrebarea care mă chinuia și poate ne chinuia pe toţi în acele vremi de adevărată rătăcire, de

rătăcire în sensul cel mai adânc al cuvântului, era: mai puteam noi deveni oameni? În lumina celor întâmplate – mai degrabă, aș spune azi, în întunericul celor întâmplate –, mai exista pentru noi posibilitatea de a deveni oameni? câţi rămăseserăm? câţi mai eram în Europa? În ce măsură planul naziștilor funcţionase și eram exterminaţi?

Ajuns în Paris, sigur că mi-am continuat drumul literar. Dar aveam o viaţă. într-un mod cu totul straniu, ca și la București, tristeţile și melancoliile mele nu mă opreau să încerc să trăiesc, nu mă împiedicau să-mi imaginez ziua de mâine. Pe atunci încă nu luam în calcul ceea ce acum a devenit aproape o necesitate, aproape o obligaţie, ceea ce trebuie să fac. Eram împreună cu Isac Chiva și Serge Moscovici și alţii, iar când spun „eram împreună" cuvântul nu trebuie luat cu ușurinţă, căci viaţa ne obliga să petrecem foarte mult timp împreună. Ca toţi dezrădăcinaţi! Europei care ajunseseră în Paris, și noi fuseserăm forţaţi să ne căutăm locuinţe, dar ce zic eu locuinţe, încăperile în care locuiam noi erau abia un zâmbet amar, camere de hotel închiriate cu luna. Nu erau mici: erau îngrozitor de mici. Eu locuiam într-o cameră mobilată a cărei suprafaţă nu cred că depășea șase metri pătraţi: un pat de o persoană, o comodă, un scaun și o măsuţă minusculă înghesuită nu se știe cum în colţul dinspre fereastră. La etajul întâi al hotelului se închiriau camere cu ora, era locul micilor amoruri clandestine și al promiscuităţii, dar în promiscuitate trăiam toţi. La celelalte etaje, pe rând, se închiriau camere cu ziua, cu săptămâna, cu luna – cum era și cazul meu. Lenjeriile în care dormeam, îngălbenite, mă făceau întotdeauna să mă întreb dacă erau cu adevărat spălate sau erau doar netezite cu un fier de călcat și rotite între camere ori pur și simplu puse la loc în patul din care fuseseră luate. în acea cameră unde locuiam eu la Paris îmi petreceam multele seri în care mă prăbușeam în tristeţe și evitam să-mi întâlnesc prietenii, i-aș fi ˟întristat prea mult cu stările mele care, ca-n Vechiul Testament, confirmau parcă vorba conform căreia opusul bucuriei nu e tristeţea, ci furia. Mă

înfuriam parcă din nimic pe atunci, ca și acum, și vedeam pe feţele lor nu doar tristeţea prietenului care nu știe ce să facă, ci și frica de reacţiile mele.

Eram teribil de sărac; bogat n-am fost oricum niciodată, dar parcă atunci, în acea perioadă, sărăcia mi-era zugrăvită în cu totul alte nuanţe. Ziua lucram la un atelier industrial de electricitate, așa aș traduce cuvântul *Laboratoire* din numele locului în care lucram pe strada Emile Zola numărul 41, nu foarte departe de aici. Straniu cum se închide cercul, straniu cum lucrurile au tendinţa să revină la starea lor iniţială şi să se întoarcă în aceleași locuri; cum ţi-am mai spus, scriu acest text tot pe strada Emile Zola, de astă dată într-un apartament cu trei camere care mi-a fost cumpărat ca să stau izolat și, pasămite, să nu rănesc pe nimeni. Dar să nu anticipăm, vom ajunge și aici, deocamdată strada Emile Zola e locul în care muncesc ca să am ce risipi serile în Cartierul Latin.

Veniţi de la slujbele noastre de muncitori, cum spuneam, eram aproape obligaţi să nu stăm în camerele sordide în care locuiam, dacă pot numi așa cele câteva ceasuri de somn în care ne prăbușeam spre dimineaţă. Dar ne aflam totuși în Saint-Germaindes-Pres: Boris Vian și Leo Ferre cântau la La Fontaine des Quatre-Saisons, Sidney Bechet la Vieux-Colombier, uriașii Miles Davis și Duke Ellington introduseseră jazzul New Orléans și be-bopul la Clubul Saint Germain. Pe atunci debuta și Georges Brassens. Cartierul Latin era un furnicar de oameni cât se poate de diferiţi, o faună aparte formată din avangardiști, pușlamale, filosofi, aventurieri, învăţaţi pe cale de a deveni vagabonzi, vagabonzi pe cale de a deveni eruditi, ca să-i lăsăm deoparte pe anarhiști și pe cei aflaţi pur și simplu în căutarea norocului – în orice caz, oameni mult mai apropiaţi de noi, mult mai din lumea noastră decât parizienii. Lumea noastră. Ce era lumea noastră? N-aș putea să spun exact, nimeni nu cred că ar putea să spună exact ce eram. Noi, grupul nostru de prieteni, refugiaţi aşkenazi, eram o lume în sine. Tocmai descoperiserăm că rămăseserăm ultimii evrei din Europa. Eram ultimii

oameni dintr-o lume. Mai erau ici-colo evrei, câţiva, dar un popor evreu? Nu mai exista. Chiar dacă eram săraci, cheltuiam totul în ieșirile noastre. Viaţa nu era scumpă, totul era ieftin, dar, oricum, nu ne îngrijeam să facem economii. Învăţaserăm la modul foarte dur că viaţa, oricum ar fi fost ea, trebuia trăită. Şi trebuia trăită la maximum, în așa măsură încât, am mai spus asta, aproape că nici nu dormeam.

Pe la începutul acelei perioade mi-a apărut și primul volum de poeme. Conţinea și două litografii de Edgar Jene, dar când l-am primit, lumea mea – în măsura în care era o lume – ˇs-a prăbușit. Era atât de plin de greșeli, atât de prost lucrat, atât de înfiorător, încât uneori cuvintele îşi schimbau sensul și deveneau altceva, poemele mele parcă nu mai erau poemele mele, ci o adunătură de cuvinte aruncate în pagină la întâmplare.

Doar dincolo de castani e lumea, spunea primul vers. Adult acum, spre treizeci de ani, primul meu vers publicat în volum trimitea înapoi la prima copilărie, la casa în care trăiam atunci, la lumea mea care se termina la limita casei și a curţii în care locuiam. Nu pot nici azi să descriu emoţia cu care am citit volumul. Oare am plâns? Oare amintirea pusă în texte m-a zguduit până la lacrimi? Nu știu. Ce știu că prima emoţie ˇs-a disipat pe măsură ce citeam, iar când am închis cartea mai exista o singură soluţie: volumul trebuia distrus. Cărţile trebuiau să dispară, trebuiau arse, topite, date afară din lume. Nu puteam trăi cu gândul că poemele mele ar fi ˇînceput să circule în halul în care fuseseră tipărite, îmi venea să urlu, să zgârii, să muşc, să fac orice, numai să mă asigur că acea carte nu avea să ajungă la cititori. Cu mâini tremurânde – nu, nu e o figură de stil, cu siguranţă mâinile îmi tremurau ceva de groază –, am luat condeiul și i-am cerut editorului vienez să scoată volumul din circulaţie, lucru care ˇs-a întâmplat foarte repede. Câteva zile nu am îndrăznit să ies din cameră, eram atât de furios, atât de abătut, atât de terminat, încât probabil aș fi reușit să mă cert cu toată lumea și să rămân cu totul singur într-un Paris în care oricum eram un

dezrădăcinat. Furia mea nu cunoștea margini. învinovăţeam tot universul, toţi oamenii, toţi, toţi, conspiraseră pentru a-mi distruge volumul de poeme. De câte ori, oare, l-am aruncat în coșul de gunoi sau în colţul camerei și apoi l-am adunat de acolo, când urându-l, când părându-mi rău de el? Nu mai știu. Ce știu că după câteva zile de mers la muncă și stat închis în sicriul meu și al volumului meu am ieșit din nou, am trecut dincolo de castani și am încercat, pe cât posibil, să-mi reiau obișnuinţele. Alături de lume, alături de prietenii mei.

Dar cine erau aceștia? îmi dau seama acum că nu ţi i-am prezentat, nici eu nu știu de ce. Ar trebui să-i cunoști pe câţiva, în felul lor erau adevărate figuri. în lumea noastră stranie de dezrădăcinaţi, ei erau lumea. Isac și Serge. Doi mucaliţi, intelectuali până la rădăcina părului, cei mai buni prieteni ai mei din acea vreme. Lucien Goldmann, cel care reușise la București să-și provoace propria excludere din Uniunea Tineretului Comunist din România pentru – și acum mă înfioară formularea – „deviaţionism trotkist” Trecuse mai întâi prin Elveţia, unde fusese asistentul lui Jean Piaget – pe care și noi l-am citit datorită lui. Discipol convins al lui Georg Lukács, îşi dorea cu disperare reînnoirea unui marxism care trecea prin ceea ce el numea o „profundă criză”. Era o figură controversată, pe Malul Stâng al Senei avea mulţi adepţi, dar și mulţi dușmani. E adevărat că avea un adevărat talent când era vorba să-și facă dușmani, un talent aș zice natural, iar asta cred că într-un fel îi apără și pe dușmanii lui. Era îndrăgostit de două lucruri pe lume: citea și seducea. Scund, cu burtică, mergea de multe ori pe bicicletă. Părea a căuta tot timpul pe cineva. în timp se cocoșase și îşi ţâra puţin picioarele, dar asta nu-l împiedica să umble toată ziua prin Cartierul Latin și prin cafenele. Purta mereu asupra lui un capitol din cartea la care scria, dar noi știam că marele motiv pentru care făcea asta nu era acela de a discuta cu prietenii sau dușmanii ideilor lui, ci acela de a cuceri încă o femeie. Era incorigibil în sensul ăsta. Când la vreo terasă vedea o fată sau o femeie care-i

plăcea, se îndrepta spre ea certând-o: „Aţi auzit de Dumnezeul ascuns? Eu sunt Dumnezeul ascuns!”. Era un fel de amestec între Sancho Panza, Don Quijote și Don Juan, dar în felul lui era un om fermecător şi extrem, extrem de inteligent.

Guy Flandre. Intrat în cercul nostru pentru că îi plăcuse de el lui Jeannine, soţia lui Goldmann, la fel de liberă în apucături ca și soţul ei. Tatăl lui Guy, membru al Rezistenţei, fusese împușcat de naziști. Din acest motiv, Guy se simţea foarte apropiat de noi, unul de-al nostru. Nici el parizian, venise de curând la Paris de la Mont ˇpellier pentru a-și continua studiile de engleză și a se alătura mișcării postsuprarealiste. Guy era mai degrabă prietenul meu, aveam afinităţi, scriam amândoi mult, discutam mult, dar ˇs-a alăturat de fapt grupului nostru în întregimea lui. Cu un chip prelung, cu o faţă extrem de slabă, era omul zâmbitor care mereu visa cu ochii deschiși. Poezia lui era un zâmbet cu ochii deschiși.

Când Jeannine și el au format un cuplu dintre cele mai ciudate, ea-l aducea acasă și Lucien nu protesta niciodată.

Andre Schwarz-Bart. L-am cunoscut cu toţii la cantina de pe strada Claude Bernard, locuia pe vremea aceea în sud, spre Secaux. Era născut la Metz într-o familie de evrei, idișul era prima lui limbă, îşi schimbase primul prenume, Abraham, cu mai franţuzescul Andre. Nu foarte înalt, brunet, sever până și cu propriile sentimente, îşi pierduse mare parte din familie, tatăl, mama și doi fraţi, în deportare. Luptase în Rezistenţă. La 16 ani fusese arestat și torturat. Cum bursa de luptător în Rezistenţă nu-i ajungea ca să trăiască, student la Sorbona fiind, fie muncea pe rupte într-un atelier de confecţii, fie bătea talciocurile vânzând ciorapi. Moștenise îndeletnicirea asta de la tatăl lui, care renunţase la școala rabinică pentru a deveni vânzător ambulant. La fel cum Goldmann îi citea lui Guy Flandre capitole din cartea sa când Jeannine îl aducea acasă pe acesta din urmă, Andre îl teroriza pe Chiva cu capitole din romanul lui. Eram cu toţii convinși că-n multe

seri pierdea trenul spre Secaux în mod intenţionat și atunci, mai apropiat de Chiva, înnopta în camera de hotel a acestuia, practic dormind pe jos, acoperit cu o cuvertură. îi citea la infinit pasaje din romanul lui *Le Dernier des Justes,* pe care l-a scris și rescris de vreo patru-cinci ori. Ceva – ceva din roman am ascultat și eu mai târziu, prin z57, cred, când eram plecaţi cu toţii într-o vacanţă de Paștele evreiesc în Sud. Ca o curiozitate, romanul lui chiar a fost publicat la Seuil în z59, a avut un imens succes de public și a primit, cum probabil știi, Premiul Goncourt. Mai mult decât atât, ˇs-a vândut în peste un milion de exemplare. Cred că nimeni, dar absolut nimeni n-a fost mai surprins de acest succes decât însuși Andre.

Dar anii aceia se amestecă, eu îi percep acum ca pe un tot, aproape că nu există cronologie în ei. Au fost ani buni, poate cei mai buni pe care i-am trăit vreodată. Între petreceri și crizele mele de melancolie și furie, trăiam oarecum normal. Sigur că era greu, sigur că uneori totul îmi devenea insuportabil, că durerea propriilor sentimente de multe ori mă dobora și mă transforma într-un om de-a dreptul bolnav, dar am trăit, da. Am trăit până la limită, uneori chiar am băut, uneori chiar m-am distrat. Şi am învăţat să iubesc cu adevărat, dar despre asta nu acum, nu acum, nu încă.

În acea perioadă chiar m-am înscris la Sorbona și am devenit din nou student, nu-mi uitasem drumul, nicio clipă nu mi-am uitat drumul. Invitat, am mers la fundaţia Abaţiei Royaumont din Val dzOise ca să mă întâlnesc cu Marie Luise Kaschnitz, aflată acolo într-un sejur. I-am citit poetei, membră în redacţia revistei *Die Wandlung, Fuga Marţii* și alte câteva poeme din viitorul volum *Mohn und Gedăchtnis.* Ca urmare a acestei întâlniri mi-au fost publicate primele poeme în Germania, mulţumită Mariei, în revista la care lucra. Tot atunci am publicat cele *17 Aforisme* în ziarul *Die Tat* din Zürich. L-am cunoscut pe Yves Bonnefoy la coadă la un restaurant. La terasa unei cafenele de pe bulevardul Saint-Michel am făcut cunoștinţă cu Diet Kloos-Barendregt, o tânără cântăreaţă

olandeză al cărei soţ fusese asasinat de naziști.

>

Și tot atunci, poate de aceea fac acest mic ocol întrerupând povestirea, tot atunci, din întâmplare, datorită unei scrisori de recomandare din partea lui Alfred Margul-Sperber care-l cunoscuse în anii ʒ20, l-am întâlnit pe Yvan Goli. Aveam deci o legătură oarecare când l-am văzut pentru prima dată acasă la Yves Bonnefoy, pe cheiul Saint-Michel. Aflând că eram deja un traducător destul de apreciat în lumea literelor franco-germane, m-a rugat să-i citesc poemele și să traduc ceva din ele în germană. îi dedicasem și un exemplar din *Der Sand aus den Urnen,* într-un fel ne-am împrietenit, era un bărbat sensibil și bolnav, atins de leucemie. Soţia lui, pe de altă parte, era o femeie ambiţioasă și pe atunci foarte atentă cu mine. Serge chiar m-a avertizat, pe vremea când începusem să-i vizitez, că doamna Goll era cam înamorată de mine, și nici eu nu eram străin de asta, nu eram atât de străin de lume încât să nu-mi dau seama de atâta lucru. îi vizitam des pe soţii Goli, ce-i drept. Lui i-am tradus câteva poeme din franceză în germană din volumele de versuri *Elegie dʒIhpetonga suivie de Masques de cendre* și *Leʊ Georgiques parisiennes.* Nimic mai natural, din punctul meu de vedere, decât să traduc câteva poeme pentru un prieten pe care-l preţuiam. Tradusesem din franceză în germană și poeţi mai mari, Breton, Cesaire, Pastoureau, Peret, dar și pe românii Naum și Teodorescu, pe care nu-i puteam traduce direct din română, dar iată că îi puteam traduce din limba franceză. Ultimele vizite pe care i le-am făcut lui Yvan Goli au fost la spitalul american din Neuilly, unde era internat în ultima fază a bolii. Alături de soţia lui, am stat la căpătâiul său când a murit și am asistat la înmormântarea lui la Père Lachaise. La puţin timp după aceea, Claire Goll mi-a comandat, promiţând să mă și plătească, să traduc cele trei volume de poezie ale soţului ei. La cele două din care deja tradusesem și publicasem se adăuga un al treilea, *Chansons malaises.* O vreme, tocmai în vederea acestor traduceri, m-am întâlnit cu Claire Goll

destul de des. Și-apoi, dintr-odată, ca din senin, aceeași Claire Goll care mă curtase și părușe să se poarte foarte frumos cu mine m-a acuzat că-i furasem poeziile soţului ei, că eram un falsificator în propria poezie, că plagiam! Cum aveam să-mi dau seama mai târziu, n-a fost chiar întâmplător.

Poate faptul că începusem o relaţie cu Ingeborg la Viena a fost o greșeală. Poate și faptul că am continuat la Paris a fost o greșeală. Dar să explic, deși voi reveni pe parcurs. La un moment dat, prin Ingeborg, desigur, am fost invitat la o lectură de poezie în cadrul Grupului 47, o mișcare literară influentă în câmpul literelor germane în care Ingeborg era un fel de Primă Doamnă şi cu membrii căreia Claire >

Goll în mod evident avea legături. Ar fi fost greu ca fără sprijinul acestui grup ea să poată revărsa ura pe care a revărsat-o asupra mea mai târziu. Grupul nu avea nici statut, nici consiliu de administraţie.

Șeful lui era un anume Hans Werner Richter, un soi de monarh absolut care dicta discreţionar în

mediul literar. îl asculta toată lumea. în grup erau o ordine și o disciplină foarte germanice. Domnea o atmosferă cât se poate de tensionată. Poate că, vrând să se răzbune pe mine pentru talentul meu, au ajutat-o pe Claire.

Dacă mai ţii minte, Gisele, chiar atunci ţi-am scris o scrisoare, chiar după acea lectură, în care ţi-am povestit ce ˟s-a întâmplat. Eu ţin minte foarte bine, lectura, de fapt nu atât lectura, cât atitudinea acelor oameni, m-a marcat. Notez aici din nou cum am descris publicul, am reţinut tot, lucrul mă obsedează, iată, de optsprezece ani: „Vreo cincizeci de persoane instalate în holul mare al hotelului care ne găzduia, în fotolii adânci – totul avea aerul unei reuniuni de persoane reconciliate în manieră burgheză cu o lume ale cărei zguduiri le simţiseră totuși”. Când am citit eu, efectul a fost vizibil. Chiar am scris atunci: „Efectul a fost vizibil. Dar Hans Werner Richter, șeful grupului,

promotorul unui realism care nici măcar nu este de primă mână, ˇs-a revoltat. [...] Vocea aceea, în cazul de faţă, vocea mea [...], trebuia dezavuată, pentru ca urechile cititorilor de ziare să nu păstreze nicio amintire despre ea”. Când a avut loc votul, la sfârșitul întâlnirii, doar șase persoane au ridicat mâna pentru mine. Iată, poate că am greșit începând atunci o relaţie cu Ingeborg. Dar anticipez prea mult, voi reveni la momentul potrivit asupra acestor lucruri.

Preţ de vreo patru ani, eu, Serge, Isac, Schwarz-Bart, Guy și Nicole Eizner am fost aproape nedespărţiţi. Privind acum înapoi, ce ciudat pare contrastul dintre viaţa noastră de noapte și sărăcia în care trăiam toţi! Dar, cum spuneam, era un stil de viaţă care nu avea cum să fie altfel, pentru că practic nu aveam case, iar în camerele de hotel închiriate cu luna în care – în lipsa altui cuvânt – locuiam nu se putea trăi. Poate că în poezia mea nu am subliniat destul acest lucru, nu am vorbit despre starea aceea de provizorat în care îmi duceam zilele. Dar cred că e în esenţa oricărui apatrid să nu aibă un loc al lui. În ceea ce mă privește, mereu am aparţinut unui ţinut afectiv, lucrurile despre care am vorbit până aici, amintirile care-mi bântuiau zilele și nopţile şi care, deși amintiri, în sufletul meu erau o formă a prezentului. Lucrurile care se întâmplaseră nu erau încheiate, nu ţineau de un trecut anume nici măcar în cazurile în care erau asociate unei date, ele erau cât se poate de prezente, Prezentul, și în orizontul lor îmi trăiam și însingurarea, care mereu a fost pentru mine un stil de viaţă, și atât de strania mea viaţă socială, extrem de activă uneori. La aceste două vieţi se mai adăuga una, despre care încă ezit să vorbesc, despre care știu că odată pusă în joc va crea, dacă nu o adevărată surpriză, atunci măcar o oarecare mirare. începeam să am un oarecare succes în literele franceze și germane, îmi apăreau poeme, iar pe de altă parte traduceam, începeam să cunosc oameni. Cum prietenii din cercul meu nu se ocupau cu literatura, pot spune că duceam o viaţă socială dublă, una în boema cercului de prieteni de care niciodată nu aveam să mă

despart, măcar afectiv, și una în lumea literelor. Dar despre aceasta din urmă poate că îţi voi vorbi mai târziu, acum firul povestirii trebuie să rămână într-un anumit orizont al faptelor. încerc să spun faptele, încerc, atât cât mă pricep, să spun o istorie, o istorie făcută din oameni morţi și oamenii vii – dar care e diferenţa, există vreo diferenţă? — împreună cu care am trăit și am gândit.

Cafeneaua Mahieu, de pe bulevardul Saint-Michel, era preferata mea. Doar că începând cu anul 1949 – un an ca oricare altul, firește, dar cam atunci a început – locul a fost pur și simplu colonizat de românii din exil. Scriitori care nu scriau și poate că nu aveau nicio operă, pictori care nu pictau, studenţi care nu studiau nimic. Era un exil al mimilor, aproape toţi se prefăceau a fi intelectuali și oricum nimeni nu-i întreba nimic, iar noi îi evitam instinctiv, ca pe o ciumă. Ne-am mutat la Dupont, un local imens care ocupa tot locul dintre străzile Ecoles și Cluny. Ne-am tot dus până când neinspiratul de Chiva a descoperit că în timpul Ocupaţiei proprietarul afișase o pancartă pe care stătea scris „Interzis pentru evrei”. Sigur că am părăsit locul, măcar atât, dacă trecutul nu-l puteam șterge. Ne-am mutat la Le Bucco, pe-aceeași stradă Ecoles, dar puţin mai încolo, la intersecţia cu Saint-Michel. Deloc surprinzător – dar ce scandalizaţi am plecat atunci! —, aici proprietarul agăţase o pancartă pe care scria: „Interzis pentru evrei și câini”. Am plecat la Le Bar Vert, într-o atmosferă mai destinsă. O inscripţie de la recepţie ruga: „Comandaţi arsenic cu mentă pentru a vă dovedi setea de eternitate”. Acolo îl puteai vedea pe Roger Vailland. Mai era Mabillon, un loc plăcut în care totuși nu am rămas. Unul dintre cartierele noastre generale preferate a devenit Le Royal Saint-Germain, la colţul străzii Rennes cu piaţa Saint-Germain-des-Pres. Aici era o adevărată braserie, cu o atmosferă caldă, ca la Saint-Benoat sau, de ce nu, La Pergola de pe strada Four. La Cafe du Cadran de pe strada Ecoles era un pic diferit, un amestec de vagabonzi, gură-cască și alte specii stranii, toţi străduindu-se ˇs-o ia razna. Când vreunul dintre noi primea ceva bani, în loc să

încercăm să-i punem deoparte și să ne asigurăm măcar o vagă siguranţă a zilei de mâine, cinam fastuos la restaurantul Table dzHotes de pe strada Montmartre. Când eram lefteri, adică mai tot timpul, mergeam la un mic restaurant pentru străini, Wajda, pe strada La Grande-Chaumiere, sau la o bodegă rusească – Le Coq DƷOr – pierdută în capătul unei curţi de pe strada Malebranche.

Mai frecventam Prince și La Source de pe bulevardul Saint-Michel, dar și Mephisto, pe bulevardul Saint-Germain. Alteori mergeam la Chez Moineau, un alt loc preferat. În grupul nostru începuseră să intre și străini: psihiatrul Philippe Cujo, un Pierrot visător. Jean-Pierre Biondi, al cărui tată fusese deportat pentru că luptase în Rezistenţă. Andree Burgue, o fiinţă stranie de care Cujo era îndrăgostit până peste urechi și despre care niciodată n-am înţeles ce făcea printre noi. De asemenea, Anne-Lise Stern. Părinţii ei fiind psihanaliști, o botezaseră Anne-Lise pornind de la cuvântul *analyse.* Supravieţuise lagărului de la Auschwitz, îşi păstrase numărul tatuat pe braţ și juca un rol de seducătoare, dar fără îndoială era doar un rol.

Și, aproape că uit, mai erau și pivniţele și cabaretele. Ne plăcea mult – eu, în orice caz, mă dădeam în vânt după asta – să ne pierdem în mulţimea de la Caveau de la Bolee; ascultam jazz la LAbbaye și la Deux Americains. Mergeam des la cinema și la teatru, mereu pe locurile cele mai ieftine, dar și la music-hallurile unde cântau pe vremea aceea Line Renaud, Mouloudji, Charles Aznavour, Moustaki și atâţia alţii. Ghidul nostru în aceste peregrinări era Chiva, un adevărat magician care știa toate evenimentele posibile. Serge, care recunoștea deschis că până atunci nu fusese decât o dată la un concert de muzică clasică, ne-a povestit la un moment dat și întâmplarea cu acel concert. Se afla la București, în z46. Yehudi Menuhin venise să-și omagieze maestrul, pe George Enescu. Unul era tânăr și foarte înalt, celălalt, Enescu, deja în vârstă și îndoit de șale. Evreul și românul, spunea el, și-au strâns mâinile îndelung. În timpul concertului, exact în timpul acelui concert la care asistau generali sovietici și aliaţi în

uniforme de gală împreună cu soţiile lor, în pauza lui, mai precis, a început să se răspândească zvonul că Antonescu fusese executat. ˇS-a confirmat. A fost o paranteză, să revenim la cabaretele pariziene. Le Noctambules, de pe strada Champollion, unde cânta și o orchestră de gospel. La Rose Rouge, ceva între cabaret și teatru nocturn. Cu o scenă minusculă pe care *Exerciţiile de stil* ale lui Queneau atrăgeau o mulţime de oameni. Și de nebuni. Era de neevitat, pur și simplu de neevitat L'Echelle de Jacob, un local care ˇs-a deschis în acea perioadă, chiar dacă arhitectul uitase să prevadă o scară între parter și pivniţă. De unde și scara exterioară, care pur și simplu dădea numele localului. La Tabou, un refugiu pentru când eram daţi afară din alte părţi, rămânea deschis până foarte târziu. Nu era deloc un local elegant, iar fumul de ţigară era atât de gros că puteai efectiv să te pierzi prin el. La Tabou se stătea pe niște băncuţe de lemn înșirate de-a lungul pereţilor. în faţa lor erau mese și taburete, iar în centru era ringul de dans pentru care Serge, înnebunit de plăcerea de a dansa, de multe ori ne ţâra acolo.

Cum poate am mai spus, eu mă mişcam deja în două lumi: în lumea acestor nebuni cu care am fost și am rămas prieten, dar și în anumite cercuri literare. Editurile mă solicitau, ziarele îmi cereau deja interviuri, în presă se publicau recenzii despre scrierile mele. Dar despre toate acestea încă nu-ţi povestesc, nu e timpul.

Iar Iacov ieșind din Beer-Seba, ˇs-a dus în Haran. Ajungând însă la un loc, a rămas să doarmă acolo, căci asfinţise soarele. Și luând una din pietrele locului aceluia și punându-și-o căpătâi, ˇs-a culcat în locul acela. Și a visat că era o scară, sprijinită pe pământ, iar cu vârful atingea cerul; iar îngerii lui Dumnezeu se suiau și se pogorau pe ea. Apoi ˇS-a arătat Domnul în capul scării și i-a zis: „Eu sunt Domnul, Dumnezeul lui Avraam, tatăl tău, şi Dumnezeul lui Isaac. Nu te teme! Pământul pe care dormi ţi-l voi da ţie și urmașilor tăi. Urmașii tăi vor fi mulţi ca pulberea pământului și tu te vei întinde la apus și la răsărit, la miazănoapte și la miazăzi, și se vor binecuvânta

întru tine și întru urmașii tăi toate neamurile pământului. Iată, Eu sunt cu tine și te voi păzi în orice cale vei merge; te voi întoarce în pământul acesta și nu te voi lăsa până nu voi împlini toate câte ţi-am spus”. Iar când ˇs-a deșteptat din somnul său, Iacov a zis: „Domnul este cu adevărat în locul acesta și eu n-am știut!”. Și, spăimântându-se Iacov, a zis: „Cât de înfricoșător este locul acesta! Aceasta nu e alta fără numai casa lui Dumnezeu, aceasta e poarta cerului!”[2].

Te vei fi ˇîntrebat, încă te întrebi, poate, de ce am scris atât de îndelung despre locurile în care am trăit în vremea aceea. Sigur că într-un fel am făcut-o pentru ca să știi, pentru ca să înţelegi că drumul meu solitar nu a fost chiar atât de solitar cum poate în mod greșit se va înţelege mai târziu. Am trăit în lume și locurile pomenite mai sus sunt părţi importante din lumea mea, oamenii amintiţi aici – uneori poate prea în treacăt, dar timpul se grăbește – au fost și încă sunt prietenii mei. Lumea mea. Prietenii mei. Dar lumea nu e a nimănui și prietenii nu ţi-i alegi, nu sunt ai tăi, e greșit să spunem asta, prietenii sunt destinul – și, într-un anume sens, vocaţia – și important în prietenie e cuvântul „împreună”, nu cuvântul „eu”, așa cum poate ai înţeles. Acum timpul mă presează, dar nu aș încheia partea aceasta a povestirii fără a-ţi destăinui marele meu secret, lucrul pe care eu și prietenii mei l-am ţinut ascuns, iată, douăzeci de ani și despre care poate că ar trebui să ţin legământul făcut atunci și să nu vorbesc nici acum, să îl las să rămână ascuns pentru totdeauna în cuvântul acesta teribil, „prietenie”. Căci așa cum prietenii îşi spun toate lucrurile între ei, tot așa ei înţeleg și aleg să ascundă lucruri împreună, ascunderea-împreună, secretul, fiind cimentul care leagă prietenia și o ţine împreună.

Pentru că am stabilit între noi să nu vorbim. Să nu spunem decât dacă vreodată aveam să reușim să facem acel lucru despre care de atâtea ori am vorbit, acel lucru care avea să fie semnătura noastră, semnătura împreună, un soi de sigiliu al prieteniei noastre. Și un lucru la care,

2 Facerea 28:10-17.

oricât de ciudat ar părea acum când îţi povestesc, chiar munceam foarte mult. Secretul nostru ne ocupa foarte mult timp, dar timp aveam, tocmai el nu ne lipsea, chiar dacă azi ˇs-ar putea crede tocmai opusul. Era o muncă de documentare imensă, febrilă uneori, era în lucrul pe care-l făceam o stare de surescitare, dacă nu chiar o anumită urgenţă, dacă nu chiar – și aș sublinia acest cuvânt – o stare de panică, sentimentul că dacă nu ne grăbeam să-l punem în practică undeva pe drum avea să se întâmple ceva și aveam să ratăm, aveam să pierdem șirul și nu aveam să ducem la bun sfârșit ceea ce începuserăm să facem. O scară, așa cum poate bănuiești după ce am început acest mic segment de text cu parabola lui Iacov din Biblie, o scară atât de puţin înclinată, încât nicicând nu aveam senzaţia că urcam pe ea, ba de multe ori pașii noștri parcă ne duceau în jos, din ce în ce mai în jos, spre genuni din care când scoteam capul lumea ne apărea murdară, năclăită, într-un cuvânt, *pătată,* o lume pătată de propriile păcate pe care nu noi o puteam salva, oricât de convinși am fi fost că eram chemaţi să facem asta. Dar poate nu o scară, spusese Serge într-o seară, ci un plan înclinat, atât de puţin înclinat, încât urcarea pe el friza infinitul, iar ideea de a ajunge în vârful lui și a privi lumea de deasupra era pur și simplu o imposibilitate. în fond, îi răspunsese Lucien într-o seară când, înconjuraţi de prea multe sticle de vin, ne eternizaserăm într-un loc care ne putea adăposti până în zori, poate nici măcar o scară, poate nici măcar un plan înclinat, poate nimic care să aibă legătură cu posibilitatea de a urca sau de a coborî, ci mai degrabă un platou întins – fără început și fără sfârșit – pe care singurul mod posibil de a ne deplasa era rătăcirea.

Nu-ţi pot povesti acum câte lupte ˇs-au dus în cafenele și în baruri și în cabarete, în vuietul muzicii sau, dimpotrivă, în tăcerea parcă de rău augur a dimineţilor, cu privire la titlul acestui lucru pe care îl plănuiam.

Căci, iată, îmi dau seama că am început deja să vorbesc despre esenţa lui și despre scări și platouri și urcușuri și coborâșuri și despre inerenta rătăcire care e

viaţa, dar nu ţi-am spus secretul nostru și e foarte posibil să vrei să afli despre ce era vorba. Iată: nu-mi amintesc foarte bine cum a apărut ideea, nu pot spune cu exactitate cine dintre noi a vorbit primul despre asta – dacă va fi existat o primă replică, dacă nu cumva totul va fi ˟început de la sine, fără ca un om anume să rostească vreo formulă magică în urma căreia să putem stabili că de acolo a început nu-mi amintesc nici măcar când acest lucru despre care vorbesc aici a început să devină realitate și nici, abia asta e foarte ciudat, dacă nu cumva dintr-odată, ca la un semn de nimeni știut, ca atunci când un poem deja scris se așterne singur pe hârtie și devine glăsuire, părţi și fragmente din ceea ce făceam, din ceea ce mai apoi ne-am apucat să facem și chiar am făcut, au apărut gata făcute din ceea ce noi deja făceam fără să ne dăm seama. Poate că cercetările de teren ale lui Isac, munca de laborator a lui Serge, poemele mele, totul era menit să existe în acel lucru pe care ne pregăteam să îl facem și nu a fost nevoie decât de un semn pentru ca neantul să se transforme în realitate și tăcerea să se preschimbe în cuvânt scris. Pentru că un anume eveniment, pus în cadrul mai larg al lumii, va schimba lumea și poate că la un moment dat va genera o cu totul altă lume. Pentru că un eveniment odată spus, odată datat, gravat în memorie, fixat în timp, poate că e imposibil de șters. Pentru că istoria poate fi deformată, ciuntită, uneori de-a binelea și în mod grosolan rescrisă și reinterpretată, dar rămân faptele. Și acestea nu rămân oricum, nu rămân în mod întâmplător, ci stau scrise în ceea ce pentru totdeauna va fi puterea noastră de a vorbi, de a comunica între noi și uneori, foarte rar, de a scrie.

Dar simt că ocolesc prea mult și te-am fiert destul. Cum spuneam, cândva în nopţile noastre de rătăcitori prin Parisul de la sfârșitul anilor ⁋40 și începutul anilor ⁋50, cu niciun chip nu aș putea spune când, am ajuns cu toţii, împreună, da, să scriem o carte, un posibil roman al vieţilor noastre și în același timp al vieţilor tuturor celor ca noi. Să scriem împreună, să scriem în numele celor șase

milioane de evrei deportaţi, torturaţi, uciși în numele puterii. Să scriem – asemeni rabinilor din vechime – un nou capitol din Tora, un capitol dens, greu și infinit al atrocităţilor care se petrecuseră. Efectiv să propunem ca în Carte să fie introdusă o nouă carte, a noastră, a celor năpăstuiţi. Cum aveam să semnăm așa ceva? Existau în esenţă câteva posibilităţi: cea egoistă, deci inadmisibilă, cum ˝s-a stabilit în cursul câtorva ședinţe de lucru, ar fi fost să semnăm cu numele noastre, ale celor – nu puţini – care aveam să contribuim la scrierea cărţii. Numele noastre, poate mai puţin de zece – „noi zece, cântând, ducem pe umeri sicriul”, spusesem eu cândva –, poate douăzeci, poate o sută, toate numele noastre puse în capătul acestui roman fără început și fără sfârșit. O idee mai bună, o idee cu adevărat sclipitoare, una dintre acele idei care se nasc o dată la un secol sau la un mileniu sau o singură dată în istorie, a fost să începem romanul nostru infinit scriind numele tuturor celor care muriseră. Toate cele șase milioane de nume tipărite la rând, poate în ordine alfabetică, poate nu, poate pur și simplu în ordinea cronologică a morţii, a dispariţiei din lume, a crimei, toate cele şase milioane de nume înainte de a fi scris un singur cuvânt din carte. Doar că pragmatica ne-a scos din această idee de altfel minunată, niciun editor nu avea să accepte să publice o carte care înainte de a începe risca să acopere atâtea mii de pagini. Discutând despre asta, ne-am dat seama că impedimentele de ordin practic riscau să ne ucidă cartea din fașă, să ucidă cartea despre ucidere chiar înainte ca ea să se poată produce, deci cu toată părerea de rău pentru sclipitoarea idee de a semna cu numele tuturor a trebuit să renunţăm la acel proiect. Firește, următoarea variantă pusă în discuţie a fost să nu existe nicio semnătură limpede, să eliminăm semnătura și în haosul produs de lipsa oricărui nume pe copertă să implicăm tocmai prezenţa celor șase milioane de nume pe care le luaserăm în calcul, doar că și aici exista riscul de a cădea într-o situaţie la fel de neplăcută ca și în primul caz. Oare avea să accepte cineva să publice un roman, dar poate e

prea mult să spun un roman, nesemnat, un roman anonim care să implice semnăturile atâtor oameni, dar în același timp să implice lipsa oricărei semnături, deci și asumarea oricărei vinovăţii a celor care supravieţuiseră și a oricărei nevinovăţii a călăilor? Se ridicau două probleme și aici. Pe prima am povestit-o eu, mi-am asumat-o, am subliniat-o, am scris-o chiar, dar imediat după lectură am distrus pagina, anume vinovăţia pe care o resimţeam pentru moartea părinţilor mei. Mă simţeam vinovat pentru că nu murisem în locul lor. Am distrus acea pagină, deși azi cred că ea ar fi trebuit păstrată. A doua, și mai atroce și în același timp mai subtilă, era lipsa recunoaşterii vinovăţiei. Știam bine toţi, știam și asta durea nespus, că oamenii care efectiv comiseseră crimele încercau să scape, să se ascundă, să dea vina pe alţii, să se transforme pe ei înșiși în simpli executanţi ai unor ordine, să se victimizeze – cu alte cuvinte, să scape nepedepsiţi. Astfel a apărut încă o posibilitate de a semna cartea noastră: urma să semnăm cu numele tuturor călăilor. Să cercetăm în toată Europa și în toată lumea și să-i enumerăm pe toţi cei care participaseră într-un fel sau altul la ceea ce se întâmplase. Ne-am dat seama că și acesta era un demers imposibil, în primul rând pentru că sigur aveau să ne scape nume (dar poate că vom reuși să completăm lista, poate nu e totul pierdut dacă la început ne mai scapă un nume, o mie de nume, zece mii de nume), în al doilea rând pentru că demersul în sine părea imposibil (cum aveam să reușim să strângem numele tuturor celor implicaţi?). Am exclus deci și această listă de nume de autori, o vreme asupra cărţii planând titlul *Noi, Călăii.*

Într-un final am renunţat cu toţii de bunăvoie la aceste opţiuni, însăși ideea de a semna cartea cu atâtea nume ne părea o imposibilitate. Și, bineînţeles, următoarea idee pusă în discuţie a fost aceea de a nu semna. De a pune un gol în dreptul autorului sau autorilor cărţii noastre, tocmai prin aceasta, ni se părea, implicând ambele tipuri de semnătură iniţiale, atât lista cu toţi cei uciși, cât şi lista cu toţi *9 1 9 9 9 9*

călăii. Trebuie să mărturisesc că a fost cea mai bună idee pe care a avut-o cineva – nici măcar nu știu cine, nu-mi amintesc – în legătură cu această carte. Cu mica observaţie că ęu am propus totuși ca semnătură o dată: după părerea mea, cartea putea să fie semnată cu data de 20 ianuarie – dar nu am făcut eu asta mai târziu, când am stabilit această dată ca eveniment declanșator al poeziei mele? Să nu anticipăm, trebuie să-ţi povestesc despre cartea aceasta, nu neapărat despre mine.

Dar titlul? Titlul cărţii? Sigur că ţi-am povestit doar o mică parte din posibilităţile pe care le aveam în vedere în privinţa semnăturii, numai că atunci când începeau discuţiile despre titlul cărţii problema semnăturii părea o joacă de copii și discuţiile noastre se transformau în adevărate bătălii. Prima propunere a fost, cum probabil ţi-ai dat seama citind parabola cu care am început această povestire a peregrinărilor noastre prin proiectul cărţii, această mai degrabă non-povestire a unui proiect, *Scara.* O vreme ni ˟s-a părut tuturor un titlu care spunea totul despre ceea ce încercam să facem și în capătul teancului de hârtii care se tot adunau trona o pagină pe care era scris doar acest cuvânt, *L3Echelle.* Doar că în timp am reușit să începem să ne certăm și asupra titlului, scara nu ni ˟s-a mai părut o metaforă suficient de puternică pentru încercarea noastră. Sigur că am recurs la titlul *Shoah,* era pur și simplu inevitabil ca la un moment dat să ajungem, prin adăugări și eliminări, prin aproximări și fixări, la o formulă în același timp simplă și atât de cuprinzătoare. Poate *Cartea Shoahului,* a subliniat cineva la un moment dat, împlinind sensul. Sigur că și aici ˟s-a ivit posibilitatea să renunţăm la orice fel de titlu, adăugând lipsei semnăturii și lipsa unui nume și împlinind oarecum soarta Cărţii, dar a existat, există oare vreo carte care să nu poarte semnătura nimănui și să nu aibă măcar o încercare de titlu, să nu poarte înainte măcar o schiţă de genul alăturării *Fără titlu,* ceva, orice care să semnifice că e o carte despre ceva? Nu știu. Ce știu că și alte propuneri au fost vânturate și la rândul lor aruncate la coșul de gunoi

al istoriei acesteia. De exemplu, *Eu, victima.* Sau *Noi, victimele. Cei uciși. Povestea morții.* Altele, altele, altele, am fi putut scrie o întreagă carte doar din posibilităţile de titluri care într-un moment sau altul au fost luate în discuţie. De fapt, asta era marea problemă a cărţii: de fiecare dată când vorbeam despre ea, de fiecare dată când ne puneam pe masă ideile și însemnările, ea friza infinitul. Nu puteam spune despre ea decât că era o carte infinită şi la un moment dat chiar aşa ˇs-a şi numit: *Cartea*» >

Infinitului. Te vei întreba dacă a rămas ceva din toate aceste propuneri de titlu și dacă o clipă, măcar o clipă (așa ˇs-a și numit la un moment dat: O *clipă),* am reușit să ne fixăm asupra unui nume, a unui titlu pentru carte, stabilind un soi de început al ei. Nu cred. întotdeauna erau în discuţie mai multe posibilităţi și niciodată (după eșecul iniţial cu *Scara)* nu am mai reușit să reducem lista la un număr >

măcar rezonabil, să zicem cinci, zece, douăzeci de variante de titlu dactilografiate pe o coală de hârtie și păstrate pentru o ulterioară decizie. în fond, problemele pe care ţi le-am expus în privinţa semnăturii și titlului reflectau problemele generale ale întregii cărţi.

Iată cum: iniţial, proiectul nostru fusese unul simplu. Intenţionam să scriem noi, cei câţiva oameni din grupul pe care-l formam, o carte despre temele descrise deja și asupra cărora voi mai reveni. Părea un lucru simplu, dar anumite impedimente de ordin moral l-au complicat și pe acesta. Sigur că puteam scrie doar noi, dar nu însemna asta (mai ales în lumina posibilităţii de a semna cu numele tuturor celor uciși sau de a nu semna deloc) să le răpim celorlalţi dreptul de a vorbi despre tragedia lor cu propria voce? Nu era o impietate să luăm cuiva, oricui, dreptul de a vorbi pentru sine în cartea aceasta comună a victimelor? Sigur că era, și abia în acel moment cu totul imprecis al discuţiei am început cu toţii să întrezărim dimensiunile reale ale cărţii: cel puţin șase milioane de povești disparate. Cel puţin șase milioane de voci separate care să povestească, cu infinite variaţiuni stilistice și narative,

moartea. Cel puţin șase milioane de capitole sau simple fraze, ˟s-ar fi adunat milioane și milioane de pagini, ar fi devenit cu adevărat o carte infinită a vocilor care spuneau moartea.

Dar se iveau și alte probleme: în lumina cercetărilor din ultimii ani, se părea că românii nu acceptau să recunoască faptul că și ei participaseră la Holocaust, că bulgarii nici ei nu voiau să-și asume asta, rușii nici atât, ca să nu mai vorbim despre unguri sau polonezi și fără să mai punem la socoteală miile de cazuri în care germanii înșiși se delimitau de anihilarea rasei evreiești. Iată un exemplu: după deportare, când puţinii supravieţuitori polonezi se întorseseră acasă, unii fuseseră uciși de cei care primiseră casele lor. Scăpaţi de la Auschwitz sau din alte lagăre, muriseră în pragul propriei case. Sigur că și aceste povești personale îşi aveau locul în cartea noastră, din ea nu putea lipsi nimic, nu aveam dreptul să excludem nicio poveste de viaţă sau de moarte și orice mică lipsă din ea ar fi echivalat cu o atroce profanare. Cum să răpești cuiva dreptul de a-și spune povestea? Cum să cenzurezi – da, ăsta e cuvântul, oricât de brutal ar suna – vocea unui om care îşi spune propria poveste sau spune povestea altuia pe care l-a cunoscut? Ni se părea imposibil să tăiem ceva, cartea aceasta trebuia scrisă – dacă „a scrie” e cuvântul potrivit – fără a tăia sau schimba ceva, fără a modifica vreo literă, fără a trece sub uitare nimic, era cu adevărat o carte infinită și abia atunci, puși în faţa imposibilităţii morale de a o scrie, am început să ezităm.

În fond, proiectul acestei cărţi era unul infinit. Mi-am ne-am dat seama treptat că nu plănuiam să scriem un roman, dar nicio istorie, nu plănuiam să scriem o biografie, dar nicio serie de autobiografii legate. Nu construiam un dialog, dar în afara dialogului cartea era imposibilă. Nu era nicicum o serie de solilocvii întretăiate, dar nicio poveste scrisă din exterior nu puteam crea. Cartea noastră era poate o arhivă. O imensă arhivă structurată ca o bibliotecă labirintică în care pe rafturi ar fi stat așezate vieţile oamenilor. Milioane şi milioane de 9 9 9

vieţi, una după alta, una înaintea alteia, simultane și în același timp consecutive, vieţi care urlau și zgâriau timpanul istoriei și zugrăveau o altă lume, cea despre care de la un punct încolo trebuia vorbit în mod obligatoriu.

Pe măsură ce ne dădeam seama, însă, că europenii nu erau foarte dispuși să vorbească despre Holocaust şi colaboraţionismul – chiar dacă oficial 9 9

incriminat – devenea o crimă în cele mai multe cazuri nepedepsită, proiectul nostru a început să pară și mai iluzoriu. Pentru cine scriam această carte, la urma urmelor? Într-o seară, Serge ne-a povestit că la un moment dat îl întrebase pe un intelectual francez: „Războaiele îndurate nu se văd oare?”. „Știam”, îi răspunsese acesta, „dar nu vedeam de ce ar fi trebuit să răscolim *toate astea”.* în această atmosferă am fi ˟încercat să ne publicăm cartea. Oamenii preferau să uite războiul și crimele, să nu răscolească cenușa. Să o lase să se aşeze şi într-un final să se sedimenteze, să se cimenteze și poate să fie cercetată mai târziu, mult mai târziu, când ultimii supravieţuitori ai acelui război nu aveau să mai fie. Nu scrisese Sartre în 1946, în *Existenţialismul este un umanism,* „noi nicicând nu am fost mai liberi decât sub Ocupaţie”? Ba da. Și-n același loc al scrisului său nicio vorbă despre Holocaust, nici măcar o șoaptă, nimic, tăcere.

Dar nu e locul judecăţii aici. Poate, așa cum destul de bine se vede, locul judecăţii nu e nicăieri. Rămânea, desigur, soluţia arhivei despre care am vorbit. Soluţia unei cărţi care, neîmbrăcând nicio formă, să ia toate formele posibile. O carte hibridă, poate Cartea, dar în celălalt sens, acela al infinitului poveștilor din ea. Să pui toate vocile să vorbească, să creezi un cor al umanităţii trecute și prezente și viitoare și-n același timp – asta ni se părea partea cea mai atractivă a planului nostru – să scrii o carte fără final și în fiecare zi, în fiecare oră, în fiecare secundă să lași deschisă posibilitatea, chiar să impui ca alţi și alţi oameni să adauge în cartea aceasta care nu se încheie încă un text, încă un document, încă un mic sertar al arhivei. Nu ar fi devenit ea tocmai cartea absolută a prezentului, a

datei în desfășurare, o carte în care toate întâmplările puteau fi localizate și datate, descrise exact, o cartografie a întregii lumi? Și încă una atât de exactă, încât putea schimba soarta lumii.

Oricum va fi fost, oricât de deosebit va fi fost proiectul nostru, oricât vom fi discutat despre el, cert că la un moment dat chiar ne-am apucat de lucru și, încet-încet, am început să strângem o adevărată arhivă formată din coli destul de disparate pe care nu reușeam cu niciun chip să ne dăm seama cum să le ordonăm. Săptămânal, poate mai des, fiecare adăuga câteva coli în geanta pe care unul dintre noi – prin rotaţie – o purta cu el în peregrinările noastre nocturne și o păzea ca pe ochii din cap. Și atât de bine a fost păzită acea geantă, încât după o noapte prelungită până în zori de zi am descoperit că noi ajunseserăm poate în ultimul local care ne primea și așteptam să se deschidă cafenelele, dar geanta cu colile nu mai ajunsese cu noi. Arhiva noastră, începutul sau nici măcar începutul, acea parte a cărţii pur și simplu se evaporase împreună cu geanta în care se afla.

Sigur că am încercat să o recuperăm, sigur că o vreme ne-am transformat în adevăraţi detectivi ai Cartierului Latin și am întrebat inclusiv necunoscuţi dacă nu cumva văzuseră o geantă așa-și-pe-dincolo în care erau niște coli sau dacă nu cumva auziseră de o geantă găsită de cineva, sigur că am încercat cu orice preţ să o recuperăm, dar treptat ne-am dat seama că poate era în destinul acelei cărţi să nu fie scrisă, să nu rămână în lume, să fie doar un proiect al unor tineri nebuni din Parisul anilor ⁋50. Dacă am fost trist când documentele strânse au dispărut? Sigur că da, în fond mă atașasem și eu de acel proiect, dar în același timp m-am simţit ușurat. Păruse întotdeauna atât de irealizabil, atât de himeric, atât de de nu am cuvântul cu care să descriu cum percepeam acel plan. Poate că grecul are dreptate în felul lui, frumuseţea care nu se sfârşeşte nu e frumuseţe. Poate că de fapt acea carte nici n-a fost vreodată sortită să existe, ea a fost doar semnul care ni ˇs-a oferit pentru a înţelege altceva. Dar de

ce spun asta la plural? Nu, nu știu cum au perceput ceilalţi această întâmplare. Poate a fost semnul care mi-a spus că dacă voiam să las ceva în urmă trebuia să scriu, să fac asta la nivel individual și la un moment dat arhiva avea să se constituie singură, fără un plan concret și fără efortul de a o pune laolaltă în mod intenţionat, efort care, îmi dau seama acum, nici măcar n-ar fi dus la vreun rezultat cât de cât mulţumitor.

Dar viaţa continua și noi toţi ne îndreptam spre ieșirea din acei ani nebuni în care locuiserăm în camere de hotel închiriate cu luna. Nomadismul nostru urma să se încheie. Treptat, pe măsură ce Franţa ne asimila, frumoșii ani ai rătăcirii noastre au devenit abur al memoriei, uneori regret, motiv de zâmbete inexplicabile, nostalgie. Era frumos pe atunci. Iar eu la fiecare 1 decembrie, nesmintit, notam în agendă cuvântul „Mama” Subliniat. Spre aducere aminte.

În acei ani l-am cunoscut pe Brâncuși. O primă întâlnire stranie. Invitat de Jean-Dominique Rey împreună cu zece sau doisprezece alţi artiști, printre care Nani Maier, Klaus Demus, pictoriţa Traute Wolsegger, sculptorul Josef Pillhofer, pe alţii nu mi-i amintesc acum și oricum nu e foarte important, am mers în atelierul unui Brâncuși a cărui glorie încă nu răsărise. Pe tot timpul vizitei noastre, bătrânul cu barbă albă n-a scos o vorbă, poate cu excepţia câtorva complimente adresate tinerelor care ne însoţeau. N-am reușit să vorbesc cu el. Am încercat să amintesc de România, dar am avut senzaţia că nu îl interesa subiectul. Mereu tăcut, Brâncuși rotea statuile pe soclurile lor și din când în când ne privea cu ochii lui pătrunzători. Am mai încercat să-i vorbesc și despre Coloana fără sfârșit, același răspuns, nimic. Brâncuși era deja Brâncuși.

Dar tot în acei ani am cunoscut-o și pe cea care avea să-mi schimbe viaţa și alături de care sunt și acum. Poate, Gisele, ar trebui să spun că în acei ani te-am cunoscut. Și de fapt nu, nu în acei ani, căci de data asta știu exact când și unde ne-am cunoscut și știu ce ne-am spus și știu ce am gândit și știu ce am simţit şi voi şti întotdeauna. Poate ar

trebui să mă adresez ţie, iată: Gisele, îţi amintești ziua aceea dinainte de 7 noiembrie ⁄51, când Isac Chiva ne-a prezentat la Royal Saint-Germain și tu ai zâmbit și eu am zâmbit, pentru că și victimele căsăpite zâmbesc, și ne-am privit și în spaţiul dintre privirile noastre ˇs-a născut o lume? îţi amintești? Cafeaua aburindă pe colţul mesei, pe care, într-un moment de stânjeneală a tocmai îndrăgostitului, am răsturnat-o cu totul, ţigările care fumegau prin tot locul, vocile celorlalţi, cuvinte fără sens care nu încăpeau în privirile noastre, privirile celorlalţi, care nu ne atingeau? îţi amintești cum lumea întreagă ˇs-a făcut absentă și eram doar noi doi în tot Parisul și în toată lumea și în tot universul?

Dar nu mă voi adresa ţie, poate că nici nu vei citi aceste rânduri, poate că într-un final am să distrug aceste coli și nu voi lăsa nimic în urmă, niciun semn al acestei călătorii prin viaţa mea pe care nici măcar nu știu de ce o fac, poate în așteptarea clipei prielnice, poate pentru că în realitate și eu mă tem, deși mi-am spus de atâtea ori că nu există nimic de care să mă tem.

În orice caz, am cunoscut-o pe Gisele prin intermediul lui Isac și în acele câteva clipe, în primele șase secunde ale unei întâlniri care sunt necesare pentru ca doi oameni să-și dea seama ce simt unul pentru altul, în acele câteva fulgerări ale timpului, amândoi ne-am îndrăgostit iremediabil. Oricât de poetic ar suna și oricât de mult aș vrea să nu sune așa, a fost dragoste la prima vedere. Din primele clipe ne-am spus „Tu”, și în acel cuvânt nu era libertatea acelor vremuri, în acel cuvânt „Tu” stătea de fapt un Eu-Tu care avea să ne lege întotdeauna. Când mi-a scris adresa ei pe un șerveţel cules de pe masă, am avut și confirmarea că nu mă înșelam, că inima mea nu mă înșela. Aveam din nou inimă. Undeva în pieptul meu renăscuse o inimă și inima aceea se oglindea perfect în ochii ei. Undeva în pieptul ei era o inimă și eu o simţeam în privire. Am iubit-o de la început. Ea m-a iubit de la început.

Dragostea noastră a început nu ca un biet foc care fumegă undeva neștiut în lume, ci ca un incendiu în toată

regula. La sfârșitul acelei luni deja formam un cuplu și nu a fost decât o chesţiune de timp până când am început să ne facem planuri de căsătorie. Atunci am fost invitat pentru prima dată în Germania, la acea reuniune a Grupului 47 despre care ţi-am mai vorbit. Poate a fost doar în mintea mea, mi-am spus pe moment, dar în timp m-am convins că reacţiile acelor oameni erau de fapt antisemitism, nu neapărat o respingere fățișă a poeziei mele. Nu negau poezia, pur și simplu evitau să aibă de-a face cu omul care eram. Dar poate că atunci nu am luat în seamă acele lucruri care ˝s-au întâmplat pentru că eram teribil de îndrăgostit și mai era puţin, doar foarte puţin până la călătoria mea împreună cu Gisele în Carintia. în Austria am trăit pentru prima dată împreună cu adevărat. Cu Klaus Demus și viitoarea lui soţie, Nani Maier, am bătut munţii și am vorbit și am glumit și uneori am râs și am zăbovit în minunate hanuri cocoţate pe versanţi și a fost atât de frumos. Chiar dacă, totuși, îmi dădeam seama din ce în ce mai acut că nu stăpâneam aproape deloc limba germană vorbită. Nu neapărat dialectul din Carintia, hai să spunem că acela era mai dificil chiar și pentru un german, dar eu aproape că nu mă descurcam în conversaţiile de zi cu zi, eram aproape mut în limba în care totuși îmi scriam poezia. O ciudăţenie pe care ţin să o notez aici, eu întotdeauna am vorbit germana cultă și sunt aproape sigur că pe cealaltă nu am reușit să o învăţ niciodată.

În orice caz, relaţia mea cu Gisele, începută atât de furtunos și continuată ca un uragan, a mers înainte și imediat am început să ne facem planuri de căsătorie. Nu vedeam de ce am fi amânat, tineri amândoi, nu găseam niciun motiv pentru care nu am fi devenit soţ și soţie. Chiar dacă eu încă nu eram naturalizat francez, chiar dacă membrii familiei ei – mari burghezi francezi – erau pur și simplu oripilaţi de ideea că ea urma să se mărite cu „un evreu apatrid de limbă germană” (de altfel, descrierea aceasta era cumplit de exactă). Am cerut-o de soţie oficial și în același an ne-am și căsătorit. Familia ei nu a participat la ceremonie, am avut doar două martore, două

prietene de-ale Giselei. îmi luasem și eu doi martori, dar tocmai atunci nu au fost disponibili și ne-am lipsit de ei.

Gisele a primit din partea familiei un apartament cu două camere în care ne-am mutat împreună. Am plecat în luna de miere în Provence, am vizitat Avignon, iar platanii și zidurile acelui oraș au rămas pentru totdeauna un soi de garanţie a legăturii dintre noi. îmi amintesc perfect. O zi de iarnă nu neapărat rece, imediat după Crăciun, vizitaserăm Palatul Papal. Am coborât treptele, am pornit să traversăm platoul din faţa palatului, ne-am întors amândoi și am privit strada principală, care continua direct de la baza treptelor. Peste drum era o cafenea, poate încă mai e acolo. Ne-am așezat la o masă, în afară de noi nu mai era nimeni. Am învelit-o pe Gisele cu pătura de pe spătarul scaunului, am luat încă o pătură și am înfășurat-o în ea cu mare atenţie. Am sărutat-o pe frunte și m-am așezat lângă ea, mie nu-mi era frig, doar mi-am ridicat gulerul de blană al hainei. Cu două cafele în faţă, am privit îndelung zidurile palatului și am tăcut. îmi aminţeam sălile enorme din interior, sentimentul copleșitor pe care-l încercasem în acele încăperi uriașe, de mii de metri pătraţi, care stăteau mărturie pentru o lume parcă de prea multă vreme apusă. Scările strâmte, coridoarele atât de înghesuite și apoi mereu și mereu și mereu dimensiunile inimaginabile ale sălilor de ceremonii, în care cândva erau mii de oameni și pe care noi le vizitaserăm împreună cu un ghid de cele mai multe ori prea tăcut, de la care n-am aflat mare lucru, auzindu-ne ecoul pașilor pe lespezile de piatră. Ecou care încă îmi răsuna în urechi, sunetul pașilor noștri împreună. „Vreau să facem un copil”, i-am spus. „Vreau să facem un copil”, mi-a spus. Era jocul nostru preferat, ne răspundeam uneori cu aceleași cuvinte cu care vorbise celălalt, cu exact aceleași cuvinte, oglindindu-ne unul în altul.

Ne-am mutat apoi într-un alt apartament al familiei ei, cel din strada Lota. În vacanţă am mers în alt loc care le aparţinea, Tournebride. Era pentru mine o lume ciudată, lumea marii burghezii, lumea celor care niciodată nu

trebuiseră să se gândească la ziua de mâine. Obișnuit cu sărăcia lucie în care mă zbătusem în primii patru ani de viaţă la Paris, mă simţeam străin în lumea aceea în care nevoile

și greutăţile aproape că nu existau, erau o iluzie, erau întotdeauna problema celorlalţi. Nu știu dacă m-am obișnuit vreodată cu asta şi nu cred să fi

abuzat vreodată de averea Giselei. Oricum nu avea acces la ea, familia ei doar ne punea la dispoziţie casa în care locuiam şi diverse locuri în care să mer

gem în scurte vacanţe, iar ea avea o mică rentă, dar nimic spectaculos, în fond n-am fi putut trăi nici măcar relativ bine fără banii pe care eu îi încasam pe traduceri și pe diverse alte lucruri.

Cert că la început căsnicia noastră a fost una cât se poate de armonioasă. Nu vreau să vorbesc aici despre fericire, poate că cu niciodată nu am fost capabil de un asemenea sentiment, nu cuvântul „fericire” descrie starea în care mă aflam pe atunci, dar pot spune că eram liniștit. După atâţia ani de pribegie, după lagăr, după București, după cei patru ani ai începuturilor pariziene, eram uneori liniștit.

Această liniște: împreună, doi, în curând trei; împreună cu arta noastră, pentru că mereu a fost a noastră, nu doar a mea, nu doar a ei. într-un cămin, protejat, nu al nimănui, poate că – pentru o scurtă perioadă – nu rătăcitor. Probabil liniștea înseamnă să nu vrei să-ţi schimbi viaţa, să fii mulţumit cu ce ai. Nu să te împaci cu trecutul – asta va rămâne pentru totdeauna o imposibilitate dar într-o oarecare măsură să lași să se aștearnă asupra lui nu atât uitarea, cât ceaţa îndepărtării în timp. Să adaugi la viaţa ta lucruri și evenimente și clipe care să-i dea alt sens, să o îndepărteze oarecum de ceea ce oricum nu poţi uita și în niciun caz nu trebuie să uiţi. Sigur că mă contrazic, dar poate că au fost momente în care am

fost chiar fericit. Nu exploziv, nu exuberant, dar liniștit în seri când eu şi Gisele ne mulţumeam,»

să fim împreună, doar noi doi, fără să fie nevoie de alţi oameni, de alte voci, de întâmplări care să ne coloreze viaţa. Ne iubeam. Și probabil asta era suficient pentru ca lumea să meargă mai departe.

Am început în acea perioadă să îl citesc pe Martin Heidegger. Lecturi intensive, cu multe adnotări în marginea paginilor și chiar pe foi separate. Am citit *Fiinţă și Timp* și *Holzwege* și trebuie să recunosc că m-am regăsit poate nu în toate afirmaţiile lui, dar aproape fără rest în acea îngrijorare care fundamentează gândirea. Da, gândim pentru că suntem îngrijoraţi, pentru că undeva în sinea noastră se naște o neliniște care devine de la un punct încolo creativă și din care putem extrage atât gândire, cât și artă. Dar e vreo diferenţă sesizabilă între gândire și artă? Cu alte cuvinte, există gândire care să nu poată fi convertită în artă și există artă care să nu fie în același timp rezultatul și drumul și scopul unei gândiri? Sunt întrebări valide, iar eu în acea perioadă am început să-mi teoretizez arta, să o fac să fie și în alt sens decât al poemelor așternute pe hârtie și revăzute în vederea perfecţiunii. Dacă sălăşluim în limbă, asta nu înseamnă că poemul – forma absolută a limbii – nu e perfectibil. Totul e perfectibil. Iar aceste gânduri se oglindeau în mod straniu în conversaţiile mele cu Gisele, care de fiecare dată luau forma unei oglindiri. Arta ei fantomatică, imaginile ei fragmentare ce reușeau să formeze întreguri doar din rupturi, din fragmente de ceva nedefinit, îmi păreau a fi reprezentări ale acestor gânduri, dar reprezentări practice, exact în aceeași măsură în care poemul e reprezentarea practică a sălăşluirii în limbă. Artele se puteau deci unifica, puteam vorbi despre un drum în fiecare dintre ele și drumul artei ducea, evident, spre artă. Originea operei de artă este arta, avea să scrie însuși Heidegger mai târziu. Nimic mai adevărat. Cu observaţia că arta nu poate exista în afara vieţii, ea nu se poate depersonaliza și suntem obligaţi, tocmai pentru a o

transforma mai departe în artă, să o datăm, să o circumscriem unei date sau unui eveniment și în felul ăsta să o legăm de ceva concret, chiar dacă ea mereu e legată de inefabilul și inexprimabilul gândirii.

Nu știam atunci unele lucruri despre Heidegger. Nu le știam și mărturisesc că de multe ori mi-am spus că mai bine nu le aflam, ar fi fost ideal ca el să rămână o umbră în prezenţa operei lui și să nu aflu niciodată nimic despre omul real. Doar că am aflat. Iar ce am aflat m-a tulburat peste măsură, contribuind poate la ceea ce oricum se va întâmpla neîntârziat. Dar poate că trebuie să mai spun o dată: nu trebuie să existe un Sens. Poate că nimic nu are sens, poate că viaţa însăși nu are sens și suntem biete întâmplări care survin pe lume, poate că destinul e o invenţie a minţilor noastre egocentrice și sfârșitul e pur și simplu aleatoriu.

Lucram frenetic. Scriam, traduceam diverse opere la comandă, mă pregăteam să devin tată și simţeam că trebuia să fiu un om cât se poate de responsabil, în fond, ce e mai frumos decât să devii responsabil, să lași în urmă rătăcirea și lipsa sensului și să te dedici altor fiinţe, să trăiești pentru ele?

Când Gisele a rămas însărcinată am fost nebun de bucurie. Am cântat, am dansat, mărturisesc că mi-am pierdut minţile, am devenit alt om, mă simţeam beat şi nu băusem nimic, iar starea mea de euforie a continuat o lungă perioadă, era euforie amestecată cu sentimentul că binele putea exista și trebuia doar căutat. Trebuia doar să întind mâna și puteam să-l ating. Era acolo, în întregime disponibil, numai al meu. Ce dacă el se amesteca cu teama, cu îngrijorarea înnăscută despre care vorbeam mai sus? Esenţial mi se părea că exista, că ea, Paul, puteam să privesc înainte și acolo era speranţa. Urma să las ceva în urmă. Poemul suprem, un fiu, sânge din sângele meu, carne din carnea mea. Există momente în viaţă când nu îţi poţi dori nimic mai mult și acelea pe care le trăiam eu se numărau printre ele, viaţa mea, gândirea mea erau numai și numai speranţa acelei nașteri și acelei continuări în plan

fizic, pur fizic, a existenţei mele. Să lași ceva în urmă. Ce-ţi poţi dori mai mult?

Cu câteva zile înainte de naștere am scris un *9*

poem. M-am așezat la masa de scris cu o coală în faţă și cuvintele au erupt pe hârtie ca un vulcan, aș putea spune – fără să greșesc prea mult – că acel poem ˟s-a scris singur, ˟s-a așezat în lume fără ca eu să particip altfel decât așternându-l pe coală; aproape că nu l-am gândit, el dintr-odată a devenit ceea ce era, iar când l-am privit mi ˟s-a părut că era în mintea și în mâna mea de când lumea și doar aștepta momentul potrivit ca să se ivească. Un moment de clarviziune, poate? De rătăcire, de pierdere de sine în faţa a ceea ce în genere nu poate fi spus, nu avem voie să spunem? Nu voi ști niciodată. Iată poemul:

Portile-amândouă ale lumii stau deschise: deschise de tine la crepuscul.

Noi le-auzim lovind şi lovind, 9 9

și purtând incertul, și purtând verdele într-al tău Mereu.

Când l-am scris, el era expresia speranţei mele. Erau versurile unui om fericit care aude bătăile în porţi ale copilului ce stă să vină.

Când am ajuns cu Gisele la spital totul părea bine. Travaliul începuse fără mari dureri, am stat lângă ea și i-am zâmbit, din când în când faţa ei umflată de sarcină îmi zâmbea și eu îi zâmbeam înapoi, așteptam împreună miracolul nașterii. Ca să fac timpul să treacă mai repede, vorbeam aproape continuu, eram ca o moară desferecată pe care nimic n-o putea opri, vorbeam despre noi, despre vreme, despre artă, despre culoarea ușii, despre doctorul care fusese atât de amabil, despre orice. Vorbeam ca să nu tac și vorbeam pentru ca ea să știe că eram acolo nu doar fizic, ci cu totul, cu toată fiinţa mea. Poate că inconștient voiam să-i arăt că nu era singură în acea încercare, că și eu participam și aș fi vrut să mă doară și pe mine, să transpir și eu, să îmi simt corpul chinuit de aceleași lucruri care o torturau pe ea. Știu cât de straniu va suna asta, dar era ca și cum și eu eram în acel travaliu, aproape că îl

simţeam fizic. Doar că naşterea nu se producea. Orele ˇs-au adunat, au început să fie apăsătoare. După şase ore durerile au devenit atroce – le simţeam şi, eu, nu știu cum, dar le simţeam și eu –, după douăsprezece ore Gisele era deja lividă, mâinile ei se încleștau pe cearșaf și unghiile zgâriau bara de metal a patului și nu se mai termina, speranţa se transformase într-un chin nesfârșit și într-o frică neomenească, în acea teamă pe care nimic n-o poate exprima și care atunci când survine în lume ia locul vieţii, devine viaţa.

Îmi amintesc perfect: iată, când ridic privirea din această pagină pe care scriu și tot scriu, fereastra se schimbă în imaginea acelei camere. Nu mare, trei pași până la peretele din stânga, cel cu ușa, trei pași până la fereastra cu perdele până la jumătate, trei pași până la peretele din capăt. în colţ, un lavoar cu un lighean alb emailat și o carafă din același material. Pe noptieră, nimic, nu apucasem nici măcar să cumpăr câteva flori pe care să le pun în ceva. Zidul vopsit în două culori separate de o linie de un centimetru grosime: verde, negru-albăstriu, alb. Patul parcă prea mare pentru puţinul trup contorsionat care suferea în el, nouă zăbrele la capătul de care stătea sprijinită perna mereu udă de transpiraţie, nouă la capătul dinspre picioare. Pe jos, un mozaic gri cu mici pete verzui. în tavan, o lampă oarecare, cu o lumină foarte slabă care adăuga ceva înceţoșat atmosferei, în loc să o limpezească. Ușa cu geam acoperit de o pânză fixată în capete pe două șnururi. Altceva, nimic: teritoriul suferinţei întotdeauna seamănă cu un desert, cu o lume abia schiţată, cu lumea strictului necesar. îmi amintesc perfect: mi-a trecut prin minte la un moment dat că parcă era lumea gravurilor Giselei, o lume a fragmentelor, a petelor de culoare pe un fundal mereu nedefinit, o lume a zăbrelelor și a resturilor de viaţă care parcă încearcă să se recompună în altceva. Oare i-am spus asta cât timp vorbeam în neștire, ca o placă stricată pe care din motive neștiute acul sare dintr-un loc în altul şi creează, dacă nu o nouă lume, atunci măcar un nou limbaj? Parcă nearticulat, parcă mereu ilogic, un

limbaj în care lucrurile nu mai au nicio ordine aparentă, frazele se rup și se întretaie aleatoriu, totul e la mila cuvintelor care se aşază cum vor ele, fără intervenţia omului din spatele vocii. Limbajul suferinţei împreună presupune haos. Lipsa oricărei ordini a vorbirii, pentru că nimic din spatele acelei vorbiri nu mai presupune ordinea.

Orele continuau să se adune. Primele douăsprezece ˇs-au făcut douăzeci și patru și într-un final, epuizat, am tăcut până și eu. Sau, mai degrabă, perioadele de tăcere, de pauză în acea vorbire fără sens care devenisem ˇs-au îndesit până când vorbirea neîntreruptă de la începutul travaliului ˇs-a transformat într-o tăcere întreruptă de cuvinte răzleţe care nu mai reușeau să transmită nimic şi nu aveau nicio 9

legătură între ele și apoi în tăcere pură, îngrijorare ce nu mai putea fi spusă în cuvinte, premoniţie în care stătea diavolul unei întrebări pe care nu aveam curaj să o duc până la capăt: oare copilul nu se va? Și mai rău, această întrebare era dublată de o alta, care mă făcea să mă sufoc în tăcere și să simt, efectiv să simt cum înnebuneam, cum orice raţiune mă părăsea și deveneam doar o jucărie stricată în mâna destinului: oare Gisele nu va? Această întrebare neterminată, acest gând întrerupt voit pentru că nu puteam rosti în minte cuvântul… Dar el era acolo și împreună cu el eu mă transformam în frică, în frica pură a celui singur, a celui care a pierdut tot. Din când în când liniștea acelei camere în care eram prizonieri, în care toţi trei eram prizonieri, era sfâșiată de gemetele și ţipetele ei. Ca un automat, eu însumi gemând și ţipând în tăcere, smulgeam ușa din locul ei și alergam spre camera în care se aflau doctorii și asistentele. Spuneam, perfect stupid: „O doare. Geme. Ţipă”. Poate de milă, poate din alt motiv pe care eu nu-l cunoșteam, cineva se ridica de pe un scaun sau, aflat deja în picioare, mă însoţea înapoi în salon. O privea cu compătimire. Ţesătura durerii noastre se înăsprea atunci, devenea un giulgiu supus privirii celorlalţi. Un giulgiu sfâșiat. După una dintre aceste mici vizite mi-a trecut prin minte că poemul pe care-l scrisesem

nu era un poem al speranţei, ci unul premonitoriu, unul dintre acele poeme care izbucnesc în lume nu pentru a comemora o dată, ci pentru a o anunţa, a o face să fie prezentă înainte ca ea să se întâmple și a rupe textura timpului. Poate nu atât de ordonat ca acum, am știut atunci că ęu văzusem ce avea să se întâmple și scrisesem ce avea să se întâmple fără să știu efectiv ce. În poemul meu se strecurase viitorul și nici măcar eu, cel care scrisesem, nu știusem să-l văd, nici măcar nu-l bănuisem. Sigur că poezia trebuie să fie datată, sigur că ea trebuie să se refere la un eveniment mai mult sau mai puţin important, dar nu scrie nicăieri că acel eveniment trebuie să fie unul din trecut. O clipă, într-o clipă de rătăcire ar trebui să spun, mi-a trecut prin minte să îi spun și ei lucrurile la care mă gândeam. Fără să-mi dau seama exact ce făceam, am fost la un pas să-i destăinui că ęu văzusem dinainte ceea ce tocmai se întâmpla. Din fericire pentru noi toţi, am tăcut. Am tăcut, mă preschimbam într-o stană de piatră, nu, într-o uriașă carieră alcătuită din pietre mute. Așezat pe marginea patului în care ea aproape că agoniza, îi ţineam mâna. Când durerile deveneau de nesuportat, unghiile ei se înfigeau adânc în carnea mea și simţeam și eu puţin din acele dureri care probabil erau atroce, în fond inimaginabile. Oricât am spera să se întâmple asta, e imposibil, va rămâne întotdeauna imposibil să înţelegem pe deplin durerea celuilalt. Suferim întotdeauna singuri. Când ceva doare, ne doare. Abia atunci suntem noi cu adevărat, singuri, părăsiţi de întregul univers, când ceva ne doare și nimeni nu poate să simtă durerea împreună cu noi.

După un veac, parcă, după ce poate că de zeci de ori alergasem ca un smintit către acea cameră și adusesem pe cineva la patul ei, un doctor m-a luat deoparte pe coridor. Mi-a spus – nu-mi dau seama acum dacă în vocea lui era compasiune sau doar mi ˇs-a părut – că probabil copilul era pierdut și trebuia intervenit cât mai repede pentru a încerca să salveze mama. Pentru a încerca să salveze mama, exact așa ˇs-a exprimat, acele cuvinte nu se pot

uita. Nu am putut să îl privesc în ochi, am privit coridorul lung din spatele lui și întunericul de dincolo de ferestre, eu însumi eram doar întuneric și tăcere, am simţit o frică neomenească invadându-mă şi în același timp am simţit cum mi se înmuiau picioarele. M-am sprijinit de perete nu cu mâna, ci cu umărul, lăsându-mi toată greutatea pe suprafaţa lui netedă, și am reușit cu greu să îngaim ceva, nu mai știu ce, poate un „Bineînţeles, faceţi orice trebuie” Pe același ton liniștit, aproape în șoaptă, doctorul mi-a spus să rămân pe coridor. A chemat oameni în jurul lui. Eu m-am prăbușit pe un scaun, mi-am lăsat capul să cadă în palme și am tăcut. Am auzit de trei ori, la intervale destul de regulate: „Forceps” Hidos cuvânt!

Nu după multă vreme, doctorul a ieșit din salon. „Mama va supravieţui”, a spus. „Și copilul?”, am întrebat, deși știam sigur ce însemna cuvântul pe care îl rostise de trei ori. M-a privit trist, probabil știa că știam, nu a vrut să rostească niciun cuvânt, mi-a pus o mână pe umăr și ˇs-a îndepărtat ca un înger al morţii. încet, plutind prin privirea mea, a dispărut. Am văzut femeile ieșind cu un lighean acoperit cu o pânză. Am dat să întind mâna spre el, mâna a refuzat să mă asculte. Femeile ˇs-au îndepărtat. Am rămas sprijinit de tocul ușii, privirile noastre ˇs-au întâlnit. A ei, stinsă, privirea celei care a supravieţuit. A mea, stinsă, privirea celui care a supravieţuit. Am intrat în cameră, m-am așezat pe marginea patului și i-am luat mâna. Mi-a strâns mâna și a închis ochii. Niciunul nu am spus nimic.

Ca într-o carte în care niciun personaj nu scoate niciun cuvânt de la început și până la sfârșit, am plecat amândoi înspre casă. Acasă. Locul în care abia cu două zile în urmă ne închipuiam că aveam să ne întoarcem împreună cu François, cum hotărâserăm că avea să-l cheme în caz că ar fi fost băiat. Cu Louise, dacă ar fi fost fată. Acum doar noi, împreună într-o durere care nu mai putea fi exprimată, care depășea posibilităţile bietelor cuvinte și nu mai avea nici măcar puterea de a se transmite prin priviri. Eu mai încercam din când în când să o privesc și să o fac să mă privească, dar ea, zăvorâtă în muţenie, îmi evita privirile.

în ciuda recomandărilor insistente ale doctorului, cel mai mult timp și l-a petrecut rezemată de un colţ de fereastră și privind strada, de fapt privind nimicul pe care trebuia să-l înfrunte și nemaiașteptând nimic, poate doar trecerea timpului, singurul remediu cât de cât acceptabil în asemenea situaţii.

Eu mă învârteam prin casă fără rost, uneori mă prefăceam că citeam ceva, o carte luată la întâmplare din bibliotecă; alteori că scriam, dar nu izbuteam să pun pe foaie altceva decât cuvinte fără legătură între ele care nu reușeau să se alăture, nu aveau nimic dintr-un limbaj, cu atât mai puţin din vreo vorbire, singura formă acceptabilă a literaturii. Spre norocul nostru, aș spune, lumea de dincolo de ferestrele casei se mișca în continuare şi nu avea răbdare cu noi şi cu suferinţa noastră. încă de seara a trebuit să mă ocup – niciodată nu am să-mi dau seama de unde mi-am luat puterea – de organizarea înmormântării micului trup. Am făcut asta fără nicio tragere de inimă, am găsit un loc de veci în cimitirul Thiais și l-am plătit, ba am plătit chiar totul dinainte, ca să nu trebuiască să o târăsc pe Gisele prin acele detalii care-mi păreau de-a dreptul îngrozitoare.

A doua zi dimineaţă, după încă o noapte nedormită, am pus ceva pe noi și am pornit spre spital, îmi pusesem în gând să nu privesc nimic cu atenţie, să încerc să-mi las privirea să plutească peste lucruri și să nu înregistreze detalii, să mă comport cât de cât demn. Dar am văzut. Şi ea a văzut. Micul sicriu alb, nu mai mare decât lungimea unui braţ, prin geamul mașinii care-l ducea spre cimitir. Doar noi doi, nu anunţaserăm pe nimeni și nici nu aveam de gând să o facem. Am urmat acel mic sicriu încet, privind fiecare în golul lui interior. Gisele mă ţinea de braţ, eu pășeam solemn și reușeam să mă împiedic de fiecare piatră ieșită din caldarâm. La cimitir l-au scos din mașină și l-au așezat pe un suport în faţa mormântului deschis. Cineva a citit ceva, n-am auzit nimic, în ciuda hotărârii mele nu-mi puteam desprinde privirea de dungile prin care erau unite părţile acelei cutii din lemn. Ea stătea sprijinită

de mine cu totul, îşi ţinea ambele mâini încleștate pe braţul meu, dacă nu aș fi fost acolo, probabil ar fi căzut. Era cu adevărat bolnavă și durerea îi schimonosise faţa atât de frumoasă. Plângea încet, fără hohote, plânsul ei semăna cu al unei statui.

Eu. Eu încercam să nu mă mișc. Să nu clipesc. Să nu-mi las privirea să se desprindă de acea cutie albă din lemn în care zăcea speranţa mea. Fuseserăm trei și acum rămăseserăm doi. Istoria se repeta. Nu la fel, dar în același sens. Poate că nu există un sens al vieţii, mi-am spus. Poate că în afară de sfârșit nu există nimic care măcar să semene a sens, poate că trăim doar pentru ca într-o zi să murim. Când au ridicat sicriul, am cuprins-o cu braţele. ˇS-a sprijinit toată de mine și a privit drept, și-a ridicat plânsul din pământ și a privit drept înspre ceea ce se întâmpla la câţiva pași de noi. Totul se petrecea repede, prea repede, cu o viteză îngrozitoare. Mâini străine au ridicat coșciugul și l-au așezat în criptă. Omul de lângă noi a făcut un mic semn și ˇs-a îndepărtat. Le-am făcut semn groparilor să ne lase puţin, ne-am îmbrăţișat tăcuţi și am privit pentru ultima dată. Groparii ˇs-au apropiat, au ridicat lespedea grea din ciment și au potrivit-o pe locul gol. Unul dintre ei a adus o găleată de mortar și ˇs-a apucat să zidească marginile. îmi priveam viaţa ca pe o întâmplare străină, o strângeam în braţe și mi-am lăsat lacrimile să curgă pe obraji. Am plâns încet, liniștit, fără să mi se clintească niciun mușchi pe faţă. Pe mormânt deja scria „François Celan”. Era cioplit un singur an. Altul nu apucase. Ar fi trebuit cioplită o singură zi. Atât fusese.

Am plecat de la cimitir la fel de tăcuţi, străzile se așterneau în faţa noastră, sunt sigur acum că nu știam nici noi încotro mergeam. La un moment dat, fără să ne vorbim, ne-am întors la mormânt și am mai stat acolo, tăcuţi ca două stane de piatră. Nu știu cât am stat, nu e important.

Zilele au început să curgă. Toate la fel, toate rănind și în același timp vindecând. îmi amintesc și acum cu regret că la vreo săptămână după înmormântare m-a sunat

Chiva și ne-a invitat pe la el. Neștiind ce sau cum să-i spun la telefon, am acceptat invitaţia. Când am ajuns acolo se discuta aprins, oamenii râdeau, ciocneau pahare, lumea de care ne despărţiserăm cu câteva zile înainte îşi continua drumul neabătută. Dar când am intrat noi totul ˇs-a oprit și ˇs-a lăsat o liniște cât se poate de stânjenitoare. Mi-am dat seama, ne-am dat seama că știau, ar fi fost imposibil de fapt să nu știe. Îi auziserăm prin ușă, ei știau că îi auziserăm și probabil de asta se simţeau foarte încurcaţi. Fără să-mi dau seama prea bine ce făceam, poate pentru a rupe acea tăcere care atârna deasupra noastră, am spus simplu: „François a murit” Toţi au tăcut, iar în clipa aceea mi-am dat seama că probabil îi pusesem într-o situaţie imposibilă și îi făcusem să se simtă foarte prost, cuvintele mele sunaseră ca un reproș, de parcă aș fi continuat cu „iar voi vă distraţi” Gisele a găsit puterea de a continua spunând o banalitate, ˇs-a înnodat o conversaţie, într-un fel sau altul momentul stânjenitor a fost depășit. Mă simţeam vinovat faţă de ei toţi, nu ar fi trebuit să spun acele cuvinte, ar fi trebuit să spun o banalitate sau pur și simplu să tac și să o las pe Gisele să vorbească. Mereu mi-a părut rău de acele cuvinte care poate că pentru ei au sunat a reproș, dar niciodată nu am găsit ocazia de a provoca o explicaţie sau măcar de a-mi cere scuze pentru ceea ce va fi părut atunci încă una dintre inexplicabilele mele izbucniri de furie.

Ca să schimbăm atmosfera și peisajul, am plecat împreună într-o călătorie prin Italia. Ravenna, Florenţa, Assisi. Speram ca timpul să ne vindece rana comună, într-un fel lucrul acesta ˇs-a și întâmplat. Mai târziu, mult mai târziu, am scris:

Negru-pământ, negru pământ, tu a orelor mamă, disperare:

Unul, din palmă și-a ei rană-ntru tine născut, îţi închide J f potirele.

Ai putea crede, citind aceste rânduri așternute oarecum în grabă pe hârtie, că-mi pasă prea puţin de poezia mea. Că mă aplec prea mult asupra vieţii și ignor

ceea ce am făcut, ceea ce încă fac, ceea ce voi face până în ultima clipă, anume destinul meu poetic. Nimic mai neadevărat. Nu ignor nimic, dar mereu mi-a fost foarte greu să vorbesc și cu atât mai mult să scriu despre acest lucru care întotdeauna se reflectă în cuvântul „operă”, unul pe care nu sunt pregătit să mi-l asum pe deplin. Pentru că de fapt, dacă privesc înapoi, viaţa mea de după moartea lui François și nașterea lui Eric aproape că nu a fost nimic altceva decât o înverșunată călătorie a poemelor mele. Aș putea alcătui o listă cu toate locurile în care am fost. Nici nu cred că ar fi foarte greu, fiecare loc lasă o urmă în suflet și pășind pe aceste urme aș putea să-ţi alcătuiesc o hartă relativ exactă a rătăcirii mele prin lume. Dar la ce ar ajuta? Sunt sigur că nici pentru alţii nu e foarte greu să alcătuiască această hartă, la urma urmelor. Mereu am făcut ceva, am scris ceva, am tradus ceva, am spus ceva care ˇs-a păstrat. Sigur, mare parte din activitatea mea reală în toţi acești ani care ˇs-au scurs ˇs-a

centrat pe traducere. Aproape că nu-mi mai pot aminti toţi scriitorii pe care i-am tradus, abia aici – în faţa unui material enorm adunat în timp – memoria începe să se înceţoșeze și eu însumi nu mai sunt atât de sigur ce, cum și mai ales cât am lucrat. Să amintesc despre Cioran, pe care l-am cunoscut, pe care l-am tradus în germană și care într-un final mi-a rupt inima? Când am aflat despre legăturile lui cu Legiunea am murit puţin. îi tradusesem *Tratatul de descompunere, se* vorbea despre el, era bine. Şi totuși, atunci când ne întâlneam el mă minţea, stătea în faţa mea și mă privea în ochi și încerca să evite un subiect despre care știa sau nu știa că ȩu știam totul, niciodată nu aveam să-mi dau seama. Am rupt orice legături cu el, am decis că discuţiile dintre noi nu aveau niciun rost în absenţa adevărului. Acum, după toţi anii care au trecut, sunt încă destul de convins că nu aveam cum să purtăm o discuţie sinceră și poate de aceea ea nu ˇs-a produs niciodată. El n-ar fi recunoscut în ruptul capului că participase – fie și indirect – la anihilarea celor ca mine. La

rândul meu, și dacă ar fi recunoscut, ce aș fi făcut? M-am gândit de multe ori la asta. Ce aş fi făcut în faţa acelei recunoaşteri, fie ea brutală sau mai blândă? I-aș fi strâns mâna? Aș fi putut să-i zâmbesc? Aș fi putut să-i mai vorbesc altă dată? Nu știu, aș fi putut să-i scriu scrisori pe care eventual să le semnez adăugând formula „Cu prietenie”, aşa cum se obișnuiește între oameni care se cunosc și se preţuiesc?

Întotdeauna mă gândesc la aceste lucruri. Cum ar trebui să reacţionez, să reacţionăm în faţa recunoaşterii vinovăţiei? E mult mai lesne, chiar dacă de o sută, de o mie de ori mai dureros, când vina nu e recunoscută şi știi că ai în faţa ta un ticălos *9 9 >*

care încearcă să îşi ascundă trecutul. Poate că nu-i spui ce simţi, dar acesta știe, acesta trebuie să știe ce e în sufletul tău. Pe de altă parte, odată recunoscută vinovăţia, totul ˇs-ar opri. Probabil nu atât într-o serie de acuzaţii și reproșuri, cât într-o tăcere stânjenitoare de ambele părţi și o inevitabilă rupere a oricăror relaţii. în faţa călăului sau a celui care a fost alături de el nu ai alte soluţii. în fond, soluţia e una singură, înstrăinarea.

Și pentru că am ajuns aici. întotdeauna am știut că scriu în limba călăilor mei, în limba călăilor noștri, pentru că sigur că ɕu sunt noi și noi suntem eu, nu a existat niciodată o diferenţă limpede între aceste pronume. Ceea ce am evitat mult timp, ceea ce nici măcar mie nu am vrut să-mi spun, să-mi mărturisesc, că de fapt am avut și am o relaţie foarte strânsă cu celălalt călău al meu, cu călăul care vorbește uneori cu de la sine putere, anume cu limba germană. Ea m-a însoţit întotdeauna și eu am fost mereu conștient, chiar dacă nu am spus-o deschis, că în fond convieţuiam cu călăul meu. Că fiecare cuvânt pe care îl scriam sau îl scriu este o afirmare a lui, o condiţionare a mea de existenta lui în lume. Ce ˇs-ar întâmpla cu poemele mele, cu mine, cu traducătorul din mine dacă dintr-odată nu aș mai scrie și nu aș mai traduce în limba germană? Ce aș mai însemna eu? Aș putea să mă reinventez într-o altă limbă din atâtea pe care le cunosc, aș putea să fac poezia

să se preschimbe în limbă vie dacă aș folosi altă limbă pentru a o scrie? Nu știu și nici nu am să aflu.

Dacă mă simt vinovat? Dacă mă simt solidar cu călăii, de vreme ce scriu exact în limba lor şi limba în care scriu îmi e la rândul ei dușman? Sigur că mă simt vinovat pentru moartea părinţilor mei, sigur că-n acea fatidică seară aș fi putut fi eu în locul lor, eu aș fi putut fi acasă și ei ar fi putut fi plecaţi și m-ar fi luat pe mine și ei ar fi supravieţuit în vreun lagăr în care oamenii nu erau uciși cu atâta ușurinţă ca acolo unde au fost ei, asta mi-e limpede și nu pot să mă simt decât vinovat, cumplit de vinovat cu privire la acele lucruri pe care le-aș fi putut împiedica. Nu am făcut-o. Există momente când sunt convins că eu însumi i-am ucis, nu, nu meșterul german din poem, ci eu însumi, eu, Paul. Mi-am ucis părinţii. Iar atunci când devin convins de asta mă prăbușesc în tristeţe și doar asta văd, doar asta simt, o uriașă vinovăţie de care nu mai am cum să scap, pentru că totul ˟s-a terminat demult și nu mai pot schimba nimic.

Sunt vinovat. Ei mă numesc nebun, uneori mă numesc mai fin, îmi spun că sufăr de melancolie, dar eu știu că sunt vinovat şi nu am ce-mi face, trebuie să duc povara vinovăţiei mele până la capăt. Tot ei îmi spun că greșesc, dar ce motive aș avea să-i cred? Sunt vinovat până și de moartea lui François, orice mi-ar spune și oricât ˟s-ar strădui să îmi spună că nu aveam ce face și, cu acele vorbe îngrozitoare care nu ar trebui rostite niciodată, aşa a fost să fie.

Sunt vinovat de faptul că da, am trăit, în timp ce în jurul meu ˟s-a murit. Dacă îmi e greu să port această vinovăţie? Aici am să zâmbesc amar, ce as putea să-ţi răspund?

Iar la toate acestea se adaugă întotdeauna umbra acelei femei. Umbra care mă urmărește de atâţia ani, umbra pe care orice aș face nu aș mai putea să o șterg, o port mereu cu mine. Sigur că toate atacurile lui Claire Goll au o componentă psihică, poate că e nebună sau poate că a fost îndrăgostită de mine cu adevărat și de atunci încearcă să se răzbune cu orice preţ – să nu încerci să lupţi cu o

inimă rănită, nu ai cum să câştigi –, dar cert că în timp atacurile ei de-a dreptul nebunești m-au scos din minți și pe mine și m-au întristat dincolo de orice imaginaţie.

Încă de la apariţia primei ei scrisori defăimătoare, chiar dacă nu ˇs-a văzut pe moment, lumea mea a început să se prăbușească. Atunci când m-a acuzat că opera mea poetică era de fapt un plagiat al operei poetice a soţului ei lumea mea a început să se clatine. Publicate iniţial într-o revistă de literatură, acuzaţiile ei au fost rapid preluate de ziare importante din Austria și Germania. Am devenit în același timp poet și plagiator, unii mă vedeau într-un fel, alţii în celălalt, iar eu rătăceam prin lume încercând să demontez acuzaţiile ei și să spun că nimic nu era adevărat. Dar sigur că nu toţi mă credeau și pe la spatele meu sau după ce plecam zâmbeau atoateștiutori și îşi spuneau liniștiţi că ei oricum *știau,* că în fond nu eram decât un plagiator care-și construise opera pe a unui german, că nu meritam recunoaştere. Sigur că au fost și mulţi care au încercat să mă sprijine. în primul rând prietenii mei dintotdeauna, care mereu m-au sfătuit să uit afacerea și să nu-i dau importanţă, să o las să treacă. Primeam premii importante în Germania, opera mea era recunoscută, de ce aș fi lăsat defăimările văduvei unui poet să-mi întunece zilele? Nu știam ce să le răspund.

Iar la această adevărată Afacere Dreyfus se adăuga antisemitismul celor pe care-i întâlneam în Germania, la unele dintre lecturile mele. La Bonn au râs de patosul cu care-mi recitam poemele, au râs în așa măsură încât după lectură au făcut să circule o caricatură antisemită: un sclav îndoit sub greutatea lanţurilor, spumegând și revoltându-se împotriva lor, cu o legendă pe care nici măcar nu am puterea să o scriu. La Berlin, un critic a spus că în fond poezia mea era doar luptă împotriva antisemitismului și asta mă făcea „să mă agit fără sens”. Poeme ca *Fuga morţii* sau *Strette* erau simple exerciţii contrapunctice scrise pe un portativ. Lucruri atât de jignitoare…

Simţeam că nu aveam cum să mă apăr, că încercările mele de a mă afirma în Germania și de a purifica limba

poeziei germane erau lipsite de orice șansă de succes, că efectiv mă agitam fără sens. În fond, cu câţi oameni m-am întâlnit şi cu câţi am discutat 1 >

Încercând să mă disculp? De ce am făcut toate acele lucruri? Nu ar fi fost mai bine să tac? Când am primit Premiul Georg Buchner și am scris *Meridianul,* am încercat să spun lucrurilor pe nume. Poemul vorbește, am spus. Păstrează amintirea datei care-i aparţine, dar în esenţă vorbește.

Am scris atâtea scrisori cu privire la acest subiect, am irosit atâta energie, m-am frământat atât de mult. Imediat după infama acuzaţie a doamnei Goli i-am scris lui Schmied. Am spus ceva de genul: toată această „chesţiune" nu e una de ordin literar. Psihologia are un cuvânt prin care califică un asemenea comportament: „proiecţie" De fapt există un om care a fost furat – care a fost furat în mai multe rânduri – și acel om sunt eu. I-am ajutat pe acești oameni: așa îmi mulţumesc. Sunt niște gangsteri: se dau citate false, se falsifică datele de apariţie ale poemelor – de altfel, toate acestea sunt ușor de demonstrat.

În același an a apărut în revista germană *Die neue Rundschau* riposta lui Klaus Demus la acuzaţiile care mi se aduceau. Deși a încercat să atragă mai mulţi oameni să semneze textul împreună cu el, doar Marie Luise Kaschnitz și Ingeborg Bachmann au semnat. în replică la această scrisoare a lui Demus, dar poate că nici măcar în replică, ci urmând strategia de umilire căreia îi eram victimă, în revista *Der Monat* a apărut o nuvelă semnată R.C. Phelan intitulată „Oare eu doar exist?". Pe scurt, povestirea pune în scenă reușita unui fermier texan care devine scriitor celebru. E vorba de fapt de un impostor ale cărui scrieri sunt opera unei mașini de scris automate, una capabilă să reproducă texte literare de orice fel la cel mai înalt nivel stilistic şi tematic:

aşadar, la originea operei și succesului autorului nu stă nimeni; mai degrabă vorbim despre o impostură creatoare. La sfârșit, povestirea însăși se dovedește a fi

˟încă o producţie a respectivei mașini de scris automate. Sigur că am văzut în această fabulă o răsturnare a poeticii mele, o provocare în siajul Afacerii Goli. Numele autorului putea fi altceva decât o aluzie perfidă la numele meu? câţi puteam fi pe lume? Două luni mai târziu impresia aceasta avea să-mi fie întărită de o scrisoare a unui scriitor publicată la poșta redacţiei unei reviste. Spunea sec: „Dragă domnule Phelan, să nu-mi purtaţi pică. Știu că nu sunteţi un plagiator. Se-ntâmplă totuși să avem toţi, fără să știm, poate, precursorii noștri”. Cât se poate de ciudat, după o cercetare foarte temeinică, Peter Szondi mi-a scris că R.C. Phelan exista cu adevărat, era un om de știinţă newyorkez care-și semna opera cu numele lui adevărat. Câţi putem fi?

Între timp asistasem la prima conferinţă a lui Adorno la Collège de France. Prins cu alte treburi care de care mai urgente, nu am reușit să ajung și la celelalte conferinţe ale lui. I-am scris totuși, încercând să mă scuz. Şi-mi amintesc cuvintele cele mai >

importante pe care i le-am scris, pentru că la fel simt şi acum, deși au trecut, iată, nouă ani. Am scris: „Mă simt foarte singur – cu mine însumi și poemele mele (în mintea mea, unul și același lucru)”.

Sigur că au mai fost și alte încercări de a mă apăra de acele acuzaţii care mă scoteau din minţi. Cu ajutorul lui Chiva, am reușit să mă întâlnesc cu Michel Leiris. Am discutat despre posibilitatea de a publica o ripostă la acuzaţiile lui Claire Goll, una semnată de astă dată de scriitori francezi. Ca urmare a acelei întâlniri, m-am întâlnit și cu Rolf Schroers și i-am arătat documente legate de afacere care mă disculpau.

Toată această poveste m-a marcat atât de tare în realitate, încât stările mele de tristeţe au început să se adâncească din ce în ce mai tare și pentru prima dată, în urma unor discuţii nu tocmai plăcute cu Gisele, am acceptat să mă gândesc să consult un psihiatru. Dar a consulta un psihiatru înseamnă a fi nebun, iar eu nu eram nebun, eu doar încercam să mă apăr și să-mi apăr poezia.

Ce urma să fac, să merg la un psihiatru și să discut cu el despre poezie? Să fac psihanaliza unei acuzaţii de plagiat prin intermediul poeziei mele, căci tocmai despre ea era vorba? Nicicum. Pentru a avea liniște, totuși, am acceptat posibilitatea de a merge la doctor și o vreme nu ˟s-a întâmplat nimic în acest sens. Cu sau fără psihiatru, eu îmi continuam demersurile. I-am scris atunci o scrisoare lui Sartre, aceluiași Sartre care nu amintise Holocaustul în opera lui. Aceluiași Sartre, nu altuia. Pentru că nu am reușit să mă hotărăsc să o trimit, iată, am căutat-o printre hârtii și, fiind[ɔ˜ e un lucru deosebit de important, o citez parţial aici:

Dragă domnule Jean-Paul Sartre, îmi permit să vă scriu, ca atâţia alţii, fără să ignor preocupările dumneavoastră din prezent.

Eu scriu – scriu poezie, poezie germană. Și sunt evreu. De câţiva ani, dar mai ales de anul trecut, sunt obiectul unei campanii de defăimare a cărei amploare și ale cărei ramificaţii depășesc cu mult ceea ce la prima vedere am putea numi o intrigă literară. Fără îndoială, aţi rămâne uimit dacă v-aș spune că e vorba în acest caz de o veritabilă Afacere Dreyfus – suigeneris, bineînţeles, dar destul de gravă și aceasta. E o adevărată oglindă a Germaniei, a căilor noi pe care nazismul știe să o apuce […]

Știu prea bine că vă va veni greu să-l credeţi pe acest necunoscut care îndrăznește să vă scrie. Permiteţi-i 9 9

vă rog să vină să vă expună, cu documentele doveditoare, acest caz (despre care vă rog să credeţi că e relativ unic).

Îmi permit să alătur acestor rânduri o mică scriere. Aș fi cât se poate de fericit să vă ofer tot ce am publicat.

Apelez la simţul justiţiei și adevărului de care întotdeauna daţi dovadă, f

Realitatea mă obligă să vă rog să trataţi această scrisoare cu cea mai mare discreţie. Vă rog, de asemenea, să-mi acordaţi o întrevedere personală.

Acestor lucruri li se adaugă, de câteva luni, o

adevărată „acţiune psihologică” al cărei scop e distrugerea mea psihică.

Le-am scris pe atunci și altora. Doamnei Marthe Robert, traducătoare a lui Kafka și specialistă în opera lui, căreia de asemenea i-am cerut să-i prezint toată povestea. Lui Rene chiar. Nici lui Sartre, nici doamnei Robert și nici lui chiar nu le-am trimis scrisorile. Văzându-mă din ce în ce mai tracasat și nervos din pricina acestor acuzaţii, Gisele mi-a propus ca pentru o vreme să părăsim Parisul. Eric era mic, prea mic pentru stările și crizele mele de furie, și ea se gândea – poate pe bună dreptate, poate nu – că o perioadă petrecută la distanţă de toate acele lucruri avea să mă ajute să-mi recapăt liniștea pierdută parcă definitiv.

La o sută de kilometri de Paris, la Moisville, eu și Gisele cumpăraserăm o casă la ţară. Câteva luni, cât am locuit acolo, i-am dat acelei proprietăţi chiar și un nume afectuos, „La Trei Mesteceni”. O vreme chiar m-am liniștit și am lucrat susţinut. Am tradus din Yeats, l-am cunoscut pe Gershom Scholem, ba chiar am făcut o scurtă călătorie la Frankfurt pentru a discuta despre apariţia la editura S. Fischer a unei culegeri de poeme de-ale mele într-un format pentru uz școlar. I-am trimis Nadejdei Mandelștam selecţia de poeme traduse din opera lui Osip Mandelștam. Părea să fie liniște, părea să fie bine. Păream să pot trece peste povestea cu Claire Goll și să pot merge mai departe.

Și atunci a început. O vreme lucrurile se tot terminaseră în viaţa mea, acum începeau. De fapt, nu alte lucruri care începeau sunt acum importante, ci Lucrul, acel lucru anume despre care până acum am ezitat să scriu și care aproape că a ajuns să mă definească. Problemele mele psihice, care o vreme au părut să se domolească și chiar să dispară, au reapărut în forţă. Afacerea Goli mă bântuia, dar poate nu numai despre asta era vorba, poate că totul se ridica împotriva mea, trecutul, prezentul, viitorul. Și ˇs-a întâmplat. În vacanţa de iarnă, la Valloire, în Savoia, am făcut primele crize de delir. Nu că mi le-aș aminti, nu ai cum să-ţi amintești propriul delir, abia asta e

imposibil, dar mi ˇs-a povestit despre ele și chiar dacă de cele mai multe ori am tendinţa să nu cred ce mi se spune despre nebunia mea, uneori sunt înclinat totuși să cred. Să-ţi zic și de ce: în primul rând pentru că nu-mi amintesc nimic din acele scurte perioade și în al doilea rând pentru că mi-au povestit oameni străini, oameni care nu aveau nicio legătură cu mine și deci nu ar fi putut avea niciun scop ascuns, așa cum de bună seamă au toţi cei care mă cunosc. Nu sunt paranoic. Nu! Toată lumea are ceva cu mine, toţi vor distrugerea mea și asta vor primi, am să le fac pe plac. Fie voia lor! Dar să revin: se pare că în acea vacanţă, într-o criză de delir pe care eu nu o pot confirma, căci mintea mea nu a înregistrat nimic din ceea ce ˇs-a întâmplat, am luat la bătaie un trecător urlându-i că și el era-n joc, adică era un complice al lui Claire Goll trimis să mă urmărească. Speriată de ceea ce se întâmplase, Gisele a insistat să ne întrerupem vacanţa și să ne întoarcem la Paris. Am încercat să o liniștesc, i-am spus că erau doar lucruri trecătoare și nu aveau să se repete, ne-am certat groaznic și într-un final, pentru liniștea tuturor și pentru că Eric, fără să vrea, participa la toate acestea, i-am dat dreptate. Am pornit spre Paris. Pe drum am văzut că Gisele purta o eșarfă galbenă. Am urlat să-și dea jos steaua galbenă, i-am smuls-o de la gât și am călcat-o în picioare acolo, pe podeaua compartimentului. Sigur că tot ea mi-a povestit și asta, eu nu-mi amintesc. Dar pot deduce acum că nu doar afacerea plagiatului mă făcea să-mi pierd minţile, ci întreaga istorie. Istoria datei de 20 ianuarie îşi cerea tributul și îl primea.

Am stat atunci pentru prima dată într-un spital de psihiatrie, timp de optsprezece zile. Câteva zile nu mi le amintesc, am petrecut trecerea dintre ani fără mine. Am ajuns acolo chiar în ultima zi a anului. Nu știu de ce. Poate a fost doar o întâmplare, poate nici nu contează când ajungem într-un loc. Poate că nici nu ar trebui să scriu despre asta, există experienţe, porţiuni din viaţă care ar trebui să fie mereu sub tăcere, ascunse, păstrate în rezervă. Prea intime. Prea personale. Nu neapărat

irelevante, ci mai curând prea relevante.

L-am cunoscut pe Doctorul P. ɥn primele minute ale internării mele. Un om ca toţi oamenii, aproape că n-aș putea să-l descriu; cu excepţia părului cărunt și a felului extraordinar de blând de a vorbi nu îl descrie nimic. Acest om e înainte de toate vocea lui, vocea care întotdeauna avea o întrebare de pus și niciodată nu avea vreun răspuns la întrebările mele. O voce ca o oglindă care-mi reflecta amintirile și în același timp le așeza sub o lupă, scotea în evidenţă detaliile, le aranja în mod dacă nu cronologic, măcar cauzal, mă ajuta să-mi povestesc viaţa și sentimentele legate de anumite lucruri fără să intervină vreodată în fluxul memoriei efective sau afective. Foarte rar mi ˟s-a întâmplat să cunosc oameni a căror fată să nu mi-o amintesc, dar asta e senzaţia și acum: că dacă l-aș întâlni pe Doctorul P. ˟și ar purta o pălărie pe cap și nu ar vorbi mi-ar fi imposibil să-l recunosc, doar l-aş saluta şi aş trece mai *7»* departe, deși e omul căruia i-am destăinuit toate lucrurile despre care nu vorbisem niciodată și toate lucrurile despre care niciodată nu aș vorbi cuiva în alte împrejurări. A fost lângă mine ani de zile. Nu-mi dau seama dacă prezenţa lui ˟s-a concretizat într-un succes de ordin medical, nu așa se pune problema, dar a fost alături de mine.

După scurta noastră întâlnire din acea ultimă zi a anului – întâlnire în timpul căreia nicio secundă nu cred să-mi fi pierdut cumpătul sau să fi părut nebun –, tot el m-a condus în apartamentul rezervat ședерii mele acolo. De fapt o cameră luminoasă, chiar plăcută, cu vedere la apă printre niște copaci. Un loc care îmbia la liniște și reculegere, asemănător unui frumos hotel dintr-o pădure de șes. Gisele se gândise chiar să-mi pună câteva cărţi în bagaj, însă doctorul – îndatoritor ca întotdeauna – mi-a spus că în incinta spitalului aveau și o mică bibliotecă la care puteam apela oricând.

Așa arăta deci un spital de psihiatrie? Când m-au lăsat singur în cameră, îmi amintesc că m-am așezat pe un fotoliu din dreptul ferestrei și am rămas zâmbind peisajului

de afară. întotdeauna îmi închipuisem altfel un asemenea loc. Mi-l imaginasem populat de ființe bântuite de propria minte, străbătut de urlete neomenești care ar fi venit de nicăieri şi nu ˟s-ar fi ˟îndreptat nicăieri, în mintea mea un spital de psihiatrie fusese dintotdeauna asociat unei forme de recluziune, de rupere din lume, de ștergere a sinelui și proiectare a lui într-un tărâm al nimănui. Nimic asemănător aici. Doctorul chiar avusese grijă să îmi spună că puteam pleca oricând, chiar și fără aviz, aripa de clădire în care eram cazat fiind deschisă tot timpul și având acces direct la parc. Eram un nebun în libertate, mi-am spus. Subliniind chiar și în minte – ca și cum l-aș fi scris pe o coală de hârtie și l-aș fi privit îndelung – cuvântul „nebun”, cuvântul care mă însoţește și azi și poate – la limită – descrie ceea ce voi face. Sigur că iniţial am fost tentat să meditez asupra nebuniei limbajului. Ce-ar fi gândirea poetică dacă n-ar fi gândire îndreptată spre sine? Sigur că n-ar mai fi nimic. Doar că nimicul nu e atât de rău, nu, nu nimicul e problema când vine vorba de gândirea poetică, ci tocmai opusul lui, abundenţa, resturile care populează poemul și trebuie întotdeauna eliminate pentru a accede la puritatea limbii și la esenţa a ceea ce e scris.

Nebunie. Eram un nebun internat la psihiatrie – chiar și într-un spital privat, chiar și cu un parc la fereastră, chiar și în lipsa gratiilor pe care mereu mi le imaginasem, tot spital de psihiatrie se numea – și urma să rămân acolo pentru o perioadă nedefinită. Nebunia nu are termen, nu se desfășoară într-un interval de timp dat. Am început să înţeleg atunci – și m-am convins pe parcurs – că nu se pune problema vindecării, nu te vindeci de nebunie, așa cum nu poţi să te vindeci de propria viaţă, iar în cazul meu suprapunerea dintre aceste două lucruri era aproape completă. Și tot atunci am început să înţeleg că într-un anumit sens nebunia nu există, ea e doar o iluzie a celorlalţi. într-un spital ca acela în care mă aflam, bunăoară, nimeni nu părea anormal. Sau nimic nu părea mai normal decât nebunia de care cu siguranţă toţi eram atinși, altfel nu am fi fost acolo.

În prima seară tratamentul meu a constat în câteva picături dintr-un lichid transparent și aparent cu totul inofensiv, pe care un asistent care semăna mai degrabă cu un majordom de hotel mi le-a turnat într-un pahar de cristal în care era puţină apă. în prima seară tratamentul meu a însemnat doar somn, în acea noapte de revelion am dormit cum nu mai dormisem niciodată, un somn lung, fără vise, cel mai odihnitor somn de care am avut parte vreodată. Să fi fost primul contact cu acea substanţă sau emoţiile primei mele întâlniri cu acel loc? Nu știu, cert că în ziua de Anul Nou m-am trezit liniștit, am băut o cafea servită ireproșabil, totul ˇs-a petrecut de parcă aș fi fost la un hotel dintr-o foarte frumoasă staţiune și chiar aș fi petrecut acea zi ca un om normal. Gisele a venit în vizită, ne-am plimbat prin parc ţinându-ne de mână și vorbind despre subiectele noastre uzuale, depănându-ne obișnuinţa noastră de cuplu ca și cum nimic nu ˇs-ar fi ˇîntâmplat. Reiau: nimic nu pare mai normal decât nebunia, mai ales într-un spital de psihiatrie. Am dormit la prânz, seara am citit ceva, apoi au venit picăturile şi iarăși am dormit extraordinar de bine, un somn hrănitor care îmi aducea o liniște pe care niciodată nu o visasem măcar, dacă verbul acesta, „a visa”, poate fi aplicat somnului. Putem visa că dormim, să dormim, nu e aici o încurcătură a cuvintelor, nu e ceva greșit în a visa să dormi, când e atât de evident că nu poţi visa decât în somn și e ceva nepotrivit în această exprimare?

Ceva totuși se întâmpla. Nu am înţeles la început, poate că efectul medicamentului a fost prea puternic, dar atunci când mă pregăteam să adorm, gândurile mele o luau razna complet și se desfășurau cu o rapiditate înfiorătoare, săreau de la una la alta ca într-un film montat ciudat, doar din cadre fixe alăturate ca niște fotografii, amintirile erau foarte prezente și proiecţiile în viitor cât se poate de reale, mă simţeam de parcă tot ce se întâmplase vreodată și tot ce avea să se întâmple în viaţa mea se desfășura simultan, ca şi cum dintr-odată viaţa nu mai era consecuţie, înlănţuire de fapte, ci simultaneitate. Omul

normal din timpul zilei se transforma într-o mașină a gândurilor care se pregătea să adoarmă. Cam din a treia zi am început să urăsc sincer acele clipe care se desfășurau atât de rapid, am început să mă tem de ele, dar cu cât mă temeam mai tare și cu cât încercam mai mult să le evit, cu atât viteza acelor gânduri și imagini părea să crească și să mă apese. Aveam o senzaţie de sufocare, înainte de somn simţeam că mă prăbușesc într-un abis fără fund și poate că tocmai asta se întâmpla, m-am gândit mai târziu, poate că somnul acela narcoleptic nu era nimic altceva decât o prăbușire într-un loc în care mintea se golea și visele nu mai puteau ieși la suprafaţă. Acel medicament poate că aducea odihna totală, sigur că mă simţeam ca un nou-născut când mă trezeam – asta cu condiţia să acceptăm că ţu aș ști cum e să fii nou-născut, că mi-aș da seama de starea de început a gândirii, de fericirea fără margini a unei minţi care încă nu a fost năclăită de umanitate sau, mai exact, de contactul cu umanitatea –, dar în același timp începeam să înţeleg că avea să îmi fie foarte greu fără el.

Când au început discuţiile mele cu Doctorul P. ˇchiar l-am întrebat asta; a ţinut să-mi spună că o reducere treptată a dozei de medicament în mod normal avea să-mi permită să pot renunţa la el, că nu era nimic definitiv în tratamentul meu. Într-un fel a avut dreptate, în timp medicamentul acela n-a mai funcţionat deloc, au apărut insomniile și a fost înlocuit cu substanţe din ce în ce mai tari care uneori, în loc să mă ajute să dorm, mă blocau într-o stare între veghe și vis, cu atât mai cumplită cu cât eram conștient de graniţa la care mă aflam și trăiam îngrozit de momentul când aveam să intru din nou acolo. Nebunia nebuniei, aș zice, să te înnebunească exact tratamentul pe care-l iei pentru a te liniști.

Sigur că întâlnirile mele cu Doctorul P. ˇaveau un caracter psihanalitic. El spera ca din vorbăria mea să obţină un soi de eliberare, un soi de ieșire a minţii mele din stările în care uneori se prăbușea sau un soi de intrare pe un teritoriu la care stările acelea de delir nu aveau

acces. Nu e nimic de înţeles în asta, firește, dar eu îmi imaginez că despre asta e vorba. Când mintea devine absentă, devine un altul, și intră în delir, nu mai știm ce se întâmplă cu noi. Rostul tratamentului ar fi acela de a opri mintea să intre acolo, în locul groaznic pe care oricum nu ni-l amintim și despre care niciodată nu vom ști dacă e o realitate sau e pur și simplu o poveste inventată de ceilalţi ca să ne facă să ne simţim și mai vinovaţi de propria existenţă. Mi-a fost întotdeauna imposibil să cred că ęu făceam acele lucruri până într-o zi când ceea ce am făcut chiar a avut urmări fizice cât se poate de grave, dar încă nu am ajuns în acel punct al poveștii și nu cred că vreau să anticipez atât de mult. Cert că trăiam într-o stare de neîncredere liniștită, nu pot descrie altfel sentimentul care mă domina, o stare în care acceptam să fiu tratat pentru lucruri pe care nu mi le aminţeam și de care, orice aș fi făcut, nu puteam deveni conștient. Iar faptul că ei toţi insinuau că în mintea mea era un alt Paul sau o altă persoană care acţiona în locul meu era nu atât îngrijorător, cât deranjant și cât se poate de enervant. Eu eram acolo, stăteam de vorbă liniștit cu ea, cu ei, iar ea și ei îmi povesteau fapte ale mele pe care nu mi le aminţeam și nu aveam niciun motiv întemeiat să le recunosc. Da, eram un om mai trist decât ceilalţi, melancolic, uneori visător, dar de aici și până la nebunie e cale lungă și nu-ɨ credeam, nu-ɨ cred nici azi pe de-a-ntregul.

Pe Hölderlin l-au închis într-un turn, am fost acolo, știu unde e. Delirul e cea mai organizată formă de gândire, dar ei l-au închis ca să scape de raţiunea lui superioară. Trakl ˇs-a drogat cu morfină până a murit, au scăpat ușor de el. Rilke era o fire prea melancolică și oricum părea incapabil de crize de furie, l-au considerat inofensiv și oricum în povestea cu trandafirul, dacă e adevărată, nu e nimic întâmplător. Istoria poeţilor e istoria nebuniei – sau așa spun ei. Pentru că sunt incapabili să ne înţeleagă, ne numesc nebuni și încearcă din răsputeri să ne izoleze, să scape de noi. La urma urmelor, e paranoia să cred că doamna Goll are ceva cu mine şi-mi vrea

răul, vrea anihilarea mea ca poet după ce am fost la un pas să fiu anihilat ca om? E nebunie să cred că poeţii ceilalţi și oamenii de cultură care mă atacă se tem pentru carierele lor și ar vrea să mă vadă şters din istorie, terminat? E nebunie să cred că Gisele însăşi are ceva cu mine şi de aceea mă tot internează în spitale de nebuni care de care mai luxoase și mai atrăgătoare, de aceea îmi caută mereu noi tratamente miraculoase, de aceea încearcă, așa cum spune chiar ea, să mă salveze? Să mă salveze de ce? Care e răul acesta de care sufăr eu, gândirea? Nu-i cred. Așa cum nu-l credeam nici pe Doctorul P., deși stăteam de vorbă cu el ore întregi. Doar că adevăratele mele conversaţii despre ceea ce se întâmpla nu se desfășurau în cabinetul lui și nicidecum pe canapeaua de catifea vișinie din dreptul ferestrei pe care am petrecut atâtea ore sau pe fotoliul albastru din faţa biroului său pe care alegeam uneori să mă așez, ci în singurătatea camerei mele și în lungile plimbări prin parcul din jurul spitalului. înţelegeam perfect ce voiau de la mine. Nu înţelegeam de ce, și atunci am început să fac un plan. E în fond efortul oricărui om, acela de a părea normal în lume și între oameni. Cu cât mă comportam mai normal, cu atât ei toţi aveau să mă lase în pace și discuţiile despre starea mea mentală aveau să înceteze. Poate îţi închipui că era o stratagemă creată de mintea mea bolnavă, dar nu: era singurul mod în care aș fi putut să-i conving să mă lase în pace. Să nu mă mai trateze, pentru că ęu nu eram bolnav de nimic, eu doar gândeam și uneori, doar uneori, mi se întâmpla să nu mai ţin minte ce făcusem și atunci ei inventau lucruri îngrozitoare despre mine și mă făceau să mă simt vinovat și, iată, mă internau la psihiatrie.

Așa că din a doua săptămână a internării mele am devenit un înger. Dacă vreodată un înger a călcat pe pământ, acela a fost Paul Celan în timpul celei de-a doua săptămâni din prima lui internare la psihiatrie. Nu un înger cu aripi, ar fi fost prea ciudat și oricum nu cred în

reprezentarea biblică și nici în îngeri, dar nu am alt cuvânt cu care să descriu comportamentul meu ireproșabil din momentul când mi-am dat seama care era problema și cum puteam face ca să ies de acolo. Nicicând în atât de îndelungata istorie a bunelor maniere franceze nu a existat vreun nobil mai manierat, mai respectuos, mai curtenitor decât mine. Dacă în acea săptămână cineva m-ar fi luat și m-ar fi strămutat în vremea Regelui Soare la Versailles, aș fi devenit pe loc un model pentru generaţii întregi de oameni manieraţi. Eram maniera în sine. îmi controlam până și mersul, micile gesturi, fiecare cuvânt pe care îl rosteam era dinainte cântărit și așezat în peisajul general al stării mele de înger. De exemplu, Gisele nu se putea așeza pe un scaun fără ca eu să îl așez înainte și nu putea să se apropie de o ușă fără ca eu să sar să o deschid. Orice spunea era corect, nu o contraziceam în nicio privinţă.

Lăudat fii tu, Nimeni.
De dragul tău vrem noi să-nflorim.
Ţie
— Împotrivă.

Cu cât mai înger, cu atât mai nimeni deveneam. Nu e nicio diferenţă între a fi ˇînger și a fi nimeni, oricum. Dacă îngerii nu există, atunci ei sunt nimeni.

Dacă există, oricum nu poţi să-ţi dai seama de starea lor, deci din punctul tău de vedere tot nimeni sunt. Și nu era în fiecare gest curtenitor al meu, în fiecare zâmbet liniștit, în fiecare concesie făcută lor în același timp o stare de înger și o stare de nimeni pe care nimeni nu-l cunoaşte cu adevărat? îmi jucam rolul atât de bine, eram un om atât de desăvârșit, încât nici acum nu pot să înţeleg cum se face că am fost ales de arta poeziei, și nu de cea a actoriei. Ceva parcă nu se leagă în toată povestea, eu parcă eram născut pentru acel rol de înger, eu voi fi ˇînger cât de curând – sigur, cu condiţia ca îngerii chiar să existe.

După conversaţiile cu Doctorul P. ˇmai rămâneam în cabinetul lui la o ţigară și o cafea sau un ceai, eram cei mai buni prieteni și eu îl uram peste orice măsură. Dar cu cât îl uram mai mult, cu atât mai apropiat deveneam de el. Chiar

l-am întrebat despre familia și copiii lui și ne-am promis să ne vizităm în afara întâlnirilor noastre legiuite de nevastă-mea. Dar rolul meu nu se mărginea la întâlnirile cu el sau cu Gisele, nu, nici gând; pentru că știam că mă urmăreau tot timpul și îmi vegheau toate gesturile, a trebuit să împing identitatea mea de înger într-un spital de nebuni până la perfecţiune. Le-aș fi făcut reverenţe și copacilor din curte dacă ar fi trebuit, salutam jovial pe toată lumea, vorbeam numai cu „dumneavoastră”, eram, într-un cuvânt, un pacient model al cărui loc cu siguranţă nu era acolo. Faptul că fusesem internat se transforma treptat într-o monstruoasă eroare de judecată și nimic din comportamentul meu nu lăsa să se înţeleagă că ęu eram în vreun fel conștient de asta, nici măcar un gest nu îmi trăda adevăratele gânduri și planul de a ieși de acolo cât mai curând. Practic, tot ce aveam de făcut era să nu neg nimic din ce spuneau ei. Eram de acord cu orice. Dacă le-ar fi venit ideea că pentru a mă considera cât de cât vindecat și capabil să merg acasă ar fi trebuit să străbat toată lungimea parcului cocoţat pe catalige și recitând Homer, asta aș fi făcut. înţelesesem perfect teoriile lor și nu aveam de gând să mă opun, pentru că intuitiv înţelegeam că negarea propriei boli însemna internare până când negarea se transforma în acceptare. Iar eu eram prea inteligent pentru un asemenea joc subtil, îl dejucasem din start.

De fiecare dată când venea în vizită, Gisele mă găsea la masa de lucru, concentrat pe ceea ce scriam, sau în parc, citind o carte cât se poate de liniștit. Chiar dacă îmi venea să urlu și să sparg toate lucrurile din jurul meu, mimam la nesfârșit o stare de liniște inimaginabilă, aproape neomenească. Nu-ı uram tot timpul, când rămâneam singur mă uram doar pe mine, dar de fiecare dată când îi vedeam începeam să-i urăsc din tot sufletul și îmi perfecţionam jocul astfel încât ei să creadă că îi iubeam și aveam un comportament ireproșabil. Asta e cuvântul: „i-re-pro-șabil”. Nu mi ˇs-ar fi putut reproșa nimic; dacă aș fi fost capabil, aș fi dormit așa cum îşi

doreau ei, eventual cu două degete de la mâna stângă sub tâmplă și cu genunchiul drept îndoit într-un unghi de fix șaizeci și patru virgulă cincizeci și șapte de grade, respirând exact de treizeci și patru de ori pe minut. Ireproșabil, cum spuneam.

Și a funcţionat. E aproape inutil să mai spun, dar planul meu a funcţionat și, spre deosebire de Hölderlin, care poate că nu știuse să-și joace rolul până la capăt, eu într-o zi friguroasă de ianuarie am văzut-o pe soţia mea intrând în cameră cu o mică valiză în care erau lucrurile mele obișnuite. Primul impuls a fost să sar de pe scaunul pe care o așteptam regulamentar și să o iau în braţe, să o sărut și de bucurie să o trântesc cât se poate de manierat pe patul care trona în mijlocul încăperii. Mi-am reprimat entuziasmul și am mimat liniștea. Privirea mea de înger ˝s-a preschimbat într-o aripă de înger care a învăluit-o. I-am sărutat mâna, am privit-o cu evlavie reală. Știam. Ea nu trebuia să știe că ɕu știam. Nu a știut. Am mers împreună în cabinetul Doctorului P., am vorbit cât se poate de politicos, ne-am zâmbit, camera era atât de plină de zâmbete că mai lipsea puţin să dea pe afară. Am stabilit împreună un program al vizitelor mele la cabinetul lui privat. Mulţumit de sine, mi-a semnat fișa de externare cu gesturi măreţe de împărat.

Când am ajuns acasă, am hotărât să rămân înger. Nu avea sens să renunţ la rolul meu, printre toate lucrurile lipsite de sens din istoria umanităţii acesta a fost cel mai important. Am rămas înger, am muncit mult, m-am comportat desăvârșit. Și de fiecare dată când izbucnea vreo ceartă mă cufundam în muţenie și așteptam să-mi treacă furia. Altă soluţie nu știam și nici nu am găsit vreodată.

Dar poate că toate aceste lucruri ar trebui să-și piardă importanţa în faţa unei realităţi mult mai cumplite. Și nu mă refer aici atât la soarta mea de dezrădăcinat, cât la ceva ce atunci a început să se petreacă în mine și m-a marcat și mă marchează probabil mult mai mult decât sunt dispus să recunosc. Odată cu acele mici crize – și spun

„mici” pentru că în lumina celor de mai târziu ele chiar sunt aproape nesemnificative –, în mintea mea, poate ar trebui să scriu „cu mintea mea”, a început să se petreacă un fenomen de care mă tem cumplit. Nu știu dacă diagnosticul Doctorului P. ˇdin timpul primei spitalizări a fost, este sau va fi vreodată real, dar știu, îmi dau seama cu o precizie extraordinară, că atunci au apărut tulburările de memorie și concentrare care încă mă bântuie. încurc lucrurile între ele, încurc datele și perioadele și uneori mi se întâmplă să încurc chiar cuvintele, am ajuns să verific încrâncenat orice fac, să recitesc fiecare cuvânt în parte, să mă asigur întotdeauna că memoria nu mi-a jucat încă o festă și nu mi se va întâmpla să fac vreo boacănă dintre acelea memorabile și să ofer vreunei edituri sau vreunui cunoscut o traducere care nu are sens pentru că pur și simplu memoria m-a lăsat într-un punct sau altul și am scris altceva decât trebuia – ba am făcut asta convins că aveam dreptate, lucru și mai grav. E o chesţiune de care sunt tot timpul conștient – tot timpul e un fel de a spune, tot timpul când lucrez, tot timpul când încerc să-mi duc mai departe proiectele, acest timp e cât se poate de relativ.

Am o agendă. în ea scriu tot ce se întâmplă și tot ce e programat să se întâmple. Scriu la rând, aproape zilnic, tocmai de teamă că la un moment dat voi uita ce am făcut sau ce am de făcut, şi nu vreau să se întâmple asta. Mă tem de uitare. Mă tem de momentul – destul de previzibil – când mă voi transforma într-un automat și nu voi mai putea combina cuvintele în mod corect, când însăși vorbirea mea va deveni o înșiruire de substantive şi,

verbe și adjective și adverbe fără cuvinte de legătură între ele și fără o structură temporală, o simplă înșiruire a elementelor pe care mi le voi mai aduce aminte sau nici măcar atât, o listă de cuvinte rostite parcă la întâmplare. Mă tem de asta așa cum mă tem că doamna Claire Goll mă va ataca din nou sau printr-o întâmplare a istoriei voi fi aruncat din nou într-un lagăr.

Îmi dau seama că poate cel mai corect lucru de făcut ar fi să îţi copiez aici rândurile din agenda mea și să te las

să înţelegi singur sau singură ce ˇs-a întâmplat, de ce mă pregătesc să fac ceea ce cu siguranţă am să fac. Poate că aceste rânduri ar trebui să fie o simplă înșiruire de liniuţe urmate de date și cuvinte care le corespund sau, și mai bine, o serie de date și titluri care mi-au marcat drumul prin artă. M-am gândit mult la asta înainte să mă apuc să aștern pe hârtie aceste cuvinte, m-am gândit chiar să îţi las agenda pe birou și atât, dar ar fi existat și încă există un impediment. Fără completările mele, datele nu ar avea niciun sens, un tabel cronologic nu înseamnă mare lucru fără judecata celui pe care îl pune în lumină, se transformă exact în lucrul de care mă tem, o înșiruire de cuvinte care de cele mai multe ori nu au niciun sens. Voi face un experiment, iată. Am să copiez din agendă câteva date și lucrurile care ˇs-au întâmplat atunci pentru a-ţi arăta de ce procedeul înșiruirii nu e tocmai fezabil. Voi începe cu perioada imediat următoare primei mele externări, dar fără a pune datele exacte, oricum totul se întâmplă în perioada dintre anii ⁊63 și ⁊66. Să purcedem, chiar dacă timpul se scurtează și nu știu cât voi putea să urmăresc această aventură a lipsei de sens a lucrurilor.

— Întâlnire cu Henri Michaux la domiciliul acestuia din urmă din strada Seguier nr. 6.

— Apariţia traducerii a doua poeme ale lui Osip Mandelștam împreună cu șase poeme din *Roza Nimănui* dedicate lui.

— Întâlnire cu Margarete Susman și cu prietenul meu editor Manfred Schlosser la Zürich.

— Călătorie împreună cu Gisele în Germania (Koln, Hanovra, Gottingen, Frankfurt, Tubingen).

— Apariţia traducerii unei selecţii de poeme ale lui Rene chiar.

— Semnarea contractului de traducere pentru primul volum de opere ale lui Henri Michaux cu editura S. Fischer din Frankfurt.

— Întâlnire cu Erwin Lesser și soţia lui Vera în strada Long⁅hamp, discuţii despre antisemitismul liberal și naţionalismul de stânga.

— Cină în strada Long[hamp cu pictorii Maria Lassnig și Jorg Ortner.

— Călătorie la Geneva, discuţie cu Jean Starobinski despre starea mea de sănătate și medicamentele psihotrope care mi-au fost prescrise.

— Sejur în Italia și Elveţia.

— Lectură la Roma.

— Lectură la Milano.

— Predarea unui manuscris conţinând traducerea a optsprezece sonete ale lui Shakespeare către Norddeutscher Rundfunk pentru o emisiune transmisă cu ocazia împlinirii a patru sute de ani de la nașterea bardului.

— Călătorie în Germania și Olanda, parţial în compania Giselei.

— Frankfurt.

— Dusseldorf.

— Amsterdam. Vizite la Casa memorială Rembrandt și la Muzeul Van Gogh. Casa lui Spinoza a fost demolată.

— Invitaţie din partea lui Cioran la Moisville.

— Lecturi la Hamburg.

— Vizita lui Peter Szondi și a lui Mayotte și Jean Bollack la Moisville, vacanţă apoi în Perigord la castelul Baneuil, locuinţa d-nei și domnului Bollack.

— Scurtă suspendare a cursurilor mele de la ENS.

— Reluare a activităţii de la ENS.

— Am asistat la cursul inaugural al lui Beda Allemann la Würzburg.

— Mai multe întâlniri cu Petru Dumitriu, lector la editura S. Fischer.

Și lista ar putea continua, nu la nesfârșit, dar destul de mult. Viaţa ar părea o simplă înșiruire de date și fapte, o enumerare, o trecere prin această lume care nu are alt sens decât acela al unei înregistrări extrem de minuţioase, obsedante aproape, a lucrurilor care se vor fi ˇîntâmplat într-o viaţă de om. Dar nu e aşa. Am sărit intenţionat foarte multe *9 9*

Însemnări din agendă, nu are sens să mă scriu așa,

să mă enumăr, să mă prezint ca pe un calendar de întâlniri și evenimente. Aș fi putut să scriu aici și o altă întâmplare care m-a marcat, dar aceasta nu ar fi putut fi o simplă liniuţă din agenda mea și de altfel nici măcar nu figurează acolo, am verificat.

Am fost foarte marcat în acea perioadă – cred totuși că după întâlnirea cu Peter Szondi, nu mai verific – de un articol publicat în *Merkur* de un anume Reinhard Baumgart. Acesta pur și simplu minimaliza evenimentele din centrul poeziei mele. Motivele din *Fuga morţii,* laptele negru al zorilor, de exemplu, moartea cu viorile ei, Meșterul german, erau percepute ca figuri estetizante ale realităţii, simple efecte artistice. În același număr de revistă, Kurt Oppens îmi asimila poezia unei forme fără conţinut, întrebându-se chiar dacă nu cumva era, pe alocuri, de un estetism radical și disperat. Scria despre mine astfel: „Celan a intrat în scenă ca un mort. Poezia lui e o urmare a învierii şi e nevoie de un mare efort pentru a nu-i conferi o prea mare solemnitate, a-i tempera caracterul extatic pentru a nu comite vreo impietate împotriva morţilor”. Lectura acestor articole mi-a redeclanşat sentimentele legate de afacerea Goli împreună cu toate infamiile apărute în siajul ei. Sigur că ar fi imposibil să rezum aceste rânduri într-o liniuţă, de fapt nu imposibil, ci cu totul nepractic. Nu aș putea spune nimic despre sentimentul de amărăciune care m-a cuprins, nu aș putea să arăt nimic, ar părea doar un atac al unor critici care din întâmplare nu mă plăceau, iar eu sunt convins că era mult mai mult de atât, aceste atacuri ˟s-au repetat periodic și nu am putut niciodată să le iau altfel decât personal, ele contribuind la nefericirea și tristeţile mele din ce în ce mai accentuate.

Dar altceva voiam să spun. Toate aceste liniuţe dintr-o agendă, ca și furtuna stârnită în sufletul meu de articolele din revista cu pricina nu înseamnă aproape nimic în comparaţie cu realitatea sumbră în care începeam să mă scufund încă de pe atunci.

La trei ani și câteva zile după prima internare la

psihiatrie, poate și în urma acelor articole defăimătoare și atât de rău intenţionate care m-au făcut să mă prăbușesc într-o cumplită stare de depresie, totul a început cu o tăcere încăpăţânată care ˇs-a prelungit timp de câteva zile. Umblam prin casă ca un somnambul, îi priveam din când în când pe Gisele și pe Eric și tăceam. Uneori ca un copil îmbufnat, alteori ca un satrap furios. Temându-mă să nu fac vreun gest necugetat, mi-am impus să nu vorbesc. Sigur că Gisele știa de acele articole și încerca să mă îmbuneze, dar cu cât se străduia mai tare să intre în vorbă cu mine și poate să mă ajute să spun lucrurilor pe nume și să mă descarc, cu atât mă înfuriam mai tare. Iar când am vorbit prima dată după câteva zile, am dezlănţuit un scandal monstru, de la criticii care îmi voiau răul am ajuns pe nesimţite la trădătoarea mea nevastă, i-am spus cuvinte pe care nu am curajul să le repet, îmi era oricum clar că făcea orice ca să-mi fie rău şi nu ˇs-ar fi dat înapoi de la nimic ca să mă distrugă. Gelozia nu e un sentiment oarecare, e o boală. Cu cât mai închipuită, cu atât mai apăsătoare și mai reală în mintea celui care cade în mrejele ei.

Scandalurile au continuat săptămâni întregi, toată luna ianuarie am petrecut-o sărind de la o stare de muţenie vinovată la una de furie incontrolabilă, nici eu nu mai știam ce era cu mine, nu puteam să-mi revin şi cu fiecare ceartă care izbucnea între noi mă simţeam cu atât mai vinovat, cu atât mai apăsat de sentimentul că lucrurile pe care le făceam erau greșite și problema nu era la ea, ci la mine. Doar că nu mă puteam controla și urlam și aruncam lucruri și printre toate acestea Eric a devenit martorul și victima unui om pe care poate că nici el nu-l mai cunoștea și – ceea ce mă făcea să mă simt și mai vinovat, dacă era posibil – de care se temea. Eric să se teamă de mine! Gisele să se teamă de mine! După ce scandalul se stingea, doar gândul că așa ceva ar fi fost posibil mă arunca ore și uneori zile întregi în cea mai întunecată depresie, mă învinovăţeam pentru tot, pentru absolut tot, viaţa mea se transforma într-un coșmar din

care nu puteam ieși, nici măcar nu puteam să-mi ridic privirile spre ei, mă simţeam cel mai mizerabil dintre oameni şi aș fi făcut orice pentru a șterge cele întâmplate. Și nu puteam ieși din acea stare, ea se agrava de la o zi la alta, simţeam că înnebunesc între furie şi vinovăţie, simţeam cum mă desfac în bucăţi, cum mă spulber în cele patru vânturi. în așa măsură încât pur și simplu am rugat-o pe Gisele să plece o vreme de acasă și să mă lase singur cu stările mele, nu mai vedeam altceva de făcut.

A acceptat cu greu propunerea mea, probabil se temea să nu-mi fac rău și ar fi stat lângă mine chiar știind că la un moment dat aș fi fost capabil să-i fac rău ei. În realitate, de asta mă temeam şi eu, mi-era groază ca nu cumva într-un moment de furie să ridic mâna la ea sau la Eric sau, și mai rău, ca în locul furiei să nu se instaleze din nou acea stare din care mai apoi nu îmi aminţeam nimic, mă temeam să nu înceapă din nou delirul și apoi să descopăr că voi fi comis ceva ce nici nu îmi permiteam să-mi închipui, inimaginabilul, poate chiar vreun omor. Depresie, furie, vinovăţie, frică. Frică de momentul în care puteam să-mi pierd minţile, de orbirea de-o clipă în care aș fi devenit capabil de orice și apoi. Și apoi? apoi ce-aș fi făcut? Cum să trăiești cu sentimentul că ai comis o asemenea atrocitate? Cum să mori cu sentimentul acela? Sunt lucruri, fapte în lume de care nu te mai poţi dezice niciodată, de care nu mai poţi fi iertat. Acele fapte trebuie evitate cu orice preţ și din acest motiv am insistat ca ea și Eric să plece o vreme și să mă lase singur cu nebunia mea.

Au plecat. Iar când ˟s-a întâmplat asta, nu ˟s-a schimbat nimic, stările au continuat, doar că acum eram furios și pe mine însumi și mă simţeam de o mie de ori mai vinovat decât înainte. Vinovăţia legată de moartea părinţilor mei era acum dublată de vinovăţia faţă de soţia și fiul meu. Le distrugeam vieţile, le întunecam zilele, devenisem o povară și eu știam asta mai bine ca oricine, deveneam călăul acelei familii. Victimă și călău în același timp, în mintea mea sălăşluia un monstru de care nu mă puteam despărţi și aș fi dat orice ca să-l fac să dispară.

Scriam cu disperare, scriam ca să uit, mă prăbușeam în metaforă și-n noul limbaj ca într-un loc al izbăvirii și izbăvirea nu venea de nicăieri, pur și simplu nu exista. Aș putea spune că m-am liniștit o vreme, dar trei luni mai târziu am intrat din nou într-o depresie adâncă și nu mai vedeam speranţe pentru mine. încercând să mă opun valului de gânduri negre, am încercat un gest de împăcare cu Gisele. I-am copiat de mână poemul acesta, îl transcriu aici:

Cu toate gândurile-am ieșit eu în afara lumii: acolo erai tu, tu tăcuta mea, tu deschisa mea, și – ne-ntâmpinai.

Cine spune că totul ne-a murit, când ochiul ni ˇs-a frânt? Totul ˇs-a trezit, totul ˇs-a năltat. […] Ușor f ţi ˇs-a deschis poala, liniștit a urcat un suflu-n eter, iar ce se înnorase n-a fost, n-a fost formă și ivită din noi, n-a fost un nume cumva?

Îmi amintesc de parcă totul ˇs-ar întâmpla acum. Liniștit, cât se poate de blând, de deschis, m-am așezat lângă ea și i-am întins poemul. Cu un ușor tremur al mâinii. Poate din pricina emoţiei pe care o simţeam, poate din alt motiv mai întunecat. L-a luat, l-a citit, l-a recitit, l-a șoptit mângâindu-l cu vocea ei, nu l-a lăsat din mână. Și după luni de zile în care nu reușiserăm să ne vorbim fără să ne certăm, mi-a explicat încă o dată că aveam nevoie de ajutor medical, că ea și Eric m-ar fi sprijinit la nesfârșit, firește, dar problema îi depășea. Am tăcut iniţial, cred că și ea a fost surprinsă de tăcerea mea, probabil se pregătise pentru ce era mai rău, ca de obicei. Am tăcut și i-am luat mâna, am privit-o în ochi și am aprobat tăcut din cap. Nu puteam rosti acel „da”, era peste puterile mele să încerc așa ceva, dar știam și eu ce se petrecea și mă temeam mult mai tare decât ea de posibilele urmări tragice ale vreunei crize de delir. Poate că furia mi-o puteam controla până la un punct – și, oricum, în acele cazuri aveam mereu posibilitatea să ies trântind ușa și să cutreier străzile până când mă mai linișteam –, dar în cazul unei crize de delir nu știam ce se putea întâmpla și am acceptat, nu era altceva de făcut.

Am luat eu însumi decizia de a mă internă, știam, în sufletul meu știam că trebuia să înlătur orice posibilitate ca omul ascuns în mine să le facă vreun rău. Nu pentru mine mă temeam, mie mi-aș fi făcut rău fără să-mi pese prea tare, ci pentru ei. Credincios obiceiului meu, i-am scris o scrisoare lui Starobinski, o scrisoare simplă în care-i ceream ajutorul. Nu am expediat-o. Nu știu de ce.

Aproape toată luna mai am petrecut-o într-o explozie de flori și insecte în spitalul din Vesinet. Spitalizarea mea părea o enormă inutilitate, terapia și medicamentele nu păreau să aibă niciun efect, mi-am petrecut ore întregi scriind despre asta și aruncând multe dintre colile pe care le scriam, pur și simplu trăiam cu senzaţia că acei doctori nu aveau nicio șansă în lupta cu boala mea. Am scris și-un număr de poeme, manuscrisele i le-am dat Giselei. Am ieșit din spital parcă mai liniștit, dar profund tulburat și îngrijorat cu privire la viitor. încă mai aveam puterea să mă îngrijorez, încă nu-mi făcusem bagajele, nu-mi luasem decizia, încă mai credeam într-un miracol prin care mintea mea îşi putea reveni. Memoria și concentrarea mă lăsau baltă din ce în ce mai des, petreceam uneori ore întregi căutând un cuvânt sau o amintire și acestea refuzau să mi se arate.

O vreme a părut să se instaleze liniștea. Am călătorit, am încercat să ducem o viaţă cât de cât normală. Când nu călătoream încercam să-mi reprim furia plimbându-mă îndelung, noaptea, prin Paris, singur cu gândurile mele, singur cu vinovăţia mea monstruoasă, singur cu fricile mele, singur cu poezia mea. Lor le era frică de mine, mie nu știam tot timpul de ce-mi era frică, dar în mod clar furiile mele izvorau și dintr-un asemenea sentiment. Cu toate acestea, acea vară a fost aproape liniștită. Nimic spectaculos, lucru, filme, monotonia vieţii, aș spune banalitatea ei, dar mă abţin. Odată cu toamna, însă, stările mele stranii ˝s-au întors să mă bântuie. Certurile au reînceput, motive noi nu erau, reveneam într-o buclă al cărei început nu era nicăieri și al cărei sfârșit e acum cât se poate de previzibil. Pe la sfârșitul lui septembrie, într-un

moment de liniște, Gisele mi-a propus să ne despărţim. Spun „mi-a propus” pentru că totul a sunat atât de tehnic, atât de birocratic, atât de rece, în ciuda tonului ei cald și a atitudinii împăciuitoare. Așa vin loviturile puternice ale vieţii – ca și cum nimic nu ˟s-ar fi ˟întâmplat, aproape zâmbindu-ne. Am refuzat. Nici nu voiam să aud de despărţire, nici măcar temporar, nici măcar o clipă nu voiam să ajungem să trăim departe unii de alţii. Provizoriu, spusese, ca să-l scutim pe Eric de chinul de a asista la certurile noastre și de frica de a trăi într-o familie în care părinţii nu se înţelegeau. Voia să mă despartă de Eric, mi-era cu totul limpede, în timp ce eu nu puteam vedea legătura dintre noi altfel decât ca permanentă, de neschimbat, de neatins, infinită. Era în fond infinitul de care aveam nevoie pentru a supravieţui, apartenenţa. I-am explicat aceste lucruri cât de liniștit am putut, dar cine poate spune ce înseamnă cuvântul „liniștit? când însăși viaţa îţi e pusă sub semnul îndoielii, când în câteva cuvinte ţi se propune să schimbi totul şi să încerci să trăiești altfel decât erai obis-») nuit, să te confrunţi cu noul, cu îngrozitoarea perspectivă a singurătăţii depline? Pentru că în afară de ei doi nu mai exista nimeni, nu puteam avea încredere în nimeni. Nu-mi puteam imagina acel provizorat propus de ea altfel decât ca pe o călătorie într-un infern complet pustiu. Cel mai cumplit infern imaginabil, un loc cu totul gol, nepopulat de nimeni, în care rătăcești și niciodată nu vei mai întâlni pe nimeni. Infernul singurătăţii așa trebuie să arate, în ciuda dorinţei mele de a rămâne împreună, am înţeles că decizia ei era luată. Nu urma să se întâmple atunci, nu în acea clipă, nici în acea zi, dar urma să se întâmple și sentimentul de dezrădăcinare care m-a cuprins încă nu pot să-l descriu. Nu există cuvinte pentru așa ceva.

În octombrie, dintr-odată, am simţit nevoia să plec. Fără bagaje, fără nimic, am pornit într-un soi de tur al Franţei în timpul căruia speram să regăsesc o oarecare liniște. De la Saint-Jean-de-Luz la Pau, de la Tarbes la Avignon, la Lyon, am cutreierat Franţa când singur cu

gândurile mele, când scriind rânduri disperate pe care le trimiteam neîntârziat spre casă, când expediindu-i lui Eric vederi din locurile pe unde treceam, când închizându-mă în tăcere și schiţând poeme, pe unele trimiţându-le la rândul lor în scrisori. De ce? Nu știu, poate că nu tot ce se întâmplă trebuie să aibă o explicaţie și, invers, poate că nu toate explicaţiile se pot aplica lumii. Trăiam ciclic, parcă în afara timpului: când eram acasă, nu eram bine și certurile continuau la nesfârșit; când plecam, dorul de casă mă transforma într-un om imposibil și – chiar dacă niciodată n-am spus-o – eu eram primul care înţelegea. După călătoria din octombrie a urmat încă o plecare neprevăzută în noiembrie, chiar înainte de ziua mea de naștere. Am plecat în Elveţia să discut cu Jean Starobinski despre sănătatea mea și ce ˇs-ar mai fi putut face, în el aveam încredere, lui puteam să-i spun, îi puteam cere să mă sprijine. De ce? Iarăși nu-mi explic.

Cert că m-am întors la Paris la fel de întunecat cum plecasem și atunci teama mea cea mai adâncă, lucrul de care mă temeam mai mult decât de orice pe lume, gestul care mă bântuia și împotriva căruia nu doar luptam, ci trăiam, ˇs-a produs. Nu-mi amintesc foarte limpede cum ˇs-a întâmplat, iar de la un punct încolo nu-mi mai amintesc aproape nimic, e posibil ca tot ce-mi amintesc eu din acea seară de 24 octombrie să nu fie altceva decât produsul minţii mele, să nu aibă nicio legătură cu realitatea simplă și atât de dură a faptelor petrecute. Pe scurt: am luat un cuţit și am sărit să o omor pe Gisele. în mijlocul nopţii, ea a fugit la vecini împreună cu Eric. Când mi-am revenit din criză eram singur. Amintirile mele aveau gust de cenușă caldă. Am fugit la Londra două zile, dar acolo nu puteam avea liniște și m-am întors în mare grabă. Din privirile ei limpezi și liniștite am înţeles. Am încercat să-i explic cât de tare sufeream eu însumi din pricina celor întâmplate, dar siguranţa lui Eric trebuia să rămână pe primul loc și singura soluţie raţională era să mă internez din nou. Pentru binele tuturor, mi ˇs-a spus. Pentru binele tuturor, mi-am spus. Aproape de înţeles. Aproape imposibil

de înţeles. Eram pur și simplu dezamăgit de mine însumi, iar cu asta e foarte greu de trăit.

Trebuia să mă despart de îngerul din mintea mea. Tocmai el refuzase să mă apere de mine, mă trădase. Nu, nu eram un înger, eram mai degrabă un Raskolnikov şi trebuia să-mi asum ruşinea şi vinovăţia *9 9 9*

celor petrecute. A început atunci o perioadă dintre cele mai ciudate, în care – deși nu pot să explic lucrurile pe de-a-ntregul – m-am simţit aproape normal sau, în orice caz, am fost foarte liniștit. Am stat în spital o vreme, ce-i drept, singur cu gândurile mele și cu meditaţia despre acel Raskolnikov pe care-l descoperisem și care îmi putea oferi o vagă, deși insuficientă explicaţie pentru gestul meu. Sigur că mi-am luat tratamentul, întotdeauna am fost un pacient model, sigur că vizitele Giselei au continuat la fel ca înainte și, mai puţin previzibil, planurile ei de despărţire au dispărut ca prin farmec, ca și cum n-ar fi existat niciodată. începeam să mă obișnuiesc cu gândul că cu oricum locuiam într-un spital sau în altul și ieșirile mele în lume erau simple învoiri, viaţa mea în realitate petrecându-se acolo, într-un mediu controlat. Abia după patru luni de zile m-am întors acasă pentru câteva ore. Mi s-a făcut frică de mine și am plecat cât am putut de repede, nu puteam trăi acolo, în acel loc, cu amintirea celor întâmplate. Am fost externat în iunie. Dintr-odată puteam trăi cu ceea ce se întâmplase, o cură de insulină mă stabilizase și reușeam să-mi controlez sentimentele și să echilibrez stările prin care treceam fără prea mari greutăţi. Am petrecut vara între Paris și Moisville, am primit prieteni în vizită, am trăit, da.

În acea toamnă am devenit din nou rătăcitori, am fost la mătușa mea la Londra, în Germania, am făcut împreună cu Gisele un adevărat tur al Olandei. Apoi din nou Germania, Elveţia, cu o lectură la radio, iar când ne-am întors la Paris ne-a vizitat Petre Solomon, vechiul și atât de bunul meu prieten din România. Normalitate.

Dar iarna nu așteaptă pe nimeni. Timpul nu așteaptă și-ntr-un anumit sens el nici nu există, nu-l putem atinge,

nu-l putem arăta nimănui, el e acolo, curgere implacabilă sau, dimpotrivă, stagnare definitivă și niciodată înţeleasă. Timpul e înstrăinare.

Și atunci când lucrurile par să se întoarcă la normal, totul nu e decât o pauză, o cezură, o întrerupere inexplicabilă a evenimentelor care stau să se petreacă. După anul ⁊66 aveam toate motivele să cred că puteam trăi normal, alături de familia mea. Că începeam să mă vindec, că, în orice caz, ceea ce se întâmplase, acea teribilă izbucnire a delirului, nu avea să se mai întâmple niciodată. Că puteam trăi cu rușinea și vinovăţia și în timp aveam să fiu iertat, dacă nu cumva ea deja mă iertase, ea, cea mai înţelegătoare fiinţă din lume.

Doar că și-n acel ianuarie, ca-ntotdeauna deja, previzibil aș spune, ba chiar de așteptat, tulburările au ieșit din nou la suprafaţă. Cum? N-aș ști să spun, au apărut de nicăieri, nimic din ceea ce se întâmpla în exterior n-ar fi putut să le provoace. Anul meu a început sub semnul unei vinovăţii atât de puternice și atât de inexplicabile, încât totul mi se părea imposibil. Aerul în sine părea un lucru imposibil, totul, totul, totul, până și zilele erau imposibile, nopţile nici nu mai vorbesc. Atunci a apărut traducerea *Meridianului* în revist*al.ƷE phemere,* am citit textul în franceză și suna bine. Iar într-o seară am fost invitaţi la Goethe Institut din Paris. Atât de liniștit, am intrat zâmbind, salutând pe toată lumea, și atunci am văzut-o: întunecată vedenie, stihie, trecutul ca o lamă, Claire Goll în aceeași încăpere cu mine. M-am blocat. În câteva clipe am revăzut în minte tot ce-mi făcuse acea femeie, tot răul pe care-l revărsase asupra mea a devenit cât se poate de prezent, toţi anii în care încercasem să scap de amintirea ei și-au reluat locul și au devenit clipa prezentă. Timp condensat în care eu o priveam pe Claire Goll. Nu știu dacă și ea pe mine, mai degrabă aș înclina să cred că nici nu m-a văzut sau, în orice caz, nici măcar nu i-a păsat de faptul că eram acolo. I-am strâns mâna Giselei și am plecat în grabă, n-am aruncat nici măcar o privire înapoi. A doua zi de dimineaţă i-am scris tăios directorului institutului,

anunţându-l că nu mai putea conta pe prezenţa mea în nicio situaţie.

Supărat pe Claire Goll, m-am supărat pe toată lumea. Certurile au reînceput. Dar ce spun eu certuri? Scandaluri în toată regula, cu urlete, lacrimi și amenințări, cu despărțiri de moment și împăcări tot de moment, un vârtej din care, oricât încercam, nu mă puteam extrage și care mă trăgea inexorabil spre mâlul de pe fundul unei ape tulburi. Conștiința e o apă tulbure în care nu vedem nimic. Știu și cât a durat. Câteva zile, patru mai exact. În ziua de 30 ianuarie, în timpul unuia dintre scandalurile care se ţineau lanţ, am luat un coupe-papier de pe masa de lucru la care stăteam, am urlat „Mă omor!” și mi l-am înfipt în piept. L-am înfipt în acel suflet al meu ca să scap de el, să scap de mine, de omul care stătea închis acolo și mă distrugea pe mine. Gisele a ţipat, a sărit la mine, a început să tragă de cuţit, am văzut sângele meu pe mâinile ei, mi-am văzut sufletul de-un vișiniu strălucitor mânjit pe unghiile ei, o clipă mi-a trecut prin minte că așa trebuia să fie, iubirea e sânge care curge, iubirea e sânge care moare, atât a fost. M-am trezit la spital, operat. Cu ea lângă mine, așa cum eu fusesem lângă ea în acele trei zile de demult, de atât de demult. De astă dată eu eram cel suferind, eu încercasem să mă sinucid și ratasem inima, înfipsesem acel cuţit într-un plămân. Ca și atunci, nu aveam mare lucru să ne spunem. Ea mă îngrijea, eu zăceam și nu înţelegeam exact ce se petrecuse, totul se întâmplase atât de repede, totul fusese atât de neașteptat, ce mi-aș fi putut aminti? O izbucnire de furie, mâna apucând mânerul acelui lucru, nici măcar durere, mâna ei plină de sânge luptându-se să-mi oprească mâna, moartea e un meșter tare nepriceput uneori, cel puţin în cazul meu, mi-am spus la un moment dat. Dar poate că de atunci decizia mea era deja luată, poate dinainte, nu aș putea să spun și nici nu trebuie să spun când am decis că totul trebuie să se termine. Să spun oare cât de vinovat și rușinat mă simţeam din nou? Cum aproape că nu îndrăzneam să o privesc în ochi, copilul de bună seamă știa

– chiar dacă n-am îndrăznit să întreb –, vecinii știau, o lume întreagă știa și eu îi distrugeam viaţa. Am ales să tac, să fac orice mi se spunea, vinovăţia mă sugruma și trăiam cu senzaţia că orice gest prin care m-aș fi opus dorinţei ei de a mă salva era nu unul sinucigaș, ci de-a dreptul o încercare de a o ucide pe ea.

Sigur că din spitalul unde fusesem operat după tentativa de sinucidere – cum pot să sune unele cuvinte sau alăturări de cuvinte, mă întreb de ce nu se spune „sinucidere ratată”, ar fi mult mai potrivit – am fost mutat într-un spital de psihiatrie. Nicio clipă nu m-am aşteptat la altceva, aș putea spune chiar că eu însumi îmi doream să se întâmple așa, că într-un sfârșit înţelesesem ce se întâmpla și acceptam să fiu supravegheat ca să nu le fac rău altora, nu ca să nu-mi fac rău mie, de asta nu mă temeam. Teroarea gândului că într-o criză de delir aș fi putut să-i fac rău Giselei era pur și simplu insuportabilă, era ceva cu care nu puteam trăi, cu care nu pot să trăiesc nici acum.

Încercasem mai întâi să o omor pe ea. Apoi încercasem să mă omor pe mine. Era limpede, totul era și e foarte limpede, trebuia să mă aflu într-un spital unde nu puteam face rău nimănui. Nu puteam fi mai vinovat de atât. M-am cufundat în lucru și în lectură, altceva pur și simplu nu mai era de făcut. Am scris mai bine de jumătate din poemele din *Fadensonnen* și o mare parte din *Lichtzwang,* am citit enorm, aproape tot timpul citeam într-o încercare disperată de a uita, deși știam în sinea mea că acea uitare nu avea să se producă și eram condamnat, mă condamnasem singur, ba nu, pretinsul înger preschimbat în demon din mintea mea mă condamnase la acea viaţă de recluziune cu care până și eu eram de acord. Dar de propriile gânduri nu poţi scăpa, de tine nu te poţi ascunde, oricât de bine ai reușit să te ascunzi de ceilalţi – iar eu nici măcar asta nu reușeam foarte bine, din câte-mi dădeam seama. Somn de plumb și lecturi și scris, vizitele ei ca dintr-o altă lume, din lumea de dincolo de zidurile și ferestrele clinicii. înstrăinare? Nu,

nici gând. Cu cât păream mai străin, cu atât eram mai aproape de ceea ce conta, de esenţial, de iubirea mea faţă de ea. în data de 1 martie i-am scris un poem. în mintea mea era un dor de mărţișor, m-am întrebat dacă ea știa ce era acela, la un moment dat probabil că i-am explicat.

Iubirea, mândră-n cămașa de forţă, se-ndreaptă către perechea de cocori.

Pe cine, ntrucât el străbate neantul, îl trage răsuflarea aici, într-una dintre lumile de-astă parte?

Mi-am pus în acel poem toată iubirea și toată vinovăţia, toată rușinea, deși știam că ea știa, îi spusesem de nenumărate ori. Eu știam, ea știa. Era atâta tristeţe în faptul că amândoi știam, încât mi se tăia răsuflarea. Aș fi vrut, ca omul lui Artaud, să-mi ţin răsuflarea până la moarte. Dar ce era moartea, o întâmplare banală, în comparaţie cu lucrurile pe care le provocasem chiar eu. O transformasem într-o victimă, și nu orice victimă, ci victima mea, a nebuniei mele, a izbucnirilor mele, a crizelor mele care-i făceau viaţa un iad. Putea un poem să vindece toate acele răni? Mă îndoiam. Tocmai de-aceea am cedat cererilor ei și am acceptat să-mi caut o locuinţă separată. Poate așa era mai bine. Dar deocamdată rămâneam în spital și am stabilit împreună cu doctorii să ies și să revin, considerând învoiri perioadele când trăiam în lume. Cine nu a fost niciodată internat sau închis nu știe ce înseamnă să fii liber când îţi petreci viaţa închis într-un mediu sigur. Lumea are alte culori, sunetele se aud altfel, totul e învăluit într-o ciudată aură și parcă și aerul respirat are alt gust. Fie și pentru o jumătate de oră sau o oră, te întorci la realitate. Părăsești mediul artificial ţesut în jurul tău și trăiești printre oameni obișnuiţi. Vorbești cu oameni obișnuiţi. Stai cu ei la masă, mergi pe stradă alături de ei. E ceva nou în viaţa ta, sunt elemente care destramă obișnuinţa închiderii și seamănă a raze de lumină cu gust. Așa m-am simţit în acele opt luni de internare, deși încă din aprilie am avut voie să ies și chiar să călătoresc. Am vizitat expoziţia Henri Michaux, ba chiar mi-am reluat cursurile pe care le ţineam în Rue dz Ulm. Am participat la

o manifestaţie de susţinere a statului Israel, contextul internaţional era grav și conflictul cu ţările arabe ameninţa să escaladeze. Am scris un poem despre Israel cu care am încheiat *Fadensonnen.* Oricât ar părea de ciudat, trăiam aproape normal. Ziua în lume, noaptea în spital. Luminântuneric: starea generală dintre și din jurul celor două intervale. E imposibil să iubești fără să urăști.

În
colibă, el, în carte
— Al cui nume-a luat ea – n primire
naintea celui al meu? —, el, în această carte înscris, rândul despre o speranţă, astăzi, pentru al gânditorului, în inimă, un cuvânt survenitor

Pe Martin Heidegger îl cunoșteam de-o viaţă, parcă. încă de la începuturile vieţii mele în Paris îi citisem cărţile – dar cred că mă repet îi trimisesem cărţile mele, corespondasem pe diverse teme. L-am considerat întotdeauna un mare intelectual și într-un fel un frate mai mare în materie de gândire. Sigur, el era filosoful din Freiburg care în 1933 se înscrisese în NSDAP și făcuse propagandă nazistă de la catedră. într-un anume sens, el era unul dintre călăii mei. încă un meșter german. Pe de altă parte, opera lui nu era neapărat politică. Nu scrisese și nu scria despre nazism, ba chiar refuza aproape ostentativ să vorbească despre subiect, nu era unul dintre antisemiţii deghizaţi care mereu ne atacau și-n același timp refuzase întotdeauna cu încăpăţânare să vorbească despre perioada lui de întunecare.

Cu Heidegger simţeam că pot gândi. încă de la început simţisem că între noi doi exista o afinitate în gândire, că puteam comunica și puteam construi un dialog nu neapărat politic, asta părea cu totul imposibil, dar cultural. Eu îi citeam cărţile cu stiloul în mână, el proceda la fel, ne trimiteam scrisori în care puteam vorbi despre opera de artă. în același timp, mi-aș fi dorit mult ca el să rupă tăcerea despre trecut, să stea drept în faţa acuzaţiilor care i se aduceau, să înceteze să se mai ascundă în cabana lui din pădure. Și uneori o făcea, dar în felul lui subtil și

extrem de retractil. în 1958, Schall mi-a trimis două articole din *Les Temps Modernes.* Primul, o conversaţie a filosofului cu Maurice de Gânditlac, o dare de seamă a unei vizite făcute la Freiburg chiar la sfârșitul războiului. Al doilea, oarecum mai detaliat, scris de Alfred de Towarnicki. Deși articolele păreau pline de miez, nimic în ele care să semene a regrete sau vreo recunoaştere a vinovăţiei, în fond, Heidegger tăcea.

Și atunci, cum să-mi explic acel pasaj din biografia lui Edith Stein din care aflam că tocmai el o ajutase să rămână la Freiburg și să-și definitiveze teza de abilitare, deși orice alte date pe care le aveam ar fi sugerat că el n-ar fi ajutat o evreică? Nu aveam o explicaţie și îmi dorisem ca eu însumi să ajung în preajma lui și să-l întreb, poate mie avea să-mi spună ceva, mă gândeam, poate că de faţă cu mine, în lumina dialogului pe care-l purtaserăm atâţia ani de la distanţă, avea să se deschidă. Dar întâlnirea cu el fusese mereu amânată. Mă temeam de ea. Mă temeam să nu mă dezamăgească și el, mi-era groază atât de o posibilă tăcere din partea lui, cât și de eventualitatea în care ar fi spus lucruri grele care niciodată nu mi-ar mai fi permis să-l înţeleg. în mintea mea, era un gânditor prea mare, poate cel mai mare filosof al secolului XX, și preferam oarecum să nu-l întâlnesc, să amân posibilitatea unei revelaţii și ˇs-o aștept la nesfârșit în absenţa lui. Sigur că posibilităţi de a-l întâlni mai existaseră, sigur că în timpul nenumăratelor mele călătorii în Germania aș fi putut aproape oricând să mă opresc la Freiburg și să fac în așa fel încât să-l cunosc, dar în primul rând afacerea Goli și problemele din căsnicie mă ţinuseră prea ocupat și mă făcuseră să evit alte situaţii de conflict, iar în al doilea rând eu însumi ezitam să-l întâlnesc.

Să fi fost o întâmplare că tocmai în acel an tulbure al vieţii mele, an pe care l-am petrecut mai mult în spital și pregătindu-mă să mă mut de acasă și să cad în vârtejul despărţirii, ˇs-a ivit posibilitatea de a-l cunoaşte în sfârșit pe Heidegger? La începutul acelui an o întâlnisem pe Claire Goll. încercasem să mă sinucid. Gisele îmi spusese

că eram un pericol pentru mine și pentru ceilalţi și trebuia să mă mut de acasă. La toate acestea se adăugau eterna mea vinovăţie faţă de moartea părinţilor mei și, mereu prezentă, teama de renașterea nazismului și a antisemitismului european. Poate că întotdeauna fusesem hipersensibil, dar acum stările mele atingeau paroxismul. Nu întotdeauna fusesem un om suspicios, dar acum chiar bănuiam pe toată lumea de gânduri rele și cea mai vagă suspiciune mă făcea să explodez. Nu aveam încredere în absolut nimeni pe lume, ca să nu mai vorbim de germani, de călăii mei. Eram și încă sunt tot timpul prost-dispus, a început să mi se pară un lucru dacă nu scuzabil, măcar explicabil. Deși în mod normal încerc să mă controlez și să rămân discret, deși nu întotdeauna îmi iese și explodez, iar relaţiile mele cu oamenii se încheie chiar în acea secundă. în general eram și sunt un om trist. Am nenumărate motive să fiu așa. Mi-am pierdut încrederea până și în prietenii mei de-o viaţă, sunt sigur că toţi complotează împotriva mea și aș da orice să pot dovedi asta. Și eram, sunt, în curând nu voi mai fi singur. Nu știu ce diagnostic mi-au pus, nu vreau să aflu, oricum nu am niciun motiv să-i cred. De ce aș crede pe cineva, de ce ar vrea un singur om din lumea asta să mă trateze și să mă ajute să trăiesc mai departe, când e limpede că nu au motive să vrea asta? Nu eu sunt nebun, ei toţi sunt de-a dreptul diabolici.

Dar nu-mi voi lăsa furia să explodeze în aceste pagini, e cunoscută, va fi mereu cunoscută și istoria îmi va face dreptate. Cum spuneam, iartă-mi digresiunea, tocmai în acel an astrele ˇs-au așezat în așa fel încât să-l pot cunoaşte în sfârșit pe Heidegger și să-l pot întreba. Să-l privesc în ochi, dacă aveam să fiu capabil de un asemenea gest, și să aud din partea lui un răspuns sau chiar mai multe. Pentru că încă din primăvară regimul meu de spitalizare a devenit oarecum mai blând și mi ˇs-a permis din nou să ies, puteam să fac planuri. Iar Gerhart Baumann mi-a propus o lectură la Freiburg, adică exact în orașul în care locuia filosoful. începusem din nou să predau la ENS, începusem să ies în lume, o vizită în Germania nu părea un

lucru atât de greu de făcut. Am acceptat invitaţia lui Gerhart și chiar am făcut în așa fel încât programul meu să se potrivească ţu al lui Heidegger și el să poată veni. Sigur că în mod normal evitam orice și pe oricine putea avea cea mai vagă legătură cu nazismul, dar aici am făcut o excepţie și poate că nu am greșit. Am fixat lectura de poezie pe 24 iulie, atunci el era liber și aveam să ne întâlnim. Chiar dacă la-nţ˚eput fusesem entuziast, pe măsură ce întâlnirea se apropia, încrederea mea se diminua. Ce nu știam atunci, dar am aflat mai târziu, era că filosoful știa ce se întâmpla cu mine. Știa, oamenii care ne cunoșteau pe amândoi îl ţinuseră la curent cu aproape fiecare întâmplare prin care trecusem și de care aflaseră. Dar și el îşi dorea mult să mă cunoască, îşi făcuse programul astfel încât să fie liber în acea zi, ba chiar, așa cum mi-a povestit Gerhart mai târziu, vorbise cu librarii din Freiburg să așeze cărţile mele la vedere în vitrine și să se asigure că aveau să fie aprovizionaţi pentru data respectivă.

Iar când dată a venit nu am mai putut da înapoi. La universitate totul era aranjat, publicul se anunţa numeros, nu puteam să spun dintr-odată că nu mă mai duceam și până și gândul de a amâna pentru o dată ulterioară mi se părea prea mult. Trebuia să încerc din toate puterile să mă comport normal, să îmi ţin promisiunea și să mă duc. Nu se putea altfel. Şi m-am dus.

Heidegger mă aștepta în holul universităţii împreună cu Gerhart și un grup de oameni, nu-mi amintesc exact dacă mai cunoșteam pe cineva. Ne-am salutat cât se poate de cordial, ne-am strâns mâinile îndelung, ne-am privit în ochi, am zâmbit. Cineva din jurul nostru a sugerat să facem o fotografie, să păstrăm momentul într-o imagine istorică. „Paul Celan și Martin Heidegger împreună – a spus –, ce întâlnire epocală!” Vorbele lui au fost ca un cuţit înfipt în inimă. Am tăcut, m-am ridicat de pe fotoliul în care eram așezat, am făcut un pas înapoi, i-am privit pe toţi cei de faţă cu neîncredere, puseseră totul la cale astfel încât să apărem împreună în fotografii, în presă, le-am spus cât se poate de clar că nu voiam să apar în nicio

fotografie cu el. N-a părut nici măcar șocat, el însuși a schimbat vorba cât se poate de diplomat și împăciuitor, iar câteva minute mai târziu, când – nici eu nu știu cum – m-am răzgândit și am spus că voiam să facem o fotografie, nimeni n-a mai îndrăznit să facă gestul. Toţi știau de unde veneam, ce era cu mine, mi-a trecut prin minte. Mă menajau, încercau să nu mă supere, poate că se temeau să nu plec sau să nu izbucnesc în vreo criză de furie.

Când am intrat în uriașul amfiteatru, înăuntru erau peste o mie de oameni. O mie de oameni și Martin Heidegger, marele filosof care venise special să mă întâlnească și poate, doar poate, prin prezenţa lui să mă confirme încă o dată ca poet. După prezentarea obișnuită ˇs-a lăsat o liniște deplină, o liniște nepământească, sala enormă părea goală, deși vedeam oamenii. în primul rând stătea el, relaxat, nu tocmai zâmbitor, atent, privind ţintă spre mine. Eu eram chiar la pupitrul de la care el ţinuse infamul discurs din 1933. De acolo urma să citesc, împlinind un destin mie potrivnic, mi-a trecut prin minte. Acuzând? Iertând? Nu știam. Iar când am început să citesc, am pus în voce tot patosul de care eram capabil, am rostit cuvintele apăsat, le-am declamat, am vrut să las o urmă în sufletele celor prezenţi și am lăsat-o. Când am încheiat, mi-a trecut o clipă prin minte să-l acuz de acolo, din locul în care el stătuse și eu stăteam, să-i spun că știam ce se întâmplase și ar fi trebuit să-și explice public poziţia și să ceară iertare poporului evreu. Nu am făcut-o. A urmat în schimb o conversaţie cu el care ˇs-a desfășurat lin, pe coordonatele obișnuite ale gândirii. Am mai avut şi o intenţie să-l întreb de ce nu mă amintise în *Originea operei de artă,* de ce nu-mi amintise măcar numele, de ce nu alesese să mă fixeze acolo, dar m-am abţinut în continuare. în sală erau totuși» o mie de oameni şi teama de încă un scandal m-a făcut să amân orice discuţie în contradictoriu şi orice acuzaţie, ca și orice reproș, pentru altă dată, poate pentru niciodată. Am părăsit sala în vuietul aplauzelor, Heidegger mi-a spus că a doua zi mă aștepta la cabana lui din Todtnauberg. Să fi fost o întâmplare că în acel cuvânt

sălăşluia cuvântul „moarte”? mi-a trecut prin minte. Am acceptat invitaţia. însă imediat ce el a plecat, singur, demn, fără grabă, pe drumul pe care de atâtea ori plecase din acea universitate, m-au cuprins îndoielile. Cum să mă duc eu să mă întâlnesc cu un om al cărui trecut nu-l puteam uita și nu trebuia să-l uit? I-am spus răspicat lui Gerhart că nu aveam să mă duc, că nici nu se punea problema. Nu a insistat, m-a condus la hotel, ne-am despărţit în cei mai cordiali termeni.

Prin laptele negru al zorilor, m-am dus. Nu știu ce m-a determinat să-mi schimb hotărârea atât de clară pe care o luasem seara, dar când m-am trezit dimineaţa îmi era cât se poate de limpede că trebuia să mă duc la acea întâlnire și să-l întreb. Nu se putea altfel, nu exista nicio altă posibilitate, nimic nu era mai clar și mai urgent. M-a întâmpinat la fel de cordial cum mă părăsise cu o seară înainte. Eram singuri. Gerhart nu putuse veni, avea examene la universitate, iar asistentul lui, Neumann, rămăsese la mașină. Cabana izolată în pădure, simplă, interiorul cât se poate de banal, biblioteca într-o ordine desăvârșită, pe biroul lui coli pe care erau schiţate viitoare cugetări. Ne-am plimbat prin pădure, am vorbit mai ales despre natură, în acel hăţiș eram amândoi pe o cărare care nu ducea nicăieri. I-am spus că în sufletul meu eram și întotdeauna aveam să rămân un ţăran din Bucovina, mi-a spus că el era un muntean și atât. În conversaţia noastră simplă despre natură și obiceiurile și îmbrăcămintea celor din regiune am împletit împreună esenţa a ceea ce gândeam. Am vorbit despre drumul Imposibilului, drumul spre poezie. Ne-am contrazis: când el a spus că poezia nu trebuia să fie supusă timpului, că esenţa ei era atemporală, i-am răspuns că poezia mea era întotdeauna legată de un eveniment mai mult sau mai puţin important din istorie, că ea purta o dată, se referea la ceva anume și întâmplător toată poezia mea putea fi datată în ziua de 20 ianuarie 1942. N-a părut deranjat, a continuat conversaţia, nu părea că-l pot tulbura.

Când ne-am întors la cabană, m-a invitat cât se poate

de ceremonios să scriu în cartea lui de oaspeţi. Mi-a spus că ar fi fost o mare onoare pentru el să îmi aşez numele alături de toţi cei care îl vizitaseră în ultimii treizeci de ani. Nu l-am putut refuza. Am scris: „privind către steaua fântânii, în inimă cu speranţa unui cuvânt ce va veni”.

Iar în maşină, în drum spre restaurantul unde aveam să prânzim împreună cu Gerhart, l-am întrebat. Contrar aşteptărilor mele, pentru că păruse tot timpul să evite subiectul şi să caute căi ocolitoare pe care amândoi puteam să conversăm în siguranţă, mi-a răspuns. Mi-a răspuns în cuvinte simple, a vorbit despre faptul că ştia ce făcuse şi se simţea vinovat, iar când l-am întrebat de ce nu spunea toate astea în public, de ce lăsa să planeze îndoiala asupra poziţiei lui, mi-a zâmbit aproape misterios şi a spus că poate era mai bine să rămână vinovat. Mi-a spus multe alte lucruri, nu părea să aibă nimic de ascuns, a contrazis anumite afirmaţii care se făcuseră despre el, nicio clipă nu a încercat să se disculpe sau măcar să vrea să ascundă ceva din trecutul lui. Când am insistat să scrie câteva pagini pentru că asta putea opri lucrurile care se întâmplau în prezent, m-a privit lung şi întrebător şi a dat de înţeles că nu el avea să schimbe lumea. Cu toate acestea, cu toate golurile rămase în conversaţie, cu tot refuzul lui aproape explicit de a vorbi public şi deschis despre ce se întâmplase, pentru o clipă am avut senzaţia că îl înţelegeam, că îi înţelegeam vinovăţia, ca şi dorinţa de a rămâne vinovat. Un fost nazist şi un evreu vorbind despre vinovăţie. în limba germană. Nu era acelaşi sentiment care mie-mi întuneca existenţa, nu mă simţeam şi eu vinovat pentru atâtea lucruri, nu mă străduiam chiar eu – poate nu în mod conştient, dar în mod sigur prin faptele mele – să rămân aşa? încă o dată l-am simţit aproape, mult mai aproape decât aş fi bănuit. Am vorbit împreună despre vinovăţie, am disecat acest cuvânt, am căutat – fiecare pentru sine – vindecarea. N-am găsit-o. Chiar dacă mă dezarmaseră, răspunsurile lui m-au bine dispus. După multă, multă vreme, în acea zi m-am simţit aproape liniştit şi împăcat cu unele lucruri.

Sigur că am sperat, voi spera până în ultima clipă ca Heidegger să spună acel cuvânt. Poate că asta se va întâmpla, poate că nu.

De-ar veni, de-ar veni un om, de-ar veni un om pe lume, astăzi, cu barba de lumină a patriarhilor: el ar putea, vorbind despre-acest timp, el ar putea doar bolborosi şi bolborosi, iară –, iarăsisi. f

Așa cum ţi-am spus, Gisele, și sunt sigur că ai reţinut, tu niciodată nu uiţi nimic, acum e timpul.

Iată, mi-am scos ceasul de la mână și va rămâne pe birou, tu îl vei găsi sau altcineva îl va găsi și atunci vei ști că voi fi dispărut. Nu e nevoie de motive, nu totul trebuie să aibă un sens – oare de câte ori ţi-am spus asta? —, Sensul nu există. Așa cum, în ciuda speranţelor mele de om cu adevărat nebun, sensul întâlnirii mele cu Heidegger nu a existat. Șase luni am tăcut după aceea unul la altul, eu așteptând acel cuvânt care nu a venit, el poate neașteptând nimic, continuându-și sfârșitul în cvasiizolarea autoimpusă, gândind ce e de gândit, făcând ce e de făcut. Știu sigur ce am așteptat scriind acele cuvinte în agenda lui. Știu la fel de sigur că așteptarea aceasta nu are sens.

La fel cum, atunci când am fost în sfârșit externat din spital, am așteptat un semn din partea ta. Dacă vreodată mi-am dorit ceva pe lumea asta, dacă vreodată mi-a tremurat inima așteptând un gest, dacă măcar o secundă am crezut că binele e posibil, atunci cu siguranţă în acele zile ˇs-a întâmplat: am așteptat să-mi spui că, în ciuda tuturor celor întâmplate, aveam să mă întorc acasă, am așteptat să mă iei acasă. Nu era niciun poet în acea cameră de spital și nici mai apoi, când am rămas singur în lume, eram doar un om care aștepta izbăvirea, aștepta întoarcerea acasă și siguranţa lucrurilor obișnuite. În loc de asta, m-am mutat într-o cămăruţă de la facultate în care treptat, în perioada de semiinternare, îmi dusesem o parte din bibliotecă. în loc să mă întorc acasă, singura mea casă a devenit munca mea. M-am cufundat în cursuri, traduceri, poezie, lecturi nu neapărat din simţul datoriei, nu neapărat pentru că mai credeam în ceea ce făceam, ci pentru că

încercam să uit. Doar că uitarea nu există. E o iluzie pentru cei care pot trece mai departe, pentru oamenii care găsesc puterea să lase ceva, orice, în urmă şi să-şi continue viaţa ca şi cum nimic nu ˇs-ar >9»

fi ˇîntâmplat când totul deja ˇs-a întâmplat și orice încercare de a merge mai departe pare dinainte sortită eșecului. Privind acest ceas pe care cu atâta grijă l-am așezat la vedere, știu că vei ști. Dar e deja suficient ca ₾u să știu, dacă mai e ceva de știut.

Europa o lua razna. Au fost mai întâi manifestaţiile din ₰68. Am participat iniţial entuziast, ca om dintotdeauna de stânga, după aceea din ce în ce mai reticent, pentru ca în cele din urmă să nu mă mai duc. Am privit apoi stupefiat Praga împânzită de tancuri, orașul lui Kafka, Rilke și Rabi Low din nou în stare de război, o lume care se întorcea de unde plecase, în care dușmanul încă exista, Dușmanul, pentru că niciodată nu putem vorbi de mai multe feluri de inamici, inamicul e pur, e unul singur, e cel ce-ţi vrea răul. Cortina de Fier căzuse în mijlocul Europei și cred că înţelegem toţi că nu se va ridica prea curând, unele lucruri sunt astfel făcute încât să dăinuiască. Răul nu poate fi ˇîntâmplător, poate tocmai de aceea e mult mai persistent decât binele. Iar eu, singur în camera mea de la facultate sau mai apoi în micul apartament închiriat, nu găseam niciun sens existenţei. Atunci am scris în jurnal, într-o atât de jalnică încercare de obiectivare, cuvintele premonitorii ale lui Kafka: „Să spunem că m-ai abandonat ar fi un lucru cât se poate de nedrept, dar că am fost abandonat – și-n moduri groaznice uneori – e adevărat” Iată senzaţia cu care trăiam și încă trăiesc, cu care am trăit, da, ca să mai repet o dată cuvintele care mă bântuie. Senzaţia abandonului, a inutilităţii în lume, a lipsei de relevanţă a oricărui gest. Rămân cu lucrurile mici, dacă aș ști să și opresc acest ceas l-aș opri, dar sunt sigur că va ști să se oprească singur.

Au fost lecturi la Frankfurt din nou – a câta oară? —, la Tubingen. Unde n-au fost? Din nou dezrădăcinat, puteam merge oriunde și puteam face orice, nimic nu mai

conta cu adevărat. Când Unseld m-a anunţat că-mi apăruseră patru cărţi simultan și mi le-a expediat, nici nu m-am mai obosit să-ţi trimit măcar un exemplar. înţelesesem, înţeleg. Nu complet, dar înţeleg. Am călătorit și-n acel an ca-ntotdeauna, mai eram oare altceva decât un poet rătăcitor? Poate ultimul evreu… dar am mai scris asta undeva. Și să mă mai mir că mintea mi-a jucat încă o festă și am făcut o nouă criză de delir, singur de astă dată, bătându-mi un vecin de palier? Am ajuns să nici nu-mi mai pară rău, lumea e o ceaţă deasă și nu sunt singurul vinovat pentru gesturile mele, nici pe departe. Sigur, m-aţi internat în spital. Ce altceva să faceţi? Eram deja înstrăinat, ce-mi mai putea face o perioadă petrecută după uși închise? Tu, Gisele, m-ai și vizitat de câteva ori. Citeam frica în ochii tăi. Sunt sigur că și tu citeai aceeași frică, dacă nu una mai teribilă, în ochii mei. N-am știut niciunul să le facem să vorbească. Între noi doi vibra un cântec lipsit de cuvinte, nici măcar o melodie, doar intenţia unei psalmodieri, o îngânare. Ne-am mai întâlnit chiar și după ce am ieșit din spital, ţi-am scris prin intermediul lui Eric, ce era să fac?

Și-apoi au fost din nou lecturi: Kiel, Bonn, aselenizarea, moartea lui Adorno, o tristeţe cât o lume. De ce? Parcă stabiliserăm să nu mai căutăm un sens.

Anul trecut am fost în Israel. Am ajuns în Israel, ar trebui spus. Am vizitat Ierusalimul, Muntele Măslinilor, Biserica Sfântului Mormânt, cimitirul evreiesc, nu și grădina Ghetsimani, pe care am văzut-o doar din afară. N-am intrat. La Zidul Plângerii i-am spus lianei Schmueli: „Să plecăm repede, e prea multă sfinţenie aici” Şi nu doar de locul acela vorbeam. Eu nu sunt un om religios. Sau poate sunt? Asta nu înseamnă că nu sunt pentru totdeauna evreu. Nu contează. Au fost și frumoase acele zile. M-am văzut cu Gershom Scholem, pe care deja-l cunoșteam de aici. În vremea asta Gisele, sau tu, Gisele, căci sigur vei citi aceste rânduri, avea/aveai o expoziţie la Narvik, în Norvegia. Știam. Urmăream, deși tăceam. Urmăream destrămarea lumii noastre. Când am citit la Ierusalim, publicul m-a ovaţionat. Nu au fost doar aplauze, am auzit

strigăte de bucurie. Am dansat împreună cu ei în acele strigăte, deși pe faţa mea nu ˇs-a văzut nimic. Dar adevărata emoţie am trăit-o la Tel Aviv, unde în public au fost mai ales rude și cunoștinţe din Bucovina. Am avut sentimentul că veniseră să vadă un compatriot, nu un poet, și m-am întristat. în așa măsură încât mi-am scurtat perioada de ședere în Israel și am plecat tulburat, tulburat, tulburat peste orice măsură. I-am scris lianei că știusem dinainte că Ierusalimul avea să fie un punct de cotitură în viaţa mea. Sigur n-a înţeles. Dar trăisem intens acele zile, cu o intensitate și chiar cu momente de bucurie cu care de mult nu mă mai întâlnisem.

Apoi parcă nu ˇs-a mai întâmplat nimic. După acea vizită nu am mai avut vreodată senzaţia că se întâmplă ceva important, ceva ce ar trebui notat sau măcar reţinut. Anul acesta, societatea Hbiderlin mi-a organizat o lectură la Stuttgart. Mai are vreun sens să spun că societatea aceasta a fost înființată de Goebbels? Gust amar. în faţa unui public format mai degrabă din oameni în vârstă (ca mine, spun zâmbind, doar că ęu sunt mai bătrân decât veacurile, căci eu nu mai sunt); nu m-au înţeles, lectura ˇs-a încheiat într-o tăcere de moarte. într-o tăcere de moarte. Am vizitat casa lui Hbiderlin. Din nou, mai fusesem? Nu știu.

Ca-ntotdeauna rătăcitor, luna trecută am fost într-o călătorie în Alsacia, am vrut poate să revăd un peisaj asemănător cu cel din Bucovina. „Ajunge!”, am spus de câteva ori după ce petrecusem o vreme-n faţa unui retablu ce-nfăţișa crucificarea. Sigur că am mai citit. Ce altceva să faci în viaţa asta decât să citești în faţa publicului, să citești singur? Complet bulversat, m-am întâlnit din nou cu Martin Heidegger acasă la Gerhart Baumann. Mi-a dedicat o carte, o am aici. Mă uit la ea. *Arta și spaţiul.* Nimic mai potrivit.

Zilele trecute m-am întâlnit cu Eric pentru ultima dată. Nu i-am spus nimic. Mai bine așa.

Nu am mai scris decât aceste biete însemnări. Pentru nimeni. Nu ar trebui să se scrie decât capodopere, iar eu

nu mai scriu decât cuvinte.

Tabel cronologic al evenimentelor care probabil au dus la moartea lui Paul Celan

1920 La începutul anului se căsătoresc la Cernăuţi Leo Antschel-Teitler și Friedericke Schrager, părinţii lui Paul Celan.

23 noiembrie – se naște fiul lor, Paul Antschel-Teitler.

1930 Paul este înscris la Liceul de Băieţi (Griechisch-Orientalisches Oberrealgymnasium) din Cernăuţi.

Obţine bacalaureatul. începe studiile la Școala Preparatorie de Medicină și Farmacie din Tours.

1938în vară se întoarce la Cernăuţi. în imposibilitatea de a-și continua studiile în Franţa din cauza începerii războiului, se înscrie la Facultatea de Litere.

1942 La sfârșitul lui iunie, Leo și Friedericke Antschel sunt arestaţi și deportaţi.

Între iulie 1942 și februarie 1944 este el însuși deportat la Rădăzani, Fălticeni, Tăbărăști.

În 18 august, părinţii lui sunt deportaţi în Ucraina, în lagărul german Mihailovka.

Moartea ambilor părinţi: tatăl de tifos, mama probabil executată cu un glonţ în ceafă.

Eliberarea lagărelor din România.

1944Emigrează la București. Locuiește pe strada Roma 47 bis, lucrează la Editura Cartea Rusă.

1947 – 1948 Reușește să fugă în Occident pe ruta Budapesta-Viena-Innsbruck-Paris. Are o relaţie de prietenie cu Ingeborg Bachmann. Se înscrie la Sorbona.

1949 Muncitor la Laboratorul Industrial de Electricitate (strada Emile Zola 41). Prima apariţie a unor poeme publicate în germană. începe relaţia de prietenie cu Yvan și Claire Goll.

O cunoaşte pe Gisele de Lestrânge, viitoarea lui soţie, prin intermediul lui Isac Chiva.

1951Se căsătorește cu Gistile de Lestrânge la Primăria Arondismentului al V-lea. Lună de miere în Provence.

Lecturi din opera lui Martin Heidegger, care vor continua toată viaţa.

Claire Goll lansează o campanie de defăimare împotriva lui. îl acuză că l-a plagiat pe soţul ei, deja decedat.

Apare în limba germană *Tratat de descompunere* de Emil Cioran, în traducerea lui Paul Celan.

noiembrie – naşterea primului copil, François.

noiembrie – moartea lui François.

Paul și Gisele Celan îl cunosc pe Constantin Brâncuși.

22 octombrie – primește Premiul Buchner la Darmstadt. Citește discursul *Meridianul,* în care rezumă esenţialul gândirii sale cu privire la poezie.

Grave probleme de ordin psihologic.

1960Criză de delir la Valloire. Agresează un trecător. 31 decembrie 1962 – 17 ianuarie 1963 – prima spitalizare în clinica privată de psihiatrie din Epinaysur-Seine.

8 – 21 mai – internat în clinica privată de psihiatrie din Vesinet.

24 noiembrie – într-o criză de delir, încearcă să-și ucidă soţia cu un cuţit.

28 noiembrie – internat la spitalul de psihiatrie din Garches.

5 decembrie 1965 – 7 februarie 1966 – internat într-o clinică psihiatrică privată din Suresnes.

7 februarie – 11 iunie – transfer la spitalul de psihiatrie Sainfe-Anne.

1 decembrie – apar în *NRF* nouă poeme traduse în franceză de Jean-Claude Schneider reunite sub titlul *De Seuil en seuil (Din prag în prag).*

25 ianuarie – o întâlneşte întâmplător pe Claire Goll la Goethe Institut din Paris.

30 ianuarie – tentativă de suicid cu un cuţit sau un coupe-papier. Soţia îl salvează la limită.

13 februarie – 17 octombrie – internat la spitalul de psihiatrie Sainfe-Anne.

Aprilie – la insistenţele soţiei, se resemnează cu ideea despărţirii și începe să-și caute o locuinţă. 24,25 iulie – lectură la Freiburg și întâlnire cu Martin Heidegger la cabana acestuia din Munţii Pădurea Neagră.

15 noiembrie – criză de delir. Agresează un vecin de palier.

Este internat la spitalul Vaucluse, la Epinay-sur-Orge.

1965Vizită în Israel. Citește la Ierusalim și Tel Aviv.

196617 martie – ultima întâlnire cu Peter Szondi la cafeneaua Deux Magots.

17 aprilie – ultima întâlnire cu fiul său, Eric Celan.

Îi spune că nu va mai ajunge la reprezentaţia piesei *Așteptându-l pe Godot* de Samuel Beckett de la Teatrul Recamier.

Noaptea de 19 spre 20 aprilie – se sinucide aruncându-se în Sena, fără îndoială de pe podul Mirabeau.

Bibliografie

Ingeborg Bachmann, Paul Celan, *Timp al inimii,* Art, București, 2010.

Paul Celan, *Opera poetică (I),* traducere de George State, Polirom, Iași, 2015.

Paul Celan, *Opera poetică (ÎI),* traducere de George State, Polirom, Iași, 2019.

Paul Celan, *Meridianul și alte proze,* traducere de Andrei Corbea, Polirom, Iași, 2020.

Paul Celan, Gisele Celan-Lestrânge, *Correspondance (1951 – 1970),* Seuil, Paris, 2001.

Paul Celan, Rene chiar, *Correspondance 1954 – 1968,* Gallimard, Paris, 2015.

Israel Chalfen, *Paul Celan, A Biography of His Youth,* Persea Books, New York, 1991.

Andrei Corbea, *„nu vrea/cicatrice”. Studii despre Paul Celan la împlinirea a 100 de ani de la nașterea poetului,* Polirom, Iași, 2020.

Andrei Corbea, *Paul Celan și „Meridianul” său,* Polirom, Iași, 1998.

Jacques Derrida, *Schimbboleth pour Paul Celan,* Galilee, Paris, 1986.

James K. Lyon, *Paul Celan 8i Martin Heidegger, An Unresolved Conversation 1951 – 1970,* The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.

Bibliografie

Serge Moscovici, *După război la Paris. Cronica anilor regăsiţi,* traducere de Magda Jeanrenaud, Polirom, Iași,

2021.
Petre Solomon, *Paul Celan. Dimensiunea românească,* Art, București, 2008.
** * *, L'Herne – Celan,* Cahiers de l'Herne, nr. 130, Ediţions de l'Herne, Paris, 2020.
*
Mulţumirile autorului se îndreaptă către domnii George State, Andrei Corbea și Sorin Antohi, cei fără ajutorul și sfaturile cărora scrierea acestei cărţi ar fi fost mult mai anevoioasă, dacă nu imposibilă.

au apărut:
Moni Stănilă, *Brâncuşi sau cum a învăţat ţestoasa să zboare*
Bogdan-Alexandru Stănescu, *Caragiale. Scrisoarea pierdută*
Dan Coman, *Enescu. Caiete de repetiţii* Simona Antonescu, *Maria Tănase. O fântână pe un drum secetos*
Liliana Corobea, *Ionesco. Elegii pentru noul rinocer* Lavinia Bălulescu, *Steinhardt. Bughi mambo rag* Andrei Crăciun, *Cioran. Ultimul om liber*
Veronica D. Niculescu, *Luchian. Ochii, sufletul, mâna* Ana Maria Sandu, *Hortensia Papadat-Bengescu. Străina*
Alexandru Vakulovski, *Urmuz. Cei dintâi trăsniţi*
Mihai Buzea, *Vulcan. Lumina vine de la Asfinţit* Bogdan Creţu, *Nichita. Poetul ca și soldatul* Cristian Fulaș, *Celan. Am trăit, da* în pregătire:
Cosmin Perţa, *Labiș. Jurnalul pierdut*
www˙polirom˙ro
Redactor: Giuliano Şfichi Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Constantin Mihăescu
Bun de tipar: aprilie 2022. Apărut: 2022
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 – P.O. BOX 266 700505, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11; (0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: officepolirom˙ro

București, Splaiul Unirii nr. 6, al. B3A, se 1, el. 1, sector 4,040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office. bucureştipolirom˙ro
Tiparul executat la GANESHA PUBLISHING HOUSE – București tel.: 021 423.20.58, tel. /fax: 021 424.98.13, e-mail: contactganesa˙ro, web: ganesa˙ro